

Sabir Məmmədli

B. M.

BEYNƏLXALQ JURNALİSTİKA:
TƏŞƏKKÜL PROSESİ VƏ DEMOKRATİK
ÖLKƏLƏRİN MEDİA TƏCRÜBƏSİ

BAKİ – 2013

Az 2
M 52

461
+ M 51

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi:

Şamil VƏLİYEV – filologiya elmləri doktoru, professor

Elmi məsləhətçi:

Pərvin DARABADİ – tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

Nəsir ƏHMƏDLİ – filologiya elmləri doktoru, professor

Həmid VƏLİYEV – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

İlham MAZANLI – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

262135

**M 52 Məmmədli Sabir Rza oğlu. Beynəlxalq jurnalistika:
təşəkkül prosesi və demokratik ölkələrin media təcrübəsi.**
Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı. 2013, 284 s.

Monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikanın formalaşması prosesində dövlətlərlərətəşkilatlarının rolü və əhəmiyyəti, beynəlxalq hüquqi principlərin işlənilib hazırlanması və milli qanunvericiliyə implementasiyası məsələləri hərtərəfli tədqiq edilir. Əsərdə bütün ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq sənədlərin söz və ifadə azadlığına dair prinsipləri, onların müasir məzmunu, beynəlxalq media dəyərlərinin və normalarının demokratik ölkələrin KIV təcrübəsi ilə üzlaşdırılması prosesi geniş formada təhlil olunur.

Kitab insan haqları, söz və ifadə azadlığı sahəsində çalışan tədqiqatçılar, jurnalistika fakültəsində təhsil alan tələbələr, magistrler, mətbuat nümayəndələri və geniş oxucu kütłəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-438-65-9

**M52 — 4501000000-003
090-13 elansız**

Az2

**(Bakı Dövlət Universiteti) «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2013
ELMI KİTABXANA**

ÖN SÖZ

Müasir jurnalistika ənənəvi yaradıcılıq meyarlarını qoruyub saxlamaqla və həm də tamamilə yeni çalarlar əldə etməsi ilə xarakterizə olunur. Jurnalistika nəzəriyyəsində köklü dəyişikliklər baş verir. Bunlar medianın bir sosial institut kimi yenidən dərk edilməsi və KİV-in cəmiyyətdə oynadığı rolun artması ilə bağlıdır. Yaradıcılıq janrlarının quruluşu, məzmun və xarakterində müşahidə olunan simbioz ilk növbədə informasiyanın sürətlə çatdırılması və bunun nəticəsinde hadisələrin bütün çalarlarının dərk və həzm edilməsi üçün vaxtin daralması ilə bağlırsa, digər tərəfdən jurnalist materialının əhatə dairəsinin genişlənməsi, sərhədləri aşaraq dünyanın müxtəlif bölgələrində reaksiya yaratmaq imkanlarının artması və medianın əslində dövlət idarəetmə vasitəsinə çevrilməsi ilə əlaqədardır.

Jurnalistikanın dövlət idarəetmə sistemində layiqli yetutması onun sosial təyinatı qədər də media fəaliyyətinin söykəndiyi demokratik prinsiplərlə bağlıdır. S.Məmmədlinin ərsəyə gətirdiyi araşdırında vurgulandığı kimi, artıq XX əsrin ortalarından başlayaraq dünya birliyində informasiya fəaliyyəti və jurnalist yaradıcılığı insan haqları prizmasından dəyərləndirilməyə başlanmış və “məlumat insana xidmət etməlidir” prinsipi əsas götürülmüşdür. Demokratik meyarların və dəyərlərin jurnalistikaya gətirilməsi, dövlətlərarası informasiya axınının insan haqları, söz və ifadə azadlığı üzərində qurulması KİV fəaliyyətinin beynəlxalq aspektlərini qat-qat gücləndirmiş və beynəlxalq jurnalistikanın formalaşmasına böyük təkan vermişdir.

Dünya birliyinin fəaliyyətində insan haqlarına, söz və ifadə azadlığına böyük önəm verilməsi Birleşmiş Millətlər Təşkilatının yaranma səbəblərindən biri olmuş və insan haqlarına dair universal sənədlərin qəbul olunması ilə nəticələnmişdir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin meydana gəlməsi və onun davamı olaraq BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çoxsaylı qətnamə, konvensiya və tövsiyənin qəbul edilməsi beynəlxalq informasiya mübadiləsinin demokratik prinsiplər əsasında qurulmasına və inkişafına zəmin yaratmışdır. Odur ki, beynəlxalq jurnalistikən formalaşmasında dövlətlərarası təşkilatların böyük rolu olmuşdur. Çünkü məhz beynəlxalq təşkilatlar demokratik media prinsiplərinin ayrı-ayrı regionlarda və bütövlükdə dünyada hökm sürməsinə hərtərəfli şərait yaratmışdır. Beynəlxalq təşkilatların KİV-in inkişafına dair qəbul etdikləri qətnamə və qərarlar böyük ideya xəzinəsi və fikir mənbəyi olmuşdur.

S.Məmmədlinin təqdim etdiyi əsərdə beynəlxalq jurnalistikən əsasını təşkil edən beynəlxalq hüquqi aktların norma və prinsipləri hərtərəfli araşdırılmış və dünya ölkələrinin media fəaliyyətində onlardan istifadə edilməsi imkanları və bundan doğan mütərəqqi meyillər hərtərəfli təhlil edilmişdir. Dörd fəsildən ibarət olan əsərin birinci hissəsində söz və ifadə azadlığının müasir məzmunu, azadlıq fəlsəfəsinin mahiyəti və onun sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi ilə uzlaşması açıqlanmış, bütün dünya jurnalistikasında müşahidə olunduğu kimi, ABŞ və Avropa ölkələri mediasında da eyniləşmə prosesinin dərinləşməsi xüsusü olaraq vurgulanmışdır. Qeyd olu-

nur ki, söz və mətbuat azadlığı nəinki həqiqətin bərqərar olması, mübahisəli məsələlərin konfliktli şərait yaratmadan və zorakılığa əl atmadan həll edilməsi, demokratik idarəciliyin yaranması yönündə cəmiyyətə yardım edir, həm də hər bir şəxsə öz bacarığını realizə etməyə şərait və məkan yaradır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə media azadlığına demokratik təminat və mütərəqqi KİV qanunvericiliyinin işlək vəziyyətdə olması müasir beynəlxalq prinsiplərin tətbiq edilməsi üçün münbit şərait yaradır və cəmiyyətdə jurnalistikyanın rolunu daha da artırır. Dünya ölkələrinin müxtəlif hüquq sistemini malik olması və bəşəriyyətin ortaq meyarlara olan tələbatının artması jurnalistikyanın beynəlxalq prinsiplərinin vacibliyini ön plana çəkir. Bundan əlavə, dövlətlər arasında informasiya sahəsində integrasiya meyillərinin güclənməsi beynəlxalq dəyərlərin milli qanunvericiliyə gətirilməsini vacib edir. Bu proses milli-hüquqi implementasiya vasitəsilə baş verir ki, əsərdə açıqlandığı kimi, Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın bu sahədə böyük təcrübəsi mövcuddur. Ümumbəşəri media normaları sırasında şəxslərin informasiyaya, o cümlədən dövlət orqanlarının sərəncamında olan məlumatlara çatım qaydalarının nizamlanması, bu sahədə mövcud olan məhdudiyyətlərin beynəlxalq prinsiplərə söykənməsi amili jurnalistin daşıdığı sosial məsuliyyətlə tam uzlaşır və təcrübədə özünü doğrultmuş olur.

Beynəlxalq hüquq normaları və xarici ölkələrin media təcrübəsi göstərir ki, demokratik cəmiyyətdə mətbuatın iqtisadi problemlərinə xüsusi diqqət yetirilməli, plüralizmi qoruyub saxlamaq üçün media vasitələrinin bir qrup şəxsin

əlində cəmləşməsinə imkan verilməməli, dövlətin antiinhi-sar siyasəti real məzmun daşımalo və effektiv nəzarət mexa-nizmi mövcud olmalıdır. Əsərdə qeyd olunduğu kimi, cə-miyyətdə KİV-in təsirli fəaliyyəti üçün dövlətin mediaya olan diqqəti heç də məcburiyyətdən doğmamalı, əksinə id-a-rəetmə orqanları daima medianın səmərəli fəaliyyət göstər-məsinə çalışmalı və bunda maraqlı olmalıdır ki, o da de-mokratik inkişafın güclənməsinə təkan versin.

Medianın beynəlxalq prinsipləri KİV nümayəndələri üçün həm də geniş hüquq və vəzifələr sistemi yaratmış olur. Media vasitələrinin rəsmi informasiya ilə təmin edilməsi, re-daksiya materiallarının toxunulmazlığı, informasiya mənbə-lərinin müdafiəsi, jurnalistlərin dövlət qurumlarında akkredi-tasiyası, media-məmur münasibətlərinin nizamlanması, müx-təlif növ informasiyalara sorğular vasitəsilə çatım məsələləri və bir çox başqa problemlərə dair beynəlxalq yanaşma tərzi S.Məmmədlinin araşdırmasında konseptual şəkildə işıqlan-dırılmışdır. Əsərin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri beynəlxalq media dəyərlərinin milli xüsusiyyətlərlə, ilk növbədə de-mokratik ölkələrin daxili qanunvericiliyi ilə uzlaşdırılma-sıdır. Bu mənada əsərin üçüncü fəslində beynəlxalq nor-malara əsasən daima gündəmdə olan və demokratik yanaşma tələb edən məsələlər: media və şəxsi həyatın toxunulmazlığı, diffamasiya və böhtan probleminin həlli yolları, məhkəmə iclaslarının və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin işıqlandırılması məsələləri və bütövlükdə bu kimi KİV prob-lemlərinin ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin media fəaliyyə-tində demokratik çözüm təcrübəsinin ön plana çəkilməsi

Azərbaycan jurnalistikasının inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsərdə ənənəvi KİV vasitələrinin informasiya cəmiyyətinə uyğunlaşması və bütövlükdə müasir texnoloji yeniliklər şəraitində dövlətlər arasında həm integrasiya meyillərinin, həm də rəqabətin artması milli potensialdan yetərinə istifadə olunmasını tələb edir və bu mənada ABŞ və Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanmaq çox vacibdir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq jurnalistika problemlərinin ən üstün cəhəti onların müasir səslənməsi və həyatın tələbləri ilə uzlaşmasındadır. Son illər bir sıra Qərb universitetlərində, o cümlədən London Citi Universitetində bu ixtisas üzrə magistr programı formalasmış və bu sahədə mütəxəssis hazırlığına başlanılmışdır. Rusiya Federasiyası, Belarus, Qazaxıstan və başqa postsovət ölkələri universitetlərində, o cümlədən Moskva Dövlət Universitetində və Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda isə tədris proqramlarının mahiyyəti və alimlərin problemlərə elmi-nəzəri baxışları əvvəlki ənənəvi düşüncədən uzağa getməmişdir. Belə ki, Rusiya alimləri öz ölkələrini dünya siyasetində dominant dövlət hesab edərək beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT, Avropa Şurası, ATƏT, Avropa İttifaqı və başqalarının fəaliyyətini ön plana çəkmir və real, obyektiv qiymətləndirməyə çalışırlar. Bu mənada beynəlxalq jurnalistikyanın formalasması prosesində əhəmiyyətli yer tutan medianın beynəlxalq hüquqi prinsipləri, dövlətlərarası təşkilatların KİV-in inkişafı sahəsində fəaliyyəti onların məqsədyönlü elmi araşdırma dairəsinə daxil edilməmişdir.

Azərbaycanda beynəlxalq jurnalistika problemlərinin

araştırılması və bu sahə üzrə mütəxəssis hazırlığına müstəqilliyimizin ilk günlərindən, yəni 1991-ci ildən Bakı Dövlət Universitetində başlanmışdır. 1991-ci ildə BDU-nun beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hülquq fakültəsində şöbə kimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq jurnalistikə ixtisasının tədris planının və fənn programlarının hazırlanması hazırda “Beynəlxalq jurnalistikə: təşəkkül prosesi və demokratik ölkələrin media təcrübəsi” əsərinin müəllifi S.Məmmədli tərəfindən həyata keçirilmiş, qabaqcıl meyarlara əsaslanmış və bütövlükdə demokratik cəmiyyət quruculuğuna yönəlmışdır. 1999-cu ildən isə BDU-da beynəlxalq jurnalistikə ixtisası üzrə magistr hazırlığına başlanmış və bir müddət sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetin tərəfindən beynəlxalq jurnalistikanın ixtisas şifri təsdiq edilmişdir. Amma təəssüflər olsun ki, indiyədək bütöv bir əsərdə beynəlxalq jurnalistikanın konseptual əsasları elmi cəhətdən təhlil edilməmiş və ictimai, humanitar ixtisaslar sırasında onun yeri yalnız ümumi şəkildə müəyyənləşmişdir. Monoqrafiyada işıqlandırılan problemlər beynəlxalq jurnalistikə ixtisasının əsasını təşkil edən tədris programlarının əhəmiyyətli bir hissəsidir. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, S.Məmmədlinin əsəri beynəlxalq jurnalistikə sahəsində əhəmiyyətli bir araşdırmadır və media əməkdaşları, jurnalistlər, sosioloqlar və politoloqlar tərəfindən istifadə edilə bilər.

ŞAMİL VƏLİYEV

*BDU Jurnalistikə faktültəsinin dekanı,
mətbuat tarixi kafedrasının müdürü,
filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar jurnalist*

GİRİŞ

Keçmiş dövrün ideoloji basıqları nəticəsində uzun illər ərzində “beynəlxalq jurnalistika” (International journalism) anlayışı özündə yalnız KİV-lə xarici siyaset problemlərinin bağlılığını eks etdirirdi. Dünya siyasetinə dair publisistik yazılarla çıxış edən, beynəlxalq mövzuları şərh edən, dövlətin xarici siyaset məsələlərini açıqlayan, ölkə diplomatiyasının fəaliyyətini təhlil edən, ona informasiya dəstəyini formalaşdırın, dövlət başçısının və Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik gedişlərini təbliğ edən KİV nümayəndəsi “beynəlxalq jurnalist” hesab olunurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq jurnalistikanın xarakteri ölkənin inkişaf istiqamətləri və cəmiyyətin potensial dəyərləri ilə sıx bağlı olduğu və həqiqi məzmunu həmin rejimin ideoloji prinsipləri ilə ziddiyət təşkil etdiyi üçün onun mahiyyəti məhz düşünülmüş şəkildə təhrif olunmuşdu.

Amma aparılan araşdırırmalar nəticəsində aydın olmuşdur ki, beynəlxalq jurnalistika əslində çox geniş və dərin məzmunlu, cəmiyyətin və dövlətin demokratik inkişafi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən elmi-praktik fəaliyyət sahəsidir. Odur ki, beynəlxalq jurnalistikanın mahiyyəti düzgün izah edilməli, konseptual əsasları isə obyektiv prinsiplər üzərində formalşmalıdır. Onu da vurgulamaq lazımdır ki, beynəlxalq jurnalistikanın bir sıra əsas elmi istiqamətləri mövcuddur.

Beynəlxalq jurnalistika dövlətlərarası informasiya mübadiləsini və informasiya münasibətlərini əhatə etməklə dünya siyasetinin bir hissəsi kimi çıxış edir və dövlətlərarası

ümmüdünya və regional təşkilatların KİV-in inkişafı sahəsində fəaliyyətini əhatə edir. Hazırda dünyada dörd mindən artıq beynəlxalq təşkilat var ki, onların 300-dən artıq dövlətlərərəsi birliliklər şəklində çıxış edir. Dövlətlərərəsi təşkilatlar vasitəsilə söz, mətbuat və fikir azadlığına dair beynəlxalq hüquq normaları formalasdırılır. BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar çoxsaylı sənədlər qəbul etmiş, normativ-hüquqi aktlar müəyyənləşdirmişdir. Üzv dövlətlər həmin beynəlxalq hüquq normalarını bu və ya digər dərəcədə nəzərə alır və onlardan istifadə edirlər. Dövlətlərərəsi saziş və müqavilə statusu daşıyan beynəlxalq sənədlərin hüquqi prinsipləri, müəyyən etdikləri qaydalar üzv dövlətlər üçün mütləq xarakter daşıyır. Media fəaliyyətinin əsaslı bölməsi kimi beynəlxalq jurnalistika KİV-in beynəlxalq aspektlərini, dövlətlərərəsi normativ prinsipləri, informasiya fəaliyyətinin standartlarını, o cümlədən informasiyanın istehsalı, toplanması, mühafizəsi və müasir kommunikasiya vasitəsi ilə yayımını nəzərdə tutur.

Beynəlxalq jurnalistika problemlərini aşdırarkən KİV vasitələrinin formalaslaşmaqdə olan informasiya cəmiyyətinə uyğunlaşması və bu proses zamanı baş verən forma və məzmun dəyişikliklərini xüsusi təhlil etmək gərəkdir. Müasir dövrdə multimedia və qlobal informasiya şəbəkələrinin sintezi nəticəsində “yeni media” (new media) sistemi formalaslaşmadadır və bu mənada Internet-jurnalistikən beynəlxalq aspektləri hərtərəfli aşdırılmalıdır.

Müasir dövrdə dünyada yeni geosiyasi şərait yaranmışdır və integrasiya meyilləri gündən-günə daha da güclənir.

Artıq heç bir dövlət qonşu ölkələrdən təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərmir. Hər bir ölkə bütün sahələrdə, o cümlədən informasiya və özünüifadə azadlığı sahəsində yaxın və uzaq qonşusundan yararlanmağa çalışır. Hazırda Azərbaycan Respublikası da başqa ölkələrin tarixi təcrübəsindən hərtərəfli istifadə etməyi qarşısına bir məqsəd kimi qoymuşdur.

Beynəlxalq jurnalistikanın vacib elmi, nəzəri və praktiki istiqamətlərindən biri qabaqcıl və inkişaf etmiş ölkələrin KİV qanunvericiliyindəki integrasiya meyillərinin araşdırılmasıdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, informasiya, söz, mətbuat və özünüifadə azadlığı sahəsində də Avropa ölkələrinin böyük tarixi təcrübəsi var. Tarix boyu bu ölkələr bir-birindən çox yararlanmış və integrasiya sahəsində böyük uğurlar qazanmışlar. Aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, hər bir ölkənin dövlət-hüquq sistemi və mediaya dair normativ-hüquqi aktları bir tərəfdən həmin xalqın tarixindən, sosial-iqtisadi həyatından, mədəniyyətindən, dövlətçilik təcrübəsindən, ideoloji dəyərlərindən, özünəməxsusluğundan qaynaqlanmışdırsa, digər tərəfdən qonşu dövlətlərin təcrübəsindən götürülmüş və müqayiseli hüquq vasitəsilə mənimşənilmişdir. Nəticədə eksər qabaqcıl ölkələrin KİV qanunvericiliyində çox sayda oxşar, ortaç meyarlar formalaşmışdır. Bunların sırasında ən vacibləri bunlardır: KİV-in cəmiyyətdə yeri və rolü, media vasitəsinin qeydiyyat tələbləri, medianın funksiyaları, KİV-in iqtisadi meyarları, söz və mətbuat azadlığının tələbləri, senzuranın yolverilməzliyi, KİV vasitəsinin təşkili prinsip-

ləri, naşırın və redaktorun vəzifələri, jurnalistin hüquq və vəzifələri, etik qaydalara riayət etməyin vacibliyi, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, redaksiya materiallarının açıqlanmaması, informasiyanın toplanma qaydaları, plüralizm, KİV-dövlət münasibətləri, dövlət informasiyasının şəffaflıq meyarları, dövlət informasiyasına çatım və s.

Artıq bütün dünyada jurnalist və media fəaliyyətinə ortaş peşə sahəsi kimi baxılır. Beynəlxalq jurnalistika dünya publisistikasını təhlil edir, xarici jurnalistlərin yaradıcılıq laboratoriyasını hərtərəfli araşdırır, media nümayəndələrinə müasir peşə sirlərinə yiyələnmək yollarını açıqlayır, yeni yaradıcılıq texnologiyasından, onun əlverişli forma və metodlardan istifadə etmək imkanlarını müəyyən edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində beynəlxalq aləmdə mövcud olan peşə, yaradıcılıq meyarları ilə postsovət məkanında uzun illər ərzində tədris olunmuş media qaydaları arasında böyük fərqlər mövcuddur. Bunlar ilk növbədə materialların janr xüsusiyyətlərinə, informasiyaya çatım qaydalarına, jurnalist-məmur münasibətlərinə və s. aiddir. Peşə fəaliyyətinə dair beynəlxalq təcrübədə mövcud olan dərin və ətraflı bilgilərin tədqiq edilməsi məhz beynəlxalq jurnalistikanın üzərinə düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövr jurnalistikasında praktik yönümlü bilik və təcrübəyə böyük önəm verildiyi üçün beynəlxalq kommunikasiya münasibətlərinin inkişafı, ictimaiyyətlə əlaqənin təşkili (Public Relations) və dövlət idarəetmə orqanlarının məlumatlandırılması (Government Relations) problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir

PR işçisi böyük erudisiyaya, yüksək biliyə malik, insanlarla ünsiyyət qurmaq və onlara təsir etmək metodologiyasına sahib olan peşəkardır. Hazırda ictimaiyyətlə dövlət orqanları arasındaki münasibətləri tənzimləyən və siyasi menecment funksiyasını yerinə yetirən qurum kimi “dövlət orqanları ilə əlaqə” (Government Relations) qurumları çıxış edir. GR sahəsində çalışan şəxs sosial-siyasi proseslərə təsir etmək bacarığına malik, dövlət idarəetmə orqanlarında və biznes qurumlarında fəaliyyət göstərməyə hazır olan mütəxəssisidir. O, geniş, dərin biliyə və böyük qabiliyyətə sahib olmalıdır ki, baş verən prosesləri müstəqil şəkildə təhlil edib, idarəetmə mexanizmlərindən yararlanaraq hadisələri uyğun məc-raya yönəldə bilsin.

Beynəlxalq jurnalistikanın vacib istiqamətlərindən biri regional və transmilli informasiya məkanının, dünya miq-yasında fəaliyyət göstərən və yayımlanan kütləvi infor-masiya vasitələrinin fəaliyyətinin təhlilidir. İformasiya sa-həsinin milli, regional və transmilli olması əsasən media va-sitəsinin xarakteri, neçə dildə yayımlanması və texniki vasitələrin yaratdığı imkanlarla müəyyənmişdir. Düzdür, bə-zən müəyyən bir yerli mətbuat orqanında və yaxud teleradio kanalında yayımlanan sensasiya ilə dolu material milli və regional sərhədləri aşaraq dünyanın müxtəlif ucqar nöqtə-lərində insanların diqqətinə hakim olur. Belə faktlar əsasən həmin informasiyanın təsirliliyi ilə bağlıdır. Əksər hallarda isə hər bir informasiya vasitəsinin öz yayım sahəsi və əhatə dairəsi mövcuddur. Ölkə daxilində fəaliyyət göstərən media vasitəsinin əhatə dairəsi daha çox milli ərazi ilə məhdud-

laşır. Amma elə media vasitələri də var ki, qarşılara qoyduqları məqsədlərə uyğun olaraq onların fəaliyyəti nəinki hər hansı bir regionu, hətta dünyanın bir çox bölgələrini əhatə edir. Bunlar transmilli mətbuat orqanları, dünya informasiya agentlikləri, “dünya” televiziya və radio kanallarıdır.

Beynəlxalq jurnalistika müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən mətbuat orqanlarının, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio kanallarının, media şirkətlərinin ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrini araşdırır, onların yaratdıqları birliliklərin, təşkilatların, alyansların informasiya siyasetini tədqiq edir, KİV vasitələri arasında mövcud olan informasiya mübadiləsinin təşkili prinsiplərini və mahiyyətini hərtərəfli təhlil edir.

Beynəlxalq jurnalistikyanın elmi və tədrisi-nəzəri istiqamətlərindən biri də media nümayəndələrinin ümumdünya miqyasında “korporativ” maraqlarının aydınlaşdırılması, öyrənilməsi və bunun əsasında peşə həmrəyliyinin araşdırılması və mənimsənilməsidir. Dünyanın istənilən yerində jurnalistlərin oxşar problemləri və qarşıda duran vəzifələri var. Bunların həlli üçün media nümayəndələri regional və ümumdünya jurnalist təşkilatlarında birləşirlər. KİV əməkdaşlarının hüquqlarının müdafiəsi, onların peşə bacarıqlarının yüksəldilməsi ilə yanaşı bu təşkilatların əsas funksiyalarından biri də media nümayəndələrinin davranış kodekslərinin hazırlanması və təbliğidir. Jurnalist həmrəyliyinin vacibliyi, onun təşkili məsələləri və bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinin öyrənilməsi beynəlxalq jurnalistikyanın əsas vəzifələri sırasına daxildir.

Beləliklə, aydın olur ki, beynəlxalq jurnalistika çox əhəmiyyətli, geniş elmi-nəzəri və praktiki fəaliyyət sahəsidir və daima tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Ayrı-ayrı müəlliflərin, o cümlədən rusiyalı alımlar: G.N.Vaçnadze M.S.Verşinin, Y.B.Yermişina, S.A.Mixaylov, Y.A.Polyakov, S.M.Vinoqradova və başqalarının əsərlərində qlobal informasiya məkanının formallaşması prosesi araşdırılmış və müasir medianın inkişafında beynəlxalq əməkdaşlığın əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Müasir jurnalistikyanın inkişaf problemləri Azərbaycan tədqiqatçılarından Ş.Vəliyevin, C.Məmmədlinin, Q.Məhərrəmlinin, N.Əhmədlinin, R.Hacılinin, A.Dadaşovun, Y.Əlizadənin, A.Aslanovun, Z.Məmmədlinin, H.Vəliyevin, İ.Mazanlıının, A.Rüstəmovun, N.Yaqublunun, A.Bəşirlinin, A.Kərimovanın, V.Əliyevin və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır. Müasir medianın beynəlxalq münasibətlərlə uzlaşdırılması məsələlərinə H.Hüseynova, P.Darabadi, Ə.Həsənov, A.Abbasbəyli və başqa müəlliflər öz tədqiqatlarında geniş yer ayırmışlar.

Bununla belə beynəlxalq jurnalistikyanın təşəkkülü prosesində mediaya dair beynəlxalq normativ aktların məhiyyəti bütöv və əhatəli şəkildə tədqiqat obyekti olmamış və bu prosesdə inkişaf etmiş ölkələrin media təcrübəsi araşdırılmamışdır. Mövcud boşluğu doldurmaq məqsədini güdən bu əsər praktik jurnalistlər və tədqiqatçılar üçün əlverişli araştırma kimi çıxış edəcək.

I f e s i l

MÜASİR DÜNYA JURNALİSTİKASININ DEMOKRATİK YÖNDƏ İNKİŞAFINDA BEYNƏLXALQ HÜQUQ VƏ MEDİA DƏYƏRLƏRİNİN YERİ

1.1. ABŞ və Avropa ölkəleri jurnalistikasında eyniləşmə prosesinin dərinləşməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi

Dünya göründüyündən çox kiçikdir. Üstəlik nə qədər bənzərsiz olsa da, bu məkanda çox şey bir-birini eynilə təkrarlayır və ya bi-birinə oxşardır. Bütövlükdə ölkələrin ictimai-siyasi quruluşu, dövlət strukturları, hüquq sistemləri, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyət meyarları, iqtisadi və sosial amillər bir neçə “tip” üzrə qruplaşdırıla bilər. Bu oxşarlıq və eyniləşmə prosesi getdikcə sürətlənir. Müasir texnoloji yeniliklər nə sərhəd, nə millət tanıyır.

Əlbəttə ki, bu eyniləşən və qloballaşan dünyada xalqlar özlerini unutmalı və sıfətlərini itirməli deyillər. Sadəcə olaraq, toplumlar, ölkələr və cəmiyyətlər dünyanın müasirləşmə sürətinə uyğunlaşmağa çalışmalı, bu düzəndə özlərinə milli potensialına və bacarığına uyğun yer tutmalıdır.

Müasirləşmək həm də qonşuların üstün, həyatda özünü doğruldan cəhətini götürmək və mənimsəmək deməkdir. Bu gün bu üstün cəhətlər Qərb ölkələrinin dövlət quruluşunda, sosial-iqtisadi həyatında, insan haqları sistemində, kütləvi

26/2
informasiya vasitələrinin fəaliyyətində, dövlət-vətəndaş münasibətlərində və başqa sahələrdə özünü göstərir. Odur ki, inkişaf etmək istəyi tarix boyu olduğu kimi, müasir dövr-də də hər bir xalqdan dünyada mövcud olanları müqayisə etməyi və “yaxşı”lardan bəhrələnməyi tələb edir.

Dövlətin bel sütununu iqtisadi, ictimai-siyasi quruluş və ondan doğan hüquq sistemi təşkil edir. Ölkənin bütün daxili aləmini, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini qanunlar tənzimləyir. Qanunlar, həmçinin KİV haqqında normativ-hüquqi aktlar ölkə tarixindən, beynəlxalq təcrübədən və qonşu dövlətlərin hüquq sistemlərindən qaynaqlanır. Odur ki, medianın fəaliyyətini əhatə edən və tənzimləyən qanunverici aktlar birdən-birə yox yerdən yaranır. Bu sahədə çalışan ölkə ekspertləri hər hansı bir qanun layihəsini irəli zürməzdən əvvəl bununla bağlı beynəlxalq təcrübəni öyrənir və qonşu ölkələrin normativ aktlarını hərtərəfli təhlil edib bəhrələnirlər. Yeni yaradılmış qanun layihəsi özündə bütün bu meyarları birləşdirir və eks etdirir. Beləliklə, yeni qanunun yaranması qonşu ölkələrin və bütün dünyanın oxşar, ümumi, vahid, qəbul edilməsi mümkün olan cəhətlərinin həzm olunmasından keçir. Deməli, hər bir ölkənin KİV qanunvericiliyində milli dəyərlərlə yanaşı ümumbehəşəri və beynəlxalq yanaşmalar da mövcuddur.

Qonşu ölkələrin hüquq sistemlərinin müqayisəsi tarixi hüquq elminin özü qədər qədimdir. 153 şəhərin konstitusiyasının müqayisəsi Aristotelin siyaset haqqındaki traktatının əsasını təşkil edir. Orta əsrlərdə Roma hüququnu “kanonik”, “kilsə”, “din” hüququ ilə müqayisə edirdilər. Bu proses

İngiltərədə daha əsaslı formada baş vermişdir. Nəhayət, Monteskye qanunların mahiyyətini müqayisəli şəkildə təhlil edib daha mütərəqqi idarə sistemini müəyyənləşdirməyə çalışırdı [91].

Bununla belə müqayisəli hüquq bir elm sahəsi kimi geniş inkişafı yalnız son dövrdə hərtərəfli inkişaf edə bilmışdır. Ancaq son yüz ildə bu elmin əhəmiyyəti dərk edilib qəbul olunmuş, onun məqsədləri və metodları hamı tərəfindən bəyənilmişdir. Müqayisəli hüquq üç yönündə böyük əhəmiyyətə malikdir. İlk növbədə onun vasitəsilə bütövlükdə hüquq normalarının tarixini və onların fəlsəfi anlamını aydınlaşdırmaç olur. Müqayisəli hüquqdan həm də milli hüququn öyrənilməsində və təkmilləşdirilməsində istifadə edilir. Nəhayət, o, xalqların qarşılıqlı anlaşması və beynəlxalq ünsiyyətin yaranması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu sadalanlar mətbuat və bütövlükdə jurnalistika sahəsində də özünü göstərir.

Dünya ölkələrinin KİV qanunvericiliyini tarixi baxımdan müqayisə etdikdə bir sıra özelliliklərin şahidi oluruq. Bəzi ölkələrdə KİV haqqında ayrıca xüsusi qanun, ümumiyyətlə, mövcud deyil. Hesab olunur ki, kütləvi informasiya vasitələri məsələləri cəmiyyətin başqa sahələrini tənzimləyən qanunlar vasitəsilə həll olunmalıdır. Belə ölkələrdən biri Niderlanddır [60, 128-129]. Burada mediaya aid problemlərin həlli və onun fəaliyyətinin tənzimlənməsi Mülki, Cinayət və inzibati məcəllələrin maddələrində öz əksini tapmışdır [270, 8-39].

Bir çox başqa ölkələrdə isə əksinə, söz və mətbuat azad-

lığı konstitusiyada xüsusi formada təsbit olunur. Bundan əlavə, bu ölkələrdə mətbuatın müdafiəsi ilə bağlı qoruyucu normativ aktlar da mövcuddur. İspaniyada hesab edirlər ki, mətbuat işçiləri başqa vətəndaşlarla müqayisədə informasiya axtarmaq və yaymaq işində daha böyük hüquqlara malikdirlər. Bu üstünlük mətbuatın cəmiyyətdəki xüsusi rolu, ictimai fikrin formallaşmasındaki əhəmiyyəti və ictimai məraqlara xidmət etməsi ilə izah edilir.

Avstraliya, ABŞ və Kanadada mətbuatla aid əsas qanunverici aktlar, o cümlədən böhtən və şəxsi həyata müdaxilə ilə bağlı hüquqi qaydalar federasiya subyektlərinin səlahiyyətindədir [60, 52-53]. Avstriyada mətbuatla bağlı olan qanunlar federasiya tərəfindən tətbiq olunur, torpaqlar bu sahədə müvafiq səlahiyyətlərə malik deyillər [60, 36]. AFR-də geniş yayılan fikirlərdən biri ondan ibarətdir ki, mətbuatla aid bütün məsələlər federal hökumət tərəfindən həll olunmalıdır, çünki bu halda səlahiyyət bölgüsündən irəli gələn problemlər aradan qalxmış olar. (Hal-hazırda isə federal torpaqların hər birinin oxşar olsa da, öz mətbuat qanunvericiliyi var).

Müasir dövrdə ölkələrin media qanunvericiliyindəki müxtəliflik həm də KİV-in iqtisadiyyatında özünü göstərir. Hazırda media sahəsində sahibkarlıq və onun tənzimlənməsi prinsipləri, əsasən də inhisarlaşma ilə əlaqədar meyarlar ölkələr üzrə çox fərqlidir. Hökumətlər bu məsələyə müxtəlif formada yanaşır. Nəticə etibarilə iqtisadi amillər mətbuatla əsaslı formada təsir göstərə bilir: mətbuatın böyük qisminin bir əldə cəmləşməsi bir sıra ölkələrdə fikir müxtəlifliyinə

zərər gətirir, başqa ölkələrdə isə o qədər də ciddi təsir etmir [165, 126-175].

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Avstriya və Niderlandda hökumətlər cəmiyyətdə plüralizmi və fikir müxtəlifliyini qorumaq üçün maddi çətinliklərlə üzləşən qəzetlərə maliyyə yardımı göstərir. Danimarkada yardım sistemi onunla məraqlıdır ki, subsidiyalar müvəqqəti xarakter daşıyır və əsasən də qəzetlərin “ən çətin an”ında ayrılır. Yardımlar ilk növbədə mətbu orqan nəşrə başladığı vaxtda və yaxud böhran dövrünü itkisiz ötüsdürməsi üçün verilir. Dövlətlərin çoxu bu məsələdə daha orijinal yol seçmişlər: onlar KİV vəsütlərinin müxtəlif xərclərini: vergi ayırmalarını, icarə haqlarını, telefon-rabitə borclarını qarşılamaya çalışırlar. Belə dolayı maliyyə yardımı heç bir etiraza səbəb olmur və həqiqətən də, mətbuata kömək kimi qiymətləndirilir [60, 193-194].

Media sahəsindəki müxtəliflik həm də hər bir cəmiyyətin mədəni, tarixi və iqtisadi özəllikləri ilə bağlıdır ki, bu faktlar da çox önemlidir. Mədəniyyət baxımından cəmiyyətin, ümumiyyətlə, mətbuata olan münasibəti müxtəlif meyarlar üzrə özünü göstərə bilər: vətəndaşların jurnalist tədqiqatlarını necə qiymətləndirdiklərinə, yaxud özəl həyata aid material yazmış jurnalisti nə dərəcədə qınadıqlarına görə və s. Bəzi ölkələrdə mətbuat orqanının hüquq-mühafizə sistemi tərəfindən böhtan və yaxud informasiyanı gizlətməkdə ittiham edilməsi həmin nəşrin nüfuzuna böyük xələl gətirə bilər. Və yaxud əksinə başqa bir ölkədə jurnalist tədqiqatına əsasən mətbu orqanı məhkəməyə vermək ictimaiyyət tərəfindən mənfi qarşılanır və haqq-hesab çürütmək kimi qəbul olunur.

Beləliklə, xalqların mədəni-tarixi müxtəlifliyi və iqtisadi amillərin təsiri son zamanlara qədər hər bir ölkənin öz daxili KİV qanunvericiliyinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bütün bunlarla bərabər, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti sahəsində oxşar meyillər getdikcə paralel formada artır, ayrı-ayrı ölkələrin jurnalistikasında ümumi meyarlar daha da güclənirdi. Hazırda dünya dövlətlərinin hüquq təcrübəsindən istifadə edilməsi və bu təcrübənin mənimşənilməsi nəticəsində kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti sahəsində mövcud olan bütün əsas anlayışlar, qanun meyarları, jurnalisticin hüquq və vəzifələri, hakimiyyət – KİV münasibətləri, senzuranın yolverilməzliyi və bir çox başqa məsələlər faktiki olaraq eyniləşmişdir. KİV qanunvericiliyi sahəsində unifikasiya dərin kök salmış və adı hala çevrilmişdir. Əksər ölkələrin media problemlərini əhatə edən normativ-hüquqi aktlarında vətəndaşların fikir və ifadə azadlığı məsələləri, KİV vasitəsinin qeydiyyat tələbləri, informasiyaya giriş, diffamasiya, özəl həyatın toxunulmazlığı, məhdudiyyətlər, cavab hüququ, cərimələr, informasiya mənbələrinin qorunması, redaksiya materiallarının açıqlanmaması, məhkəmə proseslərinin işıqlandırılması qaydaları, jurnalist tədqiqatları və s. öz əksini tapmışdır. Üstəlik bu problemlərə eyni şəkildə yanaşma müşahidə olunur. Butun bunlar ölkələrin bir-birlərindən yarananması nəticəsində mümkün olmuşdur. Həmin prinsiplər artıq jurnalistikyanın beynəlxalq meyarları kimi çıxış edir.

Deməli, bütövlükdə vahid orqanizm kimi inkişaf edən dünya həm xalqların özünəməxsusluğunu, həm də ümumi

cəhətlərini özündə eks etdirir. Bu proses KİV qanunvericiliyində də özünü aydın şəkildə göstərir. İstənilən ölkənin mediaya aid hüquqi-normativ aktlarında iki cəhət aydın nəzərə çarpır. Hüquqi maddələr bir tərəfdən dövlətin yalnız ona məxsus olan xüsusiyyətlərini, digər tərəfdən isə ümüm-bəşəri normaları eks etdirir. Bu yolla hər bir ölkənin hüquq sistemi formalasılır.

Müasir KİV-in fəaliyyəti dövlətlərin yalnız milli əraziləri ilə məhdudlaşdırır. O, qonşu və bəzən də çox uzaq ölkələrin əhalisini də əhatə edir. Ona görə də milli qanunvericiliyə emək etmək zərurəti ilə yanaşı beynəlxalq hüququn normalarına riayət etmək ehtiyacı da yaranır. Çünkü istənilən KİV materialını ölkə vətəndaşları ilə yanaşı başqa dövlətin əhalisi də qiymətləndirməli olur. Jurnalist materialına onlarda mənfi münasibət yaratmaq isə heç kəsin marağına uyğun deyil.

Qonşu ölkələrin bütün qanunvericiliyi barədə məlumatlı olmaq mümkün olmadığından beynəlxalq normaları bilmək zərurəti meydana çıxır. Çünkü həmin qanunlar yalnız bir ölkənin ambisiyasını, şıltaqlığını təmin etmək üçün hazırlanmışdır. Onlar kompromis tapmaq və bunun nəticəsində informasiya prosesinin xarici iştirakçılarının milli və dini hissələrini ləkələmədən, təhqir etmədən öz funksiyalarını hə-yata keçirmək üçün yaradılmışdır.

Beləliklə, müqayisəli hüquqla yanaşı beynəlxalq normativ aktların müddəaları da kütləvi informasiya vasitə-lərinin fəaliyyətinə güclü təsir edir. Çünkü informasiya sahəsinin qloballaşması aydın sosial-hüquqi dəyişikliklərlə nəti-cələnir. Bir çox ölkələrdə daxili ictimai-siyasi münasibətlər-

də baş verən ciddi proseslər onların qanunvericiliyində öz əksini tapır və beynəlxalq münasibətlərə təsir edir, onun yenidənqurulmasına gətirib çıxarır. Sözsüz ki, bütün bunlar beynəlxalq informasiya mübadiləsinə və informasiya axınlarının tənzimlənməsinə, onların hüquqi əsaslarına köklü formada təsir göstərir. Kütləvi informasiya vasitələrinin özləri də əsaslı formada dəyişir. Onların operativliyi və təsirliliyi yüksəlir, media məhsulu interaktiv forma alır.

İnformasiya axını çoxşaxəlidir. Bu axın vasitəsilə cəmiyyət ictimai prosesləri idarə edir. Bu mənada xarici ölkələrin jurnalistikası müxtəlif yönümlü və müxtəlif mahiyətlidir. Amma bütün ölkələrdə KİV-in inkişafında ümumi meyillər müşahidə olunur və bu meyillər beynəlxalq hüquqa əsaslanır.

Yaxın zamanlaradək beynəlxalq hüquq yalnız nominal vahid kimi, yəni ölkənin daxili qanunvericiliyi ilə heç bir bağlılığı olmayan bir sahə kimi qəbul olunurdu və ona əməl etmək mütləq deyildi. Təəssüflər olsun ki, hələ də bu düşün-cəni tam aradan qaldırmaq mümkün olmamışdır.

Bunun iki səbəbi var: bir tərəfdən beynəlxalq hüquq qaydalarının mahiyyəti haqqında cəmiyyətə lazımi informasiya çatdırılmır, digər tərəfdən hakimiyyət orqanları əhaliyə beynəlxalq miqyasda baş verən hadisələr barədə məlumat vermək istəmir. İnformasiya sahəsinin qloballaşması dövründə mütərəqqi qüvvələr beynəlxalq hüququn bütün vacibliyini dərk edərək ölkələrin daxili qanunvericiliyini eyniləşdirmək istiqamətində var gücləri ilə çalışır və bunun üçün yeni qüvvələr cəlb edirlər.

Beynəlxalq hüquq – dövlətlər arasındaki münasibətləri tənzimləyən, beynəlxalq subyektlər arasında bağlanmış müqavilələrdə öz təsdiqini tapmış hüquqi norma və prinsiplərdir. Bu qaydalar dövlətlər arasındaki əlaqələri tənzimləməklə həmin ölkələrin vətəndaşlarının qarşılıqlı münasibətlərini nizamlayır. Həmin normalar müvafiq leqallaşdırma prosedurlarını keçdikdən sonra həmin ölkələrin ərazilərində icra üçün mütləq olur [34, 5-19].

Beynəlxalq hüququn müasir prinsipləri burjua inqilabları dövründə, əsasən də Böyük Fransa inqilabından sonra formallaşmağa başlamışdır. Həmin dövrdə beynəlxalq hüququn başlanğıçı kimi ölkələrin suverenliyi, bərabərliyi, müstəqilliyi, ərazi toxunulmazlığı, daxili işlərinə qarışmamaq, bağlanmış müqavilələrə əməl etmək prinsipləri bəyan edilmişdir. Bu qaydalar həm ayrı-ayrı ölkələrin daxili qanunvericiliyində, həm də beynəlxalq hüquqda təsdiqini tapmışdır.

Dünyanın yeni inkişaf mərhələsinin meyarı kimi çıxış edən beynəlxalq hüququn kökü dövlətlərarası sazişlərdən və müqavilələrdən gəlir. Bu sazişlər ikitərəfli, eləcə də çox-tərəfli ola bilər. Çoxtərəfli müqavilələr əksər hallarda beynəlxalq təşkilatların yaranmasına gətirib çıxarır. Bütovlükdə bu kimi sənədlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iştirakçı dövlətlər ümumi maraqdan çıxış edərək riayət etməli olduqları qaydaları və prinsipləri müəyyən edir. Bununla yanaşı üzv ölkələr razılışdırılmış ortaq meyarları həyata keçirmək üçün öz üzərlərinə müvafiq öhdəliklər götürür.

Xüsusi olaraq vürğulamaq lazımdır ki, beynəlxalq müqavilələrdə razılışdırılmış və öz əksini tapmış ortaq meyarlar

və prinsiplər iki halda özünü göstərir. Bir tərəfdən ümumi olan qaydalar iştirakçı ölkənin daxili həyatına aid ola bilər və bu halda müqaviləni imzalamış dövlət göstərilən qaydaları cəmiyyətdə reallaşdırılmalıdır. Yəni iştirakçı dövlət dünya təcrübəsindən bəhrələnmək, müqayisəli hüquqdan istifadə etmək istəyinin davamı olaraq öz daxili həyatına beynəlxalq hüquq normalarını gətirmiş olur. İkinci halda saziş vasitəsilə razılışdırılmış prinsip iki və daha çox dövlət arasındaki münasibətlərə şamil edilir və onların həm öz aralarında, həm də bütovlukdə beynəlxalq aləmdə davranış formalarını müəyyənləşdirir. Burada artıq birbaşa beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən hüquqdan söhbət gedir [34, 20-24].

Beynəlxalq normativ-hüquqi sənədlərin mahiyyətinə və şərtlərinə uyğun olaraq, ortaq qaydalar iştirakçı dövlətlər üçün mütləq və yaxud tövsiyə xarakterli ola bilər. Çox vaxt bu amil saziş və müqavilələrin adında da öz əksini tapmış olur.

Dövlətarası müqavilələrin normativ qüvvəsi beynəlxalq hüququn özülü kimi çıxış edir. Onun beynəlxalq münasibətlərə təsiri üç universal konvensiyada təsbit olunmuşdur. Bunlar “Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyası, “Müqavilə münasibətində olan ölkələrin hüquqi varisliyi haqqında” 1978-ci il Vyana Konvensiyası və “Dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar arasında, beynəlxalq təşkilatların öz aralarında bağlaşdıqları müqavilələr haqqında” 1986-ci il Vyana Konvensiyasıdır [225, 63].

Dövlətlərarası münasibətlərdə böyük hüquqi təsirə biləvasitə BMT-nin Nizamnaməsi malikdir. Nəzərə almaq

lazımdır ki, BMT-nin 111 bənddən ibarət Nizamnaməsi bu təşkilata üzv olan dövlətləri öz aralarında 9000 (doqquz min) sənədi imzalamacaq ağırlığından azad etmişdir. Qeyd olunan sənədlərlə yanaşı beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri 1 avqust 1975-ci il tarixli “Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq haqqında Yekun Akti”nın 1-ci hissəsində yer-ləşdirilmiş “Bəyannamə prinsipləri”ndə (10 prinsip) öz əksini tapmışdır. Əldə olunmuş razılığa görə, müasir beynəlxalq hüququn həmin prinsipləri ATƏT-ə üzv dövlətlərin hamisinin Əsas Qanununda – Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır ki, həmin prinsiplər Azərbaycan Respublikasının da Konstitusiyasının 10-cu maddəsində eks olunmuşdur [8, 8].

Müasir hüquq elmi transmilli olduğu üçün bir ölkədə istifadə olunan qanun başqa ölkələrin ərazilərində hazırlanın oxşar hüquqi aktın izahına və qəbul edilməsinə təsir göstərir. Əsrlər boyu qəbul edilməyən hüquq normalarının eyniləşməsi artıq reallıqdır. Beynəlxalq unifikasiya dedikdə heç də müxtəlif milli hüquq sistemlərinin eyniləşməsi və vahid fəvqəlmilli hüququn dünya miqyasında qəbul edilməsi nəzərdə tutulmur. Hazırda hüquq sistemləri fərqli olduğu üçün, bu mümkün süzdür. Amma Avropa Şurası tipli təşkilatların timsalında vahid beynəlxalq prinsiplərin (əsas hüquq və azadlıqlar) qəbulu artıq reallıqdır.

Hər bir ölkənin özünə məxsus hüquq sisteminin mövcudluğuna baxmayaraq, beynəlxalq hüquq söz və mətbuat azadlığına xüsusi diqqət yetirir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi qeyd etdiyi kimi, mətbuat azadlığı xüsusi qayğı və

diqqət tələb edən sahədir, çünki bu diqqət mətbuata öz vəzifəsinə yerinə yetirmək üçün gərəkdir.

Ayrı-ayrı ölkələrin oxşar fəaliyyəti beynəlxalq hüququn inkişafına iki istiqamətdə təsir edir. Birincisi, praktiki fəaliyyət hüquqi öhdəlikdən doğur. Eyni addımlar beynəlxalq və yaxud yerli hüququn adı normalarına çevrilə bilər və əksinə. İlk növbədə bu, hüquq sisteminde yaxınlıq mövcud olan ölkələrə aid edilir. İkincisi, beynəlxalq müqavilələrin tərəfdası olan dövlətlərin ümumi fəaliyyəti həmin sənədlərin müddəalarını eyni cür izah və dərk etməyə imkan verir.

Müxtəlif dövlətlərin ümumi təcrübəsi KİV sahəsində beynəlxalq hüququn inkişafına təkan verir. Hazırda daha çox «müqavilə» hüququ geniş yayılmışdır ki, bu anlayış altında hüquqi öhdəliklər götürülür, bu zəmində isə beynəlxalq hüququn təbii normaları formalaşır. Beynəlxalq müqavilələr əsasında formalaşan hökumətlərarası münasibətlər, iştirakçı ölkələrin ümumi təcrübəsi ayrı-ayrı normaların və maddələrin eyni məzmun və məna daşmasına, onların eyni cür izah edilməsinə imkan verir.

KİV sahəsində eyniləşmə Avropa ölkələrinin timsalında özünü daha dolğun göstərdi. 1992-ci il Maastrix müqaviləsi imzalandıqdan sonra Avropa ölkələrinin siyasi həyatı və qanunvericiliyində yeni dövr başladı. "Ümumavropa evi"nin yaranması artıq xəyal yox, gerçəklilik idi. Əgər informasiya sahəsinin qloballaşması olmasa idi, belə yaxınlaşma və birlik yarana bilməz, Avropa mütəfəkkirlərinin arzusunda olduğu Avropa Konstitusiyası mifdən reallığa çevrilmək şansı əldə etməzdi. Bunları inkişaf etdirən də məhz kütləvi infor-

məsiya vasitələri olmuşdur. Çünkü onlar qanunverici səlahiyyətlərə malik qüvvələri öz aralarında olan əməkdaşlığı gücləndirməyə və qanunları unifikasiya etməyə sövq etmişlər.

Dünya integrasiya proseslərinin gedişində dövlətlər bir-birinə daha çox beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə yaxınlaşır. Öz növbəsində beynəlxalq hüquq normaları da əsasən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənib hazırlanır. Hazırda dünyada mövcud olan 4 mindən artıq beynəlxalq və regional təşkilatdan 300-ə qədəri dövlətlərarası (hökumətlərarası) təşkilatdır. Amma ümumdünya proseslərinə real təsir göstərən və dünya miqyasında öz sözünü deyən ən böyük təşkilatlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropa Şurası (AŞ) və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (ATƏT) ki, onlar insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini özlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi qəbul edir və buna görə də mövcud tədqiqatın obyektidirlər.

Azərbaycan öz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra beynəlxalq təşkilatlar və dünya dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq yolunu tutmuşdur. Hazırda ölkəmiz bir sıra aparıcı beynəlxalq təşkilatların tamhüquqlu üzvü kimi fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın dünya birliyinə integrasiyası eyni zamanda qanunvericilik aktlarının unifikasiyasını nəzərdə tutur. Ölkəmiz dünya dövlətlərinin, ilk növbədə Avropa ölkələrinin praktiki və qanunvericilik təcrübəsindən yararlanmağa çalışır. Azərbaycanı dünya dövlətləri ilə yüzlərlə müqavilə və sazişlər bağlayır ki, bunların böyük bir qismi beynəlxalq-hüquqi məzmunludur.

Ölkəmizin beynəlxalq təşkilatlara integrasiyasını gücləndirmək məqsədilə dövlət başçısı səviyyəsində bir sıra hüquqi-normativ aktlar imzalanmışdır. Belə ki, ölkə prezidenti 16 avqust 1994-cü ildə “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə qoşulma praktikasının qaydaya salınması üzrə tədbirlər haqqında” xüsusi sərəncam imzalamışdır. Beynəlxalq əməkdaşlıq həm də 13 yanvar 1995-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası, denonsasiyası haqqında” Qanunla və 20 dekabr 1996-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasının hökümətlərarası müqavilələrinin bağlanması, icrası, denonsasiyası qaydalarının təsdiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə tənzimlənir. Həmin sənədlər isə öz növbəsində beynəlxalq hüquqi aktların impleməntasiya prosesinin nizamlanmasında normativ əsas kimi çıxış edir [26, 549-550].

Beynəlxalq integrasiya genişmiqyaslı proses olmaqla yanaşı müxtəlif sahələrdə fərqli şəkildə təzahür edir. Media və hüquq sahəsində dövlətlərarası yaxınlaşma ilk olaraq beynəlxalq ictimaiyyətlə münasibət və beynəlxalq hüquqla daxili hüququn əlaqəsi fonunda özünü bürüzə verir. Müasir dövrdə beynəlxalq hüquqla milli hüququn qarşılıqlı münasibətinə dair çoxlu nəzəriyyə var. Fikrimizcə, nəticə etibarilə onların hamısı iki əsas konseptual yanaşmanın: monizm və dualizm nəzəriyyələrinin müxtəlif variantlarıdır. Nəticə etibarilə hər iki nəzəriyyə beynəlxalq hüquqla daxili hüququn bir-birini tamamlama formasından və beynəlxalq integrasiyanı gücləndirmə yollarından bəhs edir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən söz və fikir azadlığının diqqət mərkəzinə çəkilməsi və bununla bağlı çoxlu optimal prosedur normanın qəbul edilməsi beynəlxalq hüquqda insan haqları ilə bağlı normalara standart və bir-mənalı xarakter verilməsinə səbəb olur. Tarixdə beynəlxalq hüquqla daxili hüququn münasibətini müəyyən edən ilk norma ABŞ-ın 1787-ci il Konstitusiyasının IV maddəsində əks olunmuşdur. Həmin bəndə görə, beynəlxalq hüquq ABŞ qanunvericiliyinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Avropada isə ilk dəfə belə norma Almanıyanın 1919-cu il Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuşdur [26, 547]. Fransanın 1958-ci il Konstitusiyasına görə, beynəlxalq sazişlər və razılaşmalar (beynəlxalq müqavilə hüququ) ölkə hüququnun bir hissəsini təşkil edir. Bütün anqlo-sakson hüquq sistemli ölkələrdə isə, ABŞ qismən istisna olmaqla, beynəlxalq adət hüququ dövlətdaxili hüququn tərkib hissəsi hesab olunur. Hətta böyük Britaniyada bunun üçün heç bir formal prosedur tələb olunmur [60, 214].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da zamanın tələbinə uyğun olaraq, beynəlxalq hüquqla milli hüququn münasibətini müəyyən edən xüsusi norma nəzərdə tutulur. Konstitusiyanın 7-ci, 10-cu və 12-ci maddələri, 95-ci maddəsinin birinci hissəsinin 4-cü bəndi, 109-cu maddəsinin 17-ci və 30-cu bəndləri, 130-cu maddəsinin üçüncü hissəsinin 6-ci bəndi, onuncu hissəsi, 148-ci maddəsinin ikinci hissəsi, 151-ci maddəsi və müvafiq bəndləri beynəlxalq hüquqla bağlı müxtəlif məsələləri əks etdirir. Bunların içəri-

sində mərkəzi yeri Konstitusiyanın 10-cu, 148-ci (II hissəsi), 151-ci maddələri tutur [8].

Bununla belə beynəlxalq təcrübə göstərir ki, milli konstitusiya normalarına istinad etməklə beynəlxalq hüquqla daxili hüququn münasibətini müəyyənləşdirmək çətindir. Təcrübədə beynəlxalq hüququn daxili hüquqla əlaqələrini ifadə etmək üçün “milli-hüquqi implementasiya” termini işlədir. Milli-hüquqi implementasiya beynəlxalq hüququn daxili qanunvericiliyə gətirilməsi prosesi və bunun yolları kimi başa düşülür. Milli-hüquqi implementasiya yalnız dövlətlər səviyyəsində deyil, həm də beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində baş verir. Bu proses beynəlxalq normaların mövcud şəraitə uyğunlaşdırılaraq birbaşa qanunda əks olunmasını, yaxud daxili qanunvericilikdə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun normaların müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq hüquqa obyektiv münasibətin müəyyənləşdirilməsi tədricən baş verən prosesdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə qanunverici və icraedici hakimiyyət beynəlxalq hüquqa münasibətdə müəyyən səlahiyyətlərə malikdir. Bununla belə beynəlxalq hüquq normalarının daxili qanunvericiliklə sıx əlaqəsinin əsas göstəricisi məhkəmə təcrübəsidir. Öz növbəsində hakimiyyət orqanları beynəlxalq hüquq normalarının gələcəkdə reallaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər hazırlanırlar. Bu isə o deməkdir ki, ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqla daxili hüququn ünsiyyəti təkcə normaların təsbitini deyil, həm də təşkilati proseslərin baş verməsini tələb edir. Bununla əlaqədar ölkə

başçısı tərəfindən 8 iyul 1996-cı il tarixdə “Azərbaycan Respublikası və Avropa Şurası arasında əməkdaşlığı dair tədbirlər programının həyata keçirilməsi haqqında” sərəncam verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, tədbirlər sırasında ekspertlərlə birgə bir sıra qanun layihələrinin beynəlxalq aktlara uyğunluğunun ekspertizasını keçirmək nəzərdə tutulmuşdur [33, 465].

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi ölkəmizin müxtəlif çoxsaylı müqavilələrə qoşulmasına gətirib çıxarmışdır. Bunların içərisində “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”, “Diplomatik əlaqələr haqqında” Vyana Konvensiyası və bir çox başqa müqavilələr xüsusi yer tutur. Milli Məclis 6 iyun 2000-ci ildə beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında ayrıca qanun qəbul etmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası söz və ifadə azadlığı, bütövlükdə insan haqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud olan beynəlxalq mexanizmlərlə sıx əməkdaşlıq edir, həmin qurumlara sistemli olaraq dövri məruzələr təqdim edir. Hazırda Azərbaycan 250-dən artıq beynəlxalq müqavilənin iştirakçısıdır və bu istiqamətdə mühüm addımlar atmaqdadır. Bununla bağlı “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli sərəncamının 3-cü bəndində normativ-hüquqi aktların beynəlxalq-hüquqi sənədlərə uyğunluğunun təmin edilməsi xüsusi olaraq vurgulanmışdır [19, 35]. Beynəlxalq hüquq sisteminə integrasiyanın bir yolu

da ondan ibarətdir ki, ölkə beynəlxalq müqaviləyə qoşulmadığı halda onun müddəalarını daxili qanunvericilikdə eks etdirir. Hüquqda bu üsula resepsiya deyilir. Bu zaman beynəlxalq müqavilənin norması olduğu kimi daxili qanunvericilikdə təkrarlana, dəqiqləşdirilə, inkişaf etdirilərək qanunvericiliyə uyğunlaşdırıla bilər. Beynəlxalq aktların resepsiyası müxtəlif hüquq sahələrində baş verir, burada ilk növbədə insan hüquq və azadlıqları məsələləri önə çəkilir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 21 iyul 1992-ci il tarixli qərarı ilə “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”a qoşulmaqla qanunvericilikdə sosial-iqtisadi və mədəni hüquqların təsbit edilməsi vəzifəsinə diqqəti artırmışdır.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində beynəlxalq hüquqa birbaşa istinad da mövcuddur. İstinad beynəlxalq hüquq normasını olduğu kimi saxlayıb onu ölkə qanunvericiliyinə gətirmək üsludur. Bu halda daxili qanunvericiliyə elə normalar əlavə edilir ki, onlar birbaşa beynəlxalq aktin tətbiq olunmasını müəyyən edir. Konstitusiyanın 10-cu, 69-cu, 70-ci, 151-ci maddələrində beynəlxalq hüquqa istinad var. Əsas Qanunun 151-ci maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən başqa aktlar istisna olmaqla, ölkəmizin qanunvericilik sistemini daxil olan normativ-hüquqi aktlar ilə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq aktlar Azərbaycan Respublikasının qanun-

vericilik iyerarxiyasında Konstitusiyadan və referendumla qəbul olunmuş aktlardan sonrakı yeri tutur. Digər tərəfdən Əsas Qanunun 12-ci maddəsi müəyyən edir ki, bu Konstitusiyada sadalanan insan hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir [8, 8].

Bütövlükdə beynəlxalq aktların daxili hüququn bir hissəsi kimi tanınması o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları, o cümlədən məhkəmələri öz qərarlarında birbaşa beynəlxalq normalara istinad edə bilərlər və əgər daxili qanunvericiliklə beynəlxalq sənəd arasında ziddiyyət olarsa, onda baxılan işə beynəlxalq aktın müddəaları tətbiq edilməlidir.

Beynəlxalq normativ-hüquqi aktlar Azərbaycanın qarşısında informasiya azadlığını bütün əhali üçün reallığa çevirmək vəzifəsini qoyur. Azərbaycan BMT-nin, Avropa Şurasının və ATƏT-in üzvü olan dövlət, insan hüquqlarına dair əsas beynəlxalq və regional sazişlər imzalamış bir ölkə kimi, beynəlxalq qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq, informasiya azadlığına hörmətlə yanaşmaq öhdəliyi daşıyır.

2001-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurasına üzv olarkən “qanunun aliliyi” və “bütün əhaliyə insan hüquqları və fundamental azadlıqlardan ədalətli qaydada istifadə etmək imkanının yaradılması” prinsiplərini qorumaq məsuliyyəti ilə razılışmışdır [6]. Eyni zamanda “ifadə azadlığını, medianın və jurnalistlərin müstəqilliyini” müdafiə edəcəyinə zəmanət verərək, “mətbuat azadlığını məhdudlaşdırın inzibati tədbirlərə əl atmamaq” barədə üzərinə öhdəlik götürmüştür.

ATƏT üzvü olan Azərbaycan həm də “...informasiyanın sərbəst yayılmasının, o cümlədən ictimaiyyətin informasiya əldə etmək hüququnun vacibliyini” təsdiq edirdi [2].

2000-ci ilin martında Aarhus Konvensiyasına qoşulmaqla Azərbaycan informasiya azadlığı sahəsində qanunvericiliyi dəyişmək barədə daha bir öhdəliklə razılaşmış və informasiya əldə etmək hüququnu, qərarların qəbulunda ictimaiyyətin iştirak etmək hüququnu, habelə ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə ədalətli məhkəmə hüququnu qoruyacağını vəd etmişdir. BMT-nin “İformasiya əldə etmək, qərarların qəbulunda ictimaiyyətin iştirakını və ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə ədalətli məhkəməni təmin etmək haqqında Konvensiya”sı 25 iyun 1998-ci ildə qəbul olunmuş, 30 oktyabr 2001-ci ildə qüvvəyə minmişdir [175]. Azərbaycan bu Konvensiyaya 2000-ci il mart ayının 23-də qoşulmuşdur.

Bundan başqa, BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyasını 2005-ci ilin noyabrında ratifikasiyadan keçirməklə Azərbaycan “ictimaiyyətin informasiya əldə etməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq”, “qərarların qəbulu prosesində şəffaflığı artırmaq və ictimaiyyəti bu prosesə daha fəal cəlb etmək” kimi məqsədlərin vacibliyini təsdiqləmişdir [142]. Korrupsiya Əleyhinə Konvensiyası, BMT Baş Məclisinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli 58/4 sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuşdur. Bu Konvensiya iştirakçı tərəflərin üzərinə “dövlətin maliyyə vəsaitlərinin idarəsində şəffaflığı və hesablılığı artırmaq”, o cümlədən gəlirlər və xərclər barədə məlumatları dərc etmək öhdəliyi qoyur. Azərbaycanın öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklər müasir dünya inki-

şafının başlıca göstəricisi və ayrılmaz hissəsidir. Hər bir dövlət bu və bu kimi öhdəlikləri öz üzərinə götürmüsdür [44, 13-14].

Beləliklə, dünyanın müxtəlif ölkələrində informasiya istehsalı və yayımı sahəsində çalışan insanların ümumi məqsədləri ilə yanaşı vahid hüquqi fəaliyyət bazası və onların maraqlarını qoruyan beynəlxalq sistem mövcuddur. Yəni Almaniyada yaşayan qəzet əməkdaşını, Türkiyədə çalışan telejurnalisti, Polşada fəaliyyət göstərən fotomüxbiri, Azərbaycanda iş təşkil etmiş naşiri birləşdirən amil onların media sahəsinə mənsub olmalarıdır. İformasiya vasitələri onların səyi nəticəsində fəaliyyət göstərir. Bu peşəkarlar öz ölkələrinin milli konstitusiyaları və qanunları əsasında çalışırlar. Amma bununla yanaşı onların fəaliyyəti daha geniş normativ aktlara uyğunlaşır. Alman qəzet işçisi və Polşa fotomüxbiri üçün bu, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Avropa İttifaqının qərarları və ATƏT-in sənədləri olacaq. Türkiyə telejurnalisti, eləcə də Azərbaycan naşiri üçün Avropa İttifaqının sənədləri hələ keçərlidir, çünki onların ölkələri bu beynəlxalq qurumda hələ təmsil olunmamışdır. Amma Türkiyə telejurnalisti və Azərbaycan naşiri Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasından və ATƏT-in qərarlarından hərtərəfli yararlana bilərlər. Bununla belə həm Türkiyə hökuməti, həm də Azərbaycan rəhbərliyi müxtəlif formada təsdiq etmişlər ki, informasiya vasitələrinin sərbəstliyi və ifadə azadlığı sahəsində ən yüksək beynəlxalq standartlara riayət etməyə hazırlıqlar və mövcud olan prinsipləri qoruyaqlar. Odur ki, Tür-

kiyə telejurnalisti və Azərbaycan naşirinin fəaliyyəti ilə bağlı geniş beynəlxalq normativ məkan var.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq, əsasən də dövlətlərarası sazişlər birmənalı olaraq dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoyur ki, onlar insan hüquqlarına hörməti və onların qorunmasına təminatı yalnız milli qanunvericilikdən çıxış etməklə deyil, həm də beynəlxalq hüquq əsasında həyata keçirməli və təmin etməlidirlər. Bu mənada dövlətlər beynəlxalq birlik qarşısında məsuliyyətlidir. Bu məzmunda olan beynəlxalq sənədlər sırasına insan haqlarına dair sazişləri və bütün növ irqi ayrıseçkiliyin ləğv edilməsi haqqında olan beynəlxalq konvensiyaları aid etmək olar. Həmin müqavilələrdə dövlətlərin öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə dair beynəlxalq nəzarət mexanizmi də nəzərdə tutulmuşdur. Dövlətlər öz yurisdiksiyaları çərçivəsində informasiya və söz azadlığına dair insan hüquqlarına beynəlxalq sənədlərdə müəyyən olunmuş həcmidə cavabdehdilər.

Beynəlxalq hüquq «sərbəst informasiya axını» prosesinə dövlətin məhdudlaşdırıcı xarakterli müdaxiləsini nəinki qadağan edir, hətta bir qədər irəli gedərək onun üzərinə öhdəlik qoyur ki, bu həyat əhəmiyyətli hüquqların qorunması və onlara riayət edilməsi üçün bir sıra müsbət xarakterli addımlar atsın.

Beynəlxalq hüquq insanların informasiya azadlığı hüququnun qarantı rolunu müəyyənləşdirir. Bu haqlar beynəlxalq-hüquqi normalarla müəyyənləşir. Ekspertlər hesab edirlər ki, dövlətin daxili qanunlar vasitəsilə insan haqlarını müdafiə etməsi beynəlxalq hüququn əlavəsi kimi çıxış edir. Onların

fikrincə, beynəlxalq hüquq normalarının mövcudluğu bu sahəni dövlətin ona mənsub olan fəaliyyət sahələrindən istisnasız formada, yəni birmənalı olaraq ayırır. Hətta bəzi mütxəssislər vurğulayırlar ki, informasiya azadlığı ilə əlaqədar olaraq “dövlətlərin bir-birlərinin daxili işlərinə qarışmamaq doktrinası beynəlxalq hüquqla ziddiyət təşkil edir, çünki bu konsepsiya beynəlxalq müqavilələrin insan haqlarını milli səviyyədə tənzimləməsinə imkan vermir” [257, 8].

1.2. Beynəlxalq jurnalistikanın və demokratik ölkələrin media-informasiya fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqları əsasında təşkili

İdeya və düşüncə azadlığı, insan haqları, şəxs və cəmiyyət münasibətləri tarixən həmişə müxtəlif mülahizələr obyekti olmuşdur. Bu məsələ hər zaman aparıcı mütfəkkir-lərin diqqətini cəlb etmişdir. Zaman və məkan ölçülərindən asılı olmayaraq, hələ bu gün də bəzi cəmiyyətlərdə «azadlıq» fəlsəfəsini tam mənimsəməmişlər.

İctimai həyatda, fəlsəfədə, dində «azadlıq» mənfi və müsbət, neqativ və pozitiv anlamda dərk edilir. Mənfi aspektdə «azadlıq» hər hansı bir xarici təsirdən, yəni «nədənsə azad olmaq» kimi təsbit edilir. Müsbət mənada isə «azadlıq nə üçün» düsturunda qəbul olunur və ilk növbədə özünüütəsdinq, insanın müqəddərətinin təyini, bacarığının və imkanlarının müəyyənləşdirilməsi kimi dərk edilir. Fəlsəfə tarixində azadlıq ilk növbədə iradə azadlığı kimi götürüllür. Azadlıq insanın mənəvi dünyasını xarakterizə edən və təbiətdən irəli

gələn xüsusiyyətləri özünə tabe edən nemət kimi dərk edilir. O, özünü idrakda, mənəvi seçimdə, yaradıcılıqda göstərir.

Azadlıqlar sırasında söz və fikir sərbəstliyi bəşəriyyətin əldə etdiyi ən yüksək dəyərlərdən hesab olunur. Mətbuat və informasiya azadlığı isə dünya mədəniyyətinin inkişafını reallaşdırıran əsas amillərdəndir.

Müasir mətbuat azadlığı doktrinasının əsasında Qərbi Avropa və Şimali Amerika nəzəriyyələri durur. Bunların əsasını insanın təbiətdən doğan haqları və bunun üzərində qurulan elmi baxışlar təşkil edir. Tarixdə həmin fikirlər ilk dəfə açıq şəkildə İngiltərə inqilabı dövründə C.Milton tərəfindən səsləndirilmişdir [22]. Sonralar bu ideyalar fransızların «İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsi»ndə və amerikalıların «Hüquqlar haqqında Bill»ində öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, söz və mətbuat azadlığı ideyalarının tarixi orta əsrlərin son dövründən başlayır. Bu dəyər faktiki olaraq journalistikanın bir sosial institut kimi yarandığı vaxt meydana gəlmışdır. Həmin dövrdə İngiltərə parlamenti mətbu fəaliyyətə lisensiya verilməsi haqqında kral hakimiyətinin qanunu ləğv etdi. Beləliklə, mətbuat üzərində hakimiyət dairələrinin nəzarətinə, monarxiya inhisarına, dövlət senzurasına və məmər rüşvətxorluğuna son qoyuldu [146, 229]. Bu tarixi qərar mətbuat azadlığı ideyasının geniş yayılmasına güclü təkan verdi. Sözsüz ki, sonrakı dövrlərdə hər bir iktimai-siyasi şəraitin xarakterinə uyğun olaraq mətbuat azadlığı ideyası müxtəlif təsirlərə məruz qaldı və nəticədə bir sıra fərqli konseptual yanaşmalar meydana çıxdı. Mətbuat azad-

lığına inqilabi-demokratik baxış gənc burjuaziyanın forma-laşlığı və feodalizm qalıqları ilə mübarizə apardığı dövrlərə təsadüf edir. Mətbu fəaliyyət sahəsində dövlət hökmranlığı-na son qoymaq, qəzet və jurnalların nəşri üçün istifadə olunan istehsal vasitələrini bütün təşkilatlara və vətəndaş birlik-lərinə vermək istəyi inqilabçı-demokratların bu sahədə başlıca məqsəd idi.

Paralel olaraq cəmiyyət içərisində azad jurnalist fəaliyyətini sahibkarlıq maraqları ilə uzlaşdırmağa çalışanlar da az deyildi. Bu sahədə baş verən fikir toqquşmaları bir çox ölkə-lərdə müşahidə olunurdu. Kütləvi informasiya vasitələrində mənəvi və maddi amillərin uzlaşması heç də asan başa gəlmirdi. Hamı üçün aydın idi ki, yazar və jurnalist yaşamaq və yaradıcılıqla məşğul olmaq üçün pul qazanmalıdır. Amma sözün geniş mənasında onlar yalnız qazanmaq üçün yazüb yaratmalı deyillər. Bunun əksinə olaraq başqaları düşünür-dülər ki, yazar qazanmaq üçün yaşayib yaratmalıdır. Bu sahədə mövcud olan ziddiyətlər təkcə nəzəri məkanla məhdudlaşdırır. Hazırda qəzet və jurnal redaksiyasının fəaliyyətində bu problem özünü tez-tez bürüzə verir.

Tarixi hadisələrin təhlili göstərir ki, mətbuat azadlığına sinfi-siyasi yanaşma əsasən kəskin sosial toqquşmalar zamanı özünü göstərir. Bu nəzəri baxışların daşıyıcısı olanlar vətəndaşların və yaxud onların ittifaqlarının, birliklərinin bərabər hüquqları əvəzinə müəyyən bir sosial qrupun maraqlarını ön plana çəkirlər. Reallıqda bu maraqların təmin olunması başqa təbəqələrin sıxışdırılması ilə müşayət olunur. Mətbuat hər hansı bir sosial qrupun inhisarında olanda

o, həqiqətən, cəmiyyəti sosial-siyasi amillər üzrə parçalamaq qüdrətini əldə edir. Proletar diktaturasının mövcud olduğu dövrdə mətbuat yalnız fəhlə sinfi və onun aparıcı qüvvəsi olan siyasi partianın ideoloji iradəsini həyata keçirirdi. Bununla bağlı olaraq proletar dikturasının ideoloqları bütün vasitələrlə mətbuatı və ədəbiyyatı partiya nəzarətində saxlamağa çalışırdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin məntiq yalnız sosial-sinfi təşkilatların liderlərinə aid deyil. O həm də başqa ictimai birliklərin, o cümlədən millətçi, dini qurumların rəhbərlərinə xas ola bilər. Hazırkı ictimai-siyasi şəraitdə Rusiyada və başqa MDB ölkələrində mətbuat azadlığı və onun sosial-sinfi həlli daha çox inzibati-siyasi rəngə boyadılır və modeləşdirilir. Yəni jurnalistika sahəsində dövlət hakimiyyətinin hegemonluğununa qayıdış müşahidə olunur.

Normativ-hüquqi konsepsiyada isə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti zamanı mətbuatın, dövlətin, hüquqi şəxslərin, vətəndaşların, yəni bütün proses iştirakçılarının qarşılıqlı vəzifələri, imkanları və məsuliyyəti dəqiq müəyyənləşdirilir və aydın şəkildə təsbit edilir. Bu qaydalar beynəlxalq müqavilələrdə, milli qanunvericilikdə, inzibati qərarlıarda, etik kodekslərdə və başqa normativ sənədlərdə tapır. Əhəmiyyətinə görə qanunlar aparıcıdır. Belə yanaşma bütün qabaqcıl ölkələrdə olunur.

Demokratianın inkişafı yalnız bu yolla mümkündür. Düzdür, mətbu fəaliyyəti hüquqi aktlarla tənzimləmək cəhdleri Rusiyada da bir neçə əsr bundan əvvəl olmuşdur və vaxtaşırı belə addımlar atılmışdır. Amma mahiyyət etibarilə bu

qaydalar jurnalistlərə sərbəstliklər və azadlıqlar vermək əvəzinə, onların üzərinə daha çox vəzifələr qoyurdu. Belə qanunverici aktlar qadağa mahiyyətli olduğu üçün daha çox dövlət senzurasının əlavəsinə çevrilirdi. Müstəqillik əldə etdikdən sonra bizim ölkəmiz üçün də mətbuat azadlığı sahəsində hüquqi-normativ yanaşmanın tətbiqi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir.

Tarixi təcrübə göstərir ki, mətbuat üzərində dövlət nəzarəti müxtəlif formada ola bilər: ilkin (yəni materialın dərc edilməsi üçün icazə almaq sistemi) və cəzalandırıcı (həddi aşdığına görə cəzalandırma üsulu). Mətbuat azadlığı uğrunda mübarizə faktiki olaraq həmişə senzuraya qarşı hərəkata çevrilmişdir. Şəxsi fikrə malik olmaq, mülahizə yürütmək bütün insanların haqqı hesab olunur və insan ləyaqətinin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilir.

Son dövrədək mövcud olan kommunist rejimlərində və sağ diktaturlarda belə hesab edirdilər ki, "sərbəst informasiya axını" bir çox ölkələrdə sabit olan ictimai-siyasi şəraiti pozacaq ziddiyyətlərə yol açacaq. Onların fikrincə, mətbuat azadlığı bütövlükdə tərəqqinin qarşısını alır və yalnız imtiyazlı təbəqənin mənafeyinə xidmət edir. Amma həqiqətən, belə olsaydı, onda avtoritar quruluşlar heç vaxt dağılmaz, əksinə bu üsuli-idarəyə malik olan ölkələr hərtərəfli inkişaf edərdi. Həqiqət və reallıq isə bunun əksini sübut etdi: informasiya azadlığı cəmiyyətin inkişafını əngəlləyən amilə yox, əksinə tarazlaşdırılmış, düzgün, ədalətli idarəetmə sisteminin başlıca şərtinə çevrilirdi.

Kütləvi informasiya azadlığı inkişafa əngəl ola bilməz,

hətta informasiya təhlükəsizliyini təmin edən ən vacib amildir. Bu sərbəstlik, birincisi, vətəndaşlara tam, dolğun, hərtərəfli, həqiqi informasiya əldə etmək imkanı yaradır, ikincisi, ictimai və fərdi düşüncəni kənar təsirlərdən qoruyur, aldanmağa imkan vermir, üçüncüüsü, sosial sistemin daxilində informasiyanın yiğimini, toplanmasını, yeniləşməsini və ötürülməsini təşviq edir. Bu mənada informasiya azadlığı milli təhlükəsizlik siyasəti ilə azad cəmiyyətin informasiya infrastrukturunun inkişafı siyasəti arasında əla-qələndirici amil kimi çıxış edir.

Müasir demokratiyanın inkişafı söz azadlığından kənar da təsəvvür edilə bilməz. Fransada və Amerikada baş vermiş böyük burjua inqilabları və bunlarla yanaşı XVIII əsr Avro-pasında mövcud olan maarifçi monarxiyalarda mətbuat azadlığına dair yeni qaydalar formalaşırdı. Bunlar sübut edirdi ki, azad publisistik fəaliyyət insan haqlarının və vətəndaş hüquqlarının tərkib hissəsi kimi artıq dərk edilir və qəbul olunur. Qərb sivilizasiyasında düşüncə sərbəstliyinin və mətbuat azadlığının təşəkkülü uzun sürən bir proses kimi özünü göstərmiş və çox vaxt kəskin mübarizə ilə müşahidə olunmuşdu.

Hələ kitab çapına qədər katolik kilsə bütün əlyazma əsərlərini senzuradan keçirir və onların idarəolunmaz təsirindən çox narahat olurdu. Ioan Hutenberqin inqilabi kəşfi ilk dəfə imkan verdi ki, xalq arasında çox sayıda vərəqələr və əsərlər yaymaq mümkün olsun. XVIII əsrдə maarifçiliyin təsiri nəticəsində bir çox Avropa ölkələrində burjuaziyanın nümayəndələri senzuraya qarşı səslərini ucaltmağa başladılar. Bu-

nun nəticəsində 1695-ci ildə İngiltərə senzurunu ləğv edən ilk müasir dövlət oldu. Təxminən yarım əsr bundan əvvəl ingilis şairi Con Milton öz pamfletlərində ilk dəfə və bugündək, bəlkə də, ən təsirli formada senzuraya qarşı çıxış etmişdir. O yazırıdı: «Adamı öldürmək – dərrakəyə malik olan varlığı məhv etmək deməkdir, gözəl kitabı qadağalara məruz qoymaqla – dərrakənin özünü məhv etmək deməkdir» [208, 8].

Bununla belə senzurunu ləğv etmək ideyası çox zəif yaşıldı. Avropa hələ susurdu. Amma ABŞ-da bu fikir özünə daha çox tərəfdar tapdı. 1776-ci ildə ABŞ-da qəbul olunmuş müstəqillik haqqında Bəyannamə insan hüquqlarının aliliyinə əsaslanırdı. Bunun özəyini isə şəxslərin özünümüdafiə azadlığı təşkil edirdi. Həmin il Virciniya ştatı öz Konstitusiyasında “mətbuat azadlığını azadlığın ən böyük dayağı” elan etdi.

1791-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyası söz və mətbuat azadlığını öz himayəsi altına aldı. Beləliklə, anqlo-sakson dünyası senzuranın ağır buxovlarını öz üzərindən atmış oldu [208, 8]. ABŞ vətəndaşları indiyədək Konstitusiyaya edilən Birinci düzəlişlə fəxr edirlər. Birinci düzəlişin məzmunu ondan ibarətdir ki, hökumət söz azadlığını məhdudlaşdırıb bilən qanun qəbul edə bilməz. Tez-tez eйтmək olar ki, Birinci düzəlişin mövcud olması artıq ABŞ-ı bütün başqa Qərb demokratiyalarından və totalitar cəmiyyətlərindən fərqləndirir. Geniş mənada Konstitusiya nəinki Konqresə, hətta heç bir məmura belə söz və mətbuat azadlığına qarşı hər hansı bir addım atmağa imkan vermir. Bununla belə Birinci düzəlişin mətni müxtəlif dövr-

lərdə eyni ciddiyyətlə qəbul olunmamışdır. Çünkü Birinci düzəlişin meydana gəldiyi dövrdə, yəni 1798-ci ildə ABŞ Konqresi üsyankar çağırışlar haqqında qanun qəbul etdi. Həmin qanun «Birləşmiş Ştatlar prezidentinə və hökumətinə qarşı yönəlmış yalançı, bədniyyətli və qarşıqliq salan yazılı əsərlərə» qadağa qoyurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, Birinci düzeliş öz işini görürdü [155].

Senzuranın ləğvinə Avropanın başqa ölkələri bir qədər gec nail oldular. 1789-cu ildə inqilab dövründə Fransada senzura aradan qaldırıldı. «İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsi» mətbuat azadlığını elan etdi. Bu azadlıqdan yalnız inqilab düşmənləri mərhum edildilər. Bəyannamənin 11-ci maddəsi vətəndaşlara «sərbəst düşüncəyə sahib olmaq və fikir bildirmək» haqqı verirdi. Amma inqilabin məglubiyyəti nəticəsində senzura yenidən bərpa olundu. Daimi və tam şəkildə mətbuat azadlığı Fransada yalnız 1872-ci ildə bər-qərar oldu.

Almaniya torpaqlarında mətbuat azadlığını ilk dəfə danimarkalı kral VII Xristian təmin etdi. 1770-ci ildə onun həmayəsi altında olan Şlezviq və Holsteyn ərazilərində mətbuat azadlığı haqqında çağırışlar eşidilirdi. Amma yalnız Veymar və Meklenburqda bu məsələ öz müsbət həllini tapdı. Başqa ərazilərdə mətbuat azadlığı ideyası geniş yayılırdı və XIX əsrin əvvəllerində bu axının önündə «Gənc Almaniya»nın tanınmış simaları: Haynrix Hayne və Lüdvik Bern gedirdi. Nəticə etibarilə sərbəst özünüifadə, azad fikir yürütmək hüququ yalnız Birinci alman inqilabından, yəni 1848-ci ildən sonra təmin olundu. Bu dəyər həmin vaxt qəbul olun-

muş ilk imperiya konstitusiyasında öz əksini tapdı. Bu sənəd cəmi bir il hökm sürməsinə baxmayaraq, onun təsiri çox dərin və əhəmiyyətli idi.

Alman imperiyasının bütün ərazisində mətbuat azadlığı qanunla yalnız 1874-cü ildə təmin olundu. Qəbul olunmuş qanunda bir sıra qadağalar da öz əksini tapmışdı. Bu qadağalar Birinci dünya müharibəsi illərində işə düşdü və mətbuatda çoxlu çətinliklər yaratdı.

Alman imperiyası dağıdıldıqdan sonra Veymar Respublikası 1919-cu ildə mətbuat və fikir azadlığını elan etdi. 1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi ilə azad mətbuata qarşı hücumlar başladı. Cəmi 20 gün keçəndən sonra faşistlər Reyxstaqın yandırılmasından istifadə edərək bütün sosial-demokrat, sol mətbuatı qadağan etdilər. «Şübhəli» hesab edilən jurnalistlərə və naşirlərə qarşı təzyiqlər başladı, publisistika görünməmiş qadağalarla üzləşdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra, 1949-cu ilədək Almaniyanın qərb bölgələrində müttəfiqlərin hərbi idarələri mətbu orqanlarının nəşri üçün şəhadətnamə verirdi. Şərqi Almaniyada isə 1989-cu ilədək bütün kütləvi informasiya vasitələri hakim sosialist partiyası tərəfindən istiqamətləndirilir və onlara nəzarət olunurdu. Mətbuat təbliğat və təşviqat vasitəsi kimi istifadə olunurdu [221, 15].

Bu gün Almaniya ən mütərəqqi Avropa ölkələrindən biri hesab olunur və həqiqətən də, fikir, düşüncə, söz, mətbuat azadlığı və həmçinin informasiya mübadiləsi sahəsində şəfəf bir ölkədir.

Rusiya cəmiyyətində senzuranın ləğv edilməsi barədə

müzakirələr XIX əsrin 60-70-ci illərində başladı. Buna çar II Aleksandrın liberal addımları şərait yaradırdı. 6 aprel 1865-ci il tarixli mətbuat qanununa əsasən, paytaxt mətbuatı ilkin senzuradan azad olunur, mübahisə doğuran məqamlara görə məhkəmə məsuliyyəti müəlliflərin üzərinə düşürdü. Amma bu güzəştlər yerli mətbuata aid edilmirdi. Bir müddət sonra hətta bu yumşaqlıqlar da aradan qaldırıldı və 1882-ci ildə mətbuat haqqında yeni müvəqqəti qaydalar tətbiq edildi [79, 154-155]. Mütləqiyət xarakterli qaydalar XX əsrin əvvəllerinədək hökm sürdü. 1904-cü ilin sonlarında çar tərəfindən «mətbuat qanununda lazımsız qadağaların aradan qaldırılması» haqqında sərəncam verilsə də, real vəziyyət yalnız 1905-ci ilin oktyabr hadisələrindən sonra dəyişdi.

17 oktyabr Manifestində əhaliyə ilkin vətəndaş azadlıqları, o cümlədən şəxsi toxunuılmazlıq, söz, vicdan, sərbəst toplaşmaq, ittifaq yaratmaq azadlıqları bəxş edilirdi. Elə həmin vaxt «Dövri mətbuat haqqında müvəqqəti qaydalar» da tətbiq edildi [79, 155].

Bütövlükdə həyata keçirilməyən başqa qanunlar kimi bu «qaydalar» da «ümumi və mənəvi ilkin senzurunu ləğv edir», nəşrlərin qeydiyyatını nəzərdə tutur, mətbuata inzibati təsirətməni qadağan edir, mətbuat «xətalar»ına görə məhkəmə qərarlarını mütləq edir, nəşriyyat fəaliyyətində girov qoyulmanın ləğv edirdi. Çox keçmədi ki, inqilabın bu nailiyyəti irticanın güclənməsi ilə aradan qaldırıldı, jurnalistikyanın inkişafı məngənəyə salındı.

Mətbuata yeni azad nəfəsi Fevral burjua-demokratik inqilabının qələbəsi gətirdi. 1917-ci il martın 5-də yeni höku-

mət söz, mətbuat, ittifaq, toplantı, tətil azadlıqlarını elan etdi. Aprelin 26-da mətbuat haqqında yeni qanun təsdiq edildi. Yeni qanuna görə, «indidən və həmişəlik» senzura ləğv edilir, mətbuatda hər hansı inzibati təsiretmə qadağan olunurdu [79, 227].

Rusyanın mürəkkəb və ziddiyətli tarixi yolu özünü mətbuat azadlığında da göstərirdi. 1917-ci il oktyabr çevrilisindən cəmi iki gün sonra qəbul olunmuş mətbuat haqqında qanun da açıq, siyasi qəddarlığı ilə seçilirdi. Sənəddə qadağalara haqq qazandırmaq məqsədilə deyilirdi ki, «bütün inzibati təsiretmə vasitələri yeni qayda-qanun möhkəmlənən kimi aradan qaldırılacaq və bu sahədə mütərəqqi qanun qəbul ediləcək». Bu ifadələr boş vəd olaraq qaldı. Əslində söz verilən normativ akt yalnız 73 ildən sonra, yəni 1990-ci ildə meydana çıxdı [79, 230].

Həmin il «Mətbuat və başqa kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Qanun qəbul edildi və İttifaq jurnalistikasında köklü dəyişikliklər baş verdi. Senzuranın ləğv edilməsi ilə yanaşı nəşrlərin təsisetmə qaydalarında icazə almaq prinsipi qeydiyyatla əvəz olundu, təsisçi hüququna redaksiya kollektivləri, təşkilatlar və ayrı-ayrı vətəndaşlar da malik oldular.

1991-ci ildə Rusiyada İttifaq qanununu əvəzləyən “KİV haqqında” yeni qanun qəbul edildi. Bir çox fikirləri dəqiqlişdirən və demokratikləşdirən bu sənəd informasiya şəffaflığı yolunda atılan bir addım kimi qiymətləndirilir [221, 21].

Demokratik cəmiyyət quruculuğu bütövlükdə insan haqları və azadlıqları uğrunda mübarizədən keçir. Əsrlər

boyu davam edən bu savaşın kökündə vətəndaşların demokratik hüquqlara və azadlıqlara nail olmaq, onlardan istifadə etmək, tam sərbəst və azad şəkildə özünü ifadə etmək istəyi durur. Ölkə vətəndaşlarının əsas məqsədi real olaraq bu dəyərləri əldə etmək və konstitusiya təminatı formasında onu həyata keçirməkdən ibarətdir.

Özünüifadə azadlığı özündə bir sıra şəxsi hüquqları ehtiva edir. Bu haqlar özünüifadə azadlığının ayrı-ayrı komponentləri olmaqla yanaşı müstəqil hüquqi anlayış kimi də çıxış edir. Qabaqcıl ölkələrin hüquq sistemlərinin təhlili həmin şəxsi hüquqlar sırasına aşağıdakı prinsipləri daxil etməyə imkan verir:

- hər bir şəxsin öz düşüncəsinə və inancına sahib olmaq hüququ;
- öz fikrini istənilən formada ifadə etmək hüququ;
- istənilən məsələ üzrə azad informasiya mübadiləsi aparmaq hüququ;
- suallara cavab verməmək hüququ;
- başqa şəxslərdən informasiya almaq hüqüqü;
- istisnasız olaraq bütün mənbələrdən informasiya sorğulamaq və əldə etmək hüququ;
- başqa şəxslərlə ünsiyyət yaratmaq və birliklər təşkil etmək hüququ.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu haqların hər biri özünüifadə hüququnun təminatından irəli gəlir. Bununla belə şəraitdən asılı olaraq, bu prinsiplər müstəqil hüquqi dəyər kimi qəbul olunur və müdafiə edilir [144, 9-10].

Cəmiyyət üçün özünüifadə azadlığının təmin olunma-

sının böyük üstünlükleri var. Böyük mütəfəkkirler bununla bağlı dərin və parlaq mülahizələr yürütmüşlər. İctimai fikir tarixi bu ideyalarla zəngindir və bunların əsasında bir çox nəzəri konsepsiyalar işlənib hazırlanmışdır. Mahiyyət etibarilə bu təlimlər fərqli olsalar da, dörd əsas məsələdə onlar bir-biri ilə tam uzlaşır:

- söz azadlığı həqiqətin bərqərar olmasına kömək edir;
- söz azadlığı həqiqi demokratik idarəciliyin yaranmasında cəmiyyətə yardım göstərir;
- söz azadlığı zorakılığa əl atmadan mübahisəli məsələlərin nizamlanmasına yardımçı olur;
- söz azadlığı hər bir şəxsə cəmiyyətin bir üzvü kimi öz bacarığını realizə etməyə kömək edir.

Həqiqətin dərk edilməsi və bərqərar olması özünüifadə azadlığı olmadan mümkün deyil. İdraka və həqiqətə can atan insan azad olmalıdır ki, hər hansı məsələ ilə bağlı bütün tərəfləri dinləyə bilsin, müsbət və mənfi məqamları ayırd etsin, əks tərəfə öz mövqeyini bildirməklə gəldiyi qənaətləri yoxlaşın və nəhayət, bütün müxtəlif baxışlara giriş əldə etsin. Görkəmli ingilis şairi Con Milton haqda deyirdi: “Dərketməyə can atarkən fikir yürütmək istəyi alovlanır və bütün sərhədlər dağılır..., ləyaqətli kişilərdə həqiqət düşüncə mübarizəsində yaranır” [144, 11].

Sərbəst fikir mübadiləsi prosesində həqiqəti üzə çıxarmaq üçün daha bir vacib şərt tələb olunur. İstisnasız olaraq istənilən fikir nə qədər keçərli görünə də, şübhə altına alınmalıdır. Məşhur ingilis filosofu Frencis Bekonun bu haqda güclü və dərin nəzəriyyəsi mövcuddur.

Ölkənin qanunvericilik sistemi müxətliif fikir və düşüncələrin sərbəst mübadiləsi üçün hərtərəfli şərait yaratmalıdır. Yəni açıq, azad, sağlam aşkarlıq hökm sürməlidir. Tarix öyrədir ki, «fikrin rəqabətə tab gətirməsi onun həqiqətə söykəndiyinin ən yaxşı sübutudur» [232]. Beləliklə, hakimiyyət orqanları insanın fikrini və düşüncəsini azad ifadə etmək hüququna heç bir halda təzyiq göstərməli deyil. Hətta açıq-aşkar həqiqətə bənzəyən fikrin də yanlış olduğu sonda bəlli ola bilər. İngilis filosofu Con Stüart Mill bu haqda çox gözəl deyib: «Düşüncənin azad ifadəsini qadağan etmək – bəla törətmək deməkdir, onun zərərini bütün bəşəriyyət – tək müasirləri yox, həm də gələcək nəsillər – bu düşüncə ilə həmfikir olanlar da, olmayanlar da, üstəlik daha çox həmfikir olanlar çəkir. Çünkü əgər fikir həqiqəti ifadə edirsə, onda onu qadağan etməklə insanları öz səhvərini düzəltmək şansından məhrum edirlər; əgər fikir yanlışdırsa, onda xeyli üstünlüyü – daha aydın düşünmək və həqiqəti daha düzgün ifadə etmək imkanını itirmiş olurlar, ona görə ki həqiqət yanlışlıqla toqquşmada üzə çıxır» [144, 12].

Söz azadlığı olmadan demokratiyaya nail olmaq, yəni siyasi qərarların qəbul olunması prosesində vətəndaşların həqiqi iştirakını təmin etmək mümkün deyil. Yalnız istənilən lazımı informasiyaya vətəndaşların girişi olduğu halda, nümayəndəlik idarəciliyinə malik olan cəmiyyət demokratik yolla qərarlar qəbul edə bilər.

Bundan əlavə, söz azadlığı demokratik şəraitdə məmurların törətdikləri qanunsuzluqların qarşısını almaq və onları ifşa etməkdə böyük rol oynayır. Məhz söz, mətbuat və yi-

Şincaq azadlığı seçilmiş nümayəndələrin vəzifə zoraklığının qarşısını almaq qüvvəsinə malikdir. Azad sözün təsiri nəticəsində məmurların xalq qarşısında hesabat vermək zərurətinə nail olunur, onların məsuliyyət hissi güclənir, öz əl-lərində qanunsuz yolla böyük hakimiyyət cəmləşdirmək imkanları məhdudlaşır.

Bələ bir nəticə hasil olur ki, hakimiyyət orqanları tərəfindən hər hansı bir mətbu materialın və yaxud televiziya verilişinin qarşısını almaq cəhd ən ciddi formada araşdırılmalıdır. Hələ 1931-ci ildə ABŞ-ın Ali Məhkəməsi qeyd edirdi ki, artıq yüz əlli il ərzində məmurların vəzifə cinayətləri ilə bağlı materiallara əvvəllər olduğu kimi qadağaların tətbiq edilməməsi və buna, ümumiyyətlə, cəhd göstərilməməsi belə məhdudiyyətlərin insan haqlarına nə dərəcədə uyğun gəlmədiyini və konstitusiyanın birbaşa pozulduğunu sübut edir. Ali Məhkəmə bu mövqeyi qırx ildən sonra da qəti surətdə bəyan etmişdi: «Hakimiyyət dairələrinin fəaliyyəti ilə bağlı aşkarlığın olmaması sərf antide-mokratik xarakter daşıyır və saysız-hesabsız məmur özbaşlığı yaradır. Millətin sağlamlığı üçün dövlət məsələlərinin açıq müzakirəsi həlledici əhəmiyyətə malikdir» [265]. Məhz buna görə hesab olunur ki, hökumətin və məmurların fəaliyəti ilə bağlı çəkinmədən tənqid fikir bildirmək, mətbuatda material dərc etmək, radio, televiziya verilişi hazırlamaq üçün söz azadlığının konstitusiya təminatı olmalıdır və bu proses işlək halda həyata keçirilməlidir.

Söz azadlığı cəmiyyətdə ictimai qaydaları tənzimləyən, sabitliyi qoruyan ciddi bir amildir. İctimai inkişaf və də-

yişiliklər prosesində insanlarda yaranan narazılıqlar, ruh düşkünüyü, nifrat hissi azad söz vasitəsilə üzə çıxır, "boşaldılır". Tecrübə göstərir ki, öz ağrıları, narahatlıqları, ictimai narazılıqları haqqında açıq şəkildə bildirdikləri və onları müzakirə etdikləri zaman insanlarda zoraklıq və güc vasitəsilə öz məqsədlərinə çatmaq istəyi azalır. Bunun qarşılıqlı təsir mexanizmini Yelsk Universitetinin professoru Tomar Emerson yaxşı izah etmişdir: «Bu ona görə baş verir ki, aşkarlıq qadağan olduğu halda düşüncə əvəzinə güc hərəkətə gəlir; qadağa durğunluğa, kütbeyinliyə gətirib çıxarır, cəmiyyət dəyişən şəraitə uyğunlaşa bilmir, yeni ideyalar yaratmır və nəhayət, ardıcıl qadağalar nəticəsində cəmiyyətin real problemləri gizlədir. Aşkarlıq isə cəmiyyəti sıx birləşdirir, çünki insanlar siyasi qərarların qəbul olunması prosesində iştirak etməklə hətta razı olmadıqları qərarlara uyğunlaşmağa belə hazır olurlar... Beləliklə, söz azadlığı elə bir zəmin yaradır ki, ictimai inkişafın mütləq yolçusu olan ziddiyətlər və mövqe fərqi sosial qaydaların özüünü dağıtmağa yönəlmir. Söz azadlığı – sabitliklə dəyişkənlik arasında olan tarazlığı qoruyan mexanizmdir» [272].

Beləliklə, söz azadlığının başqa bir cəhəti – qanunları pozmadan ictimai dəyişikliklərə nail olmaq bacarığı və bunun üçün əhəmiyyətli vasitə rolunu oynamayaq imkanı da üzə çıxır. Vaxtilə ingilis hüquqşunası və filosofu İeremiya Bentam «İdarəciliğin haqqında oçerk» əsərində yazdı: «Azad idarəciliyin despotizmdən fərqi ondan ibarətdir ki, belə idarəciliğin şəraitində narazılar sərbəst olduqları üçün öz hissərini heç bir təhlükə olmadan açıq ifadə edə, istəklərini

üümüniləşdirib hətta müxtəlif müqavimət formalarına əl atə bilirlər. Yalnız açıq üsyankarlıq addımları istisnadır, çünki belə olan halda icra hakimiyyəti qanuni əsaslarla müdaxilə etmək hüququna malik olur» [144,14].

ABŞ-da söz azadlığına hörmət o dərəcədə yüksəkdir ki, ən radikal özünüifadə forması belə bu hüquqi prinsiplə özünü müdafiə edə bilir. Hətta milli bayraqın yandırılması Ali Məhkəmənin 1989-cu il qərarına əsasən, özünüifadə azadlığı hüququ kimi müdafiə olunur. Bu qərarı verərkən hakim Uilyam Brennan xüsusi olaraq qeyd etmişdir: «Əgər Birinci düzəlisin əsaslı prinsipinə söykənsək, onda məlum olar ki, hökumət heç bir kəsə hər hansı bir fikri, üstəlik bu fikir özlüyündə cəmiyyət üçün təhqiredici və yaxud qəbul-unlmaz xarakterli olsa belə» ifadə etməyə qadağa qoya bilməz [269]. Ali Məhkəmənin başqa bir üzvü vurgulamışdır ki, «nə qədər qəribə görünə də, milli bayraq öz himayəsi altına hətta ona nifrət hissi bəsləyənləri də alır və müdafiə edir» [269].

Söz azadlığı hər bir şəxs üçün öz imkanlarını üzə çıxarmaq və bacarığını realizə etmək vasitəsi kimi çıxış edir. Bu haqda professor Tomas Emerson yiğcam formada belə demişdir: «İnsanın həyatdakı məqsədi özünü bir şəxs kimi reallaşdırmaq və bacarığını üzə çıxarmaqdır. Bunun üçün azadlıq lazımdır. Buradan belə nəticə hasıl olur ki, özünüifa-dənin istənilən formada boğulması, fikrə qadağa qoyulması şəxsi ləyaqət hissini təhqir edilməsi deməkdir və onun bir şəxs kimi inkar olunmasıdır». ABŞ-in Ali Məhkəməsi əsas insan haqlarından olan söz azadlığını belə xarakterizə etmiş-

dir: «Yüksək və ya kiçik vəzifə tutmasından asılı olmayaraq, heç bir məmür istər siyaset, istərsə də din, millətçilik və ya-xud hər hansı bir başqa məsələdə son instansiyada həqiqətin nə olduğu barədə göstəriş verə bilməz» [273].

Beləliklə, tam aydınlaşdırıcı ki, özünüifadə azadlığının məqsədləri son dərəcə əhəmiyyətli və müsbət yönümlüdür. Bunnulara nail olmaq üçün mövcud olan hüquq sistemi vətəndaşlara söz azadlığı sahəsində dolğun və əsaslı formada təminat verməlidir. Hətta hər hansı bir fikir ictimai maraqlara zidd olsa belə, ilk növbədə hakimiyyət strukturları tərəfindən gözlənilən basqların qarşısı alınmalıdır və bunun üçün işlək mexanizm hazırlanmalıdır. Söz azadlığını məhdudlaşdırmağa çalışanlar hər zaman belə addımların əsaslandırılması əzabına düşər olurlar. Məhdudiyyətlər yalnız inandırıcı zəminlər əsasında hazırlanıqda və heç də özündən kiçik olmayan hüququn pozulmasının qarşısını ala bildikdə işə düşə bilər. Əgər məhdudiyyətlə müqayisədə ictimai çəkisi az olan məsələnin həlli üçün söz azadlığına qadağan qoyulursa, onda bu dəyərin bütün mahiyyəti pozulur. Söz azadlığı hüququ bütün insanlara: hökuməti müdafiə edənlərə də, etməyənlərə də bəxş edilir.

II fəsil

BEYNƏLXALQ JURNALİSTİKADA DÜNYA TƏCRÜBƏSİ İLƏ MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİN UZLAŞDIRILMASI

2.1. Beynəlxalq jurnalistikada media-informasiya azadlığına demokratik təminat

a) cəmiyyətdə KİV qanunvericiliyinin zərurilik amili

Uzun illər boyu media sahəsində çalışan insanların çoxunu düşündürən əsas məsələlərdən biri odur ki, mətbuat orqanlarının fəaliyyətini qanunlar vasitəsilə tənzimləməyə nə dərəcədə ehtiyac var. Əksər ölkələrdə parlament üzvləri cəmiyyətin bütün sahələrini nizama salan mürəkkəb normativ aktların hazırlanmasını bəlli, mübahisə doğurmayan həqiqət hesab edirlər. Bununla belə söz azadlığının təmin olunmasına yönəlmış KİV haqqında qanunvericiliyin mövcudluğu bir çox hallarda özü bürokratik əngəllər yaradır. Həmin normativ qaydaların həyata keçməsi prosesində məmurlar tərəfindən özbaşnalıqla yol verilir. Məhz buna görə də beynəlxalq təşkilatlar milli dövlətləri həmişə «qanunvericilik instinktindən» çəkindirməyə çalışır və KİV haqqında normativ aktların həcmini minimuma endirməyə sövq edirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrin çoxunda KİV haqqında xüsusi qanunlar mövcud deyil. Ənənəvi olaraq həmin cəmiyyətlərdə lazımsız tənzimləmə marağlı duyulmur, ayrı-ayrı sahə-

ləri, o cümlədən mətbuatı təbii axarına buraxırlar. Üstəlik həmin ölkələrdə mətbuat kifayət qədər fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğuna görə elektron KİV-dən ayrı tutulur.

Amma bu o demək deyil ki, demokratik ölkələrdə mətbuat qanunlar əsasında fəaliyyət göstərmir. Sadəcə olaraq mətbuat orqanına bir təşkilat və yaxud müəssisə kimi baxılır və onun fəaliyyəti ümumi qanunlarla, mülki kodekslərlə, əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Hesab olunur ki, əgər mətbuat haqqında qanun yoxdursa, onda mətbuat azadlığın qanuni yolla məhdudlaşdırılmasına ehtiyac da qalmır.

Hazırda KİV haqqında qanunlara malik olan ölkələrin ən başlıca vəzifəsi həmin normativ aktları beynəlxalq normalara uyğunlaşdırmaqdır. Təcrübə göstərir ki, ayrı-ayrı ölkələrin, ilk növbədə də demokratik inkişaf yolunu təzəcə seçmiş dövlətlərin mətbuat qanunvericiliyində saysız-hesabsız qüsurlar var. Bu çatışmazlıqların böyük bir hissəsi qeyri-legitim məhdudiyyətlərlə bağlıdır, beynəlxalq standartlara uyğun gəlməyən yanaşmalarla əlaqədardır. Hazırda demokratik yönümlü ölkələrdə əvvəller mətbuata tətbiq edilən senzura ləğv olunmuşdur. Amma qüvvədə olan qanunların çoxunda elə müddəalar var ki, onlar bu və ya digər formada senzuranın dolayı formaları ilə üst-üstə düşür.

Söz azadlığına edilən köbud müdaxilə formasından biri mətbu orqanın nəşrinə müvəqqəti və yaxud daimi qadağa qoyulmasıdır. Bu addım müxtəlif, pərdələnmiş tədbirlər vasitəsilə baş verə bilər. Amma mahiyyəti eynidir, çünkü həmin məhdudiyyət jurnalist fəaliyyəti ilə məşğul olmağa əngəl törətmək kimi başa düşülür. Beynəlxalq hüquqda mətbu

orqanın nəşrini müvəqqəti və yaxud həmişəlik dayandırmaq lisensiya almaq anlamına gəlir. Həmin tədbir nəşrin fikir və düşüncə azadlığı hüququnun qadağan edilməsi deməkdir. Çünkü istənilən halda həmin qəzet və jurnalda qarşı başqa, daha dəqiq tədbir görmək, o cümlədən cərimə kəsmək, tıra-jın birini müsadirə etmək, günahkar tərəfi məsuliyyətə cəlb etmək və s. olur. Məqsədindən asılı olmayaraq, qanuni tədbirlər vasitəsilə mətbu orqanın yayımının qarşısını almaq jurnalist materialının çap olunmasına qadağa qoymaq mənasına gəlir. Beynəlxalq təcrübəyə diqqət yetirsək görərik ki, analoji hal Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin (AİHM) araşdırıldığı “Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria” işində özünü göstərmişdir. AİHM öz qərarında Avstriya ordusunun kazarmalarında yerli jurnalın yayımına hökumət tərəfindən qadağa qoyulmasını düzgün hesab etməmişdir. Məhkəmə Avstriya hökumətinin dövlət təhlükəsizliyi, yəni itaətsizliyə çağırışla bağlı dəlillərini yetərli saymamışdır. Oxşar işi araşdırarkən ABŞ-ın Ali Məhkəməsi xüsusi vurğulamışdır ki, sərbəst yayım azad söz qədər vacibdir, yayımlanmayan material reallıqda öz dəyərini itirmiş olur.

Totalitar rejimlərdən təzəcə ayrılmış ölkələrin KİV qanunvericiliyində, adətən, nəşr olunmuş mətbu orqanın nömrələrinin müəyyən sayda müvafiq dövlət orqanlarına və milli kitabxanaya göndərilməsi tələb olunur. Hər hansı bir dövlət orqanına qəzet və jurnal nüsxələrinin göndərilməsini heç nə ilə izah etmək mümkün deyil. Açıq-aydın təhlükə yaranır ki, bu tələb senzura vasitəsi kimi istifadə edilə bilər. Hər halda

jurnalistlər və redaksiya əməkdaşları özlərinə problem yaratmamaq üçün hökumətin fəaliyyəti haqqında düşündüklərinin heç də hamisini açıq şəkildə ifadə etməyəcək və bundan çəkinəcəklər. Amma milli kitabxanaya mətbu orqanın nüsxələrinin çatdırılması, sözsüz ki, qanuni məqsəd daşıyır və əhalini informasiya ilə təmin etməyə kömək edir. Bu fikir beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də dəstəklənir.

Bələliklə, mətbuatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi heç də həmişə müsbət nəticə vermir. Qanuni məqsədlərə xidmət etməli olan normativ-hüquqi aktlar son nəticədə hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini tənqid edənlərin sıxışdırılmasına gətirib çıxarır. Demokratiya yolu ilə gedən ölkələr bu kimi mənəvi-etik və peşə problemləri ilə qarşılaşmalı olurlar. Bir tərəfdən ayrı-ayrı jurnalistlər mətbuat azadlığından lazımsız məqsədlər üçün istifadə etməyə çalışır və yoxlanılmamış, böhtan xarakterli material dərc edirlər. Digər tərəfdən dövlət və məhkəmə orqanları bu cür hadisələrə dözümsüz yanaşır və hətta öz xeyri üçün istifadə edirlər. Bəzən bu addımın beynəlxalq hüquqa uyğun gəlib-gəlmədiyinə diqqət də yetirmirlər.

Nəticə etibarilə bu, o demək deyil ki, hakimiyyət orqanları yüksək peşəkarlığa malik və mənəvi dəyərlərə cavab verən jurnalistika formalasdırmaq istəmirlər. Sadəcə olaraq hakimiyyət orqanlarının peşəkarlıq standartlarını təmin etmək üçün tərəfsiz və müstəqil yanaşma təcrübəsi yoxdur.

b) söz və ifadə azadlığına beynəlxalq hüquqi təminat

Hazırda KİV qanunvericiliyinə ehtiyac olub-olmaması haqqında diskussiyalar davam etsə də, realliqda bütün ölkələrin konstitusiyalarında və milli qanunvericiliyində müxtəlif formada da olsa, söz, mətbuat və özünü ifadə azadlığı hərtərəfli təsbit edilir. Artıq bütün dünya dərk edir ki, cəmiyyətdə insan haqları, söz və ifadə azadlığı bərqərar olmasa, hərtərəfli inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Sözsüz, bu ideyanın həqiqətə çevrilməsi üçün bəşəriyyət uzun, mürəkkəb, bəzən ziddiyyətli yol keçmişdir. Amma müasir dövrün başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, xalqlar və dövlətlər bir-birinin təcrübəsindən hərtərəfli yararlanır və istifadə edirlər. Üstəlik hər bir dövlət dərk edir ki, hazırkı qloballaşan dünyada ölkələr və xalqlar həyatın bütün sahələri üzrə bir-birinə son dərəcə bağlıdır. Ona görə də onlar daha çox birgə yaşayış, inkişaf haqqında düşünür, əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərinə və formalarına üz tuturlar. İnkışafın özü lünü insan haqları, demokratik dəyərlər, söz və ifadə azadlığı təşkil etdiyi üçün dünya dövlətləri bu sahədə daha çox uzaşmağa çalışırlar. Bu mənada vahid düşüncə tərzinin yaranması söz, mətbuat və ifadə azadlığı sahəsində beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin formallaşmasına və dərinləşməsinə gətirib çıxarır.

Beynəlxalq hüquq dövlətlərin və subyektlərin fəaliyyətini, onlar arasındaki münasibətləri tənzimləyən norma və qaydalar toplusudur. Beynəlxalq hüququn əsas mənbələri kimi müqavilələr, adət hüququ və hüququn ümumi prinsipləri çıxış edir. Müqavilə iki və daha artıq dövlət və yaxud

hökumətlərarası təşkilat arasında və tərəflər üçün mütləq olan yazılı razılaşmadır. Əgər sənəd yalnız müxtəlif principlərin açıqlanmasına yönəlmışsa, tövsiyə xarakterlidirsə, üstəlik yerinə yetirilməsi üçün mütləq olan öhdəlikləri özündə ehtiva etmirsə, maddələrin mütləq yerinə yetirilməsindən söhbət gedə bilməz. Dünyanın bütün ölkələrini əhatə etməklə beynəlxalq aləmdə insan haqlarına dair hər iki növ sənəd mövcuddur. BMT tərəfindən elan olunmuş Ümumdünya İnsan Hüquqları Beyannaməsi (ÜİHB) dövlətlər qarşısında mütləq xarakterli öhdəliklər qoymur. Dünya dövlətləri tərəfindən onun maddələrinin yerinə yetirilməsi daha çox beynəlxalq adət hüququna əsaslanır. ÜİHB əsasında iki müqavilə hazırlanmışdır: Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (VSHBP) və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (İSMHBP). VSHBP və İSMHBP müqavilə statusundadır, onlar dövlətlərin üzərinə konkret öhdəliklər qoyur.

Beynəlxalq adət hüququ dedikdə dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunan yazılmamış hüquq normaları nəzərdə tutulur. İlk baxışda elə təəssürat yaranı bilər ki, beynəlxalq məsələlərdə heç kəs hər hansı bir qaydaya riayət etmir, yalnız öz maraqlarından çıxış edir. Həqiqətdə isə belə deyil. Ölkələr bir-biri ilə münasibətdə qarşılıqlı hörmət prinsipindən çıxış edir. İlk növbədə ona görə ki, bu davranış başqaları qarşısında öz səviyyəsini göstərmək məqsədində xidmət edir. İkincisi, qarşılıqlı nəzakət bunu tələb edir. Beləliklə, beynəlxalq adət hüququnun norma və prinsipləri formallaşır. Beynəlxalq aləmdə qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı onunla

nəticələnir ki, dünya miqyasında qəbul olunmuş sənədlərin prinsipləri, ideyaları öz mütərəqqi mahiyyətinə görə çox müsbət qiymətləndirilir və dövlətlər heç bir saziş bağlamadan həmin dəyərlərə hörmətlə yanaşır. Yəni müqavilələrin hər hansı bir maddəsi adət hüququnun normasına çevrilir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin dəyər və normaları deyilənlərə əyani sübutdur. Beynəlxalq hüququn üçüncü mənbəyi olan beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri müqavilələrdə və ənənələrdə əks olunan normaları bir-birinə bağlamaqla aradakı boşluqları doldurmağa çalışır.

İfadə azadlığı hüququ bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən ümumdünya və regional müqavilələrdə bütün dolğunluğu ilə öz əksini tapmışdır. Söz azadlığının təriflər demək olar ki, bir-birinə çox yaxındır və bəzən eynidir. Fərqlər daha çox söz azadlığının təmin olunması mexanizminə aiddir.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi çox oxşar formada Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda öz əksini tapır. Sonralar həmin fikir Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında və Helsinki Müşavirəsinin Yekun Aktında da təsbit olunmuşdur. Amma bununla belə bu sənədlərdə bir sıra məsələlər, o cümlədən hansı hüquq normasını kimin və necə tətbiq edəcəyi, hansı mexanizmdən istifadə olunacağı və bir çox başqa məsələlər tam dolğunluğu ilə açıqlanmamışdır. Xoşbəxtlikdən, beynəlxalq praktikada bu boşluğu məhkəmə instansiyalarının qərarları doldura bilir.

Göründüyü kimi, insan haqları, söz və ifadə azadlığına

dair sənədlər müxtəlif illərdə, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının başladığı işi sonralar regional birliklər: Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Xalqlar və İnsan haqları üzrə Afrika Komissiyası və başqaları davam etdirmişdir. Bu təşkilatların hər birinin öz məqsəd və funksiyaları var. Bununla belə onlar söz və ifadə azadlığı problemlərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Avropa Şurasının mandati insan haqları, parlament demokrasiyası və qanunun aliliyidir. Son illərdə Avropa Şurası söz və mətbuat azadlığının beynəlxalq standartlarının hazırlanması ilə bağlı köklü işlər görmüşdür. Bunlar əsasən Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin tövsiyələrində öz əksini tapır.

Söz və özünüifadə azadlığı sahəsində ATƏT-in də əvəz olunmaz rolu var. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT xüsusi olaraq özünün KİV-in Azadlığı üzrə Nümayəndəsi institutunu yaratmışdır. Bu qurum üzv dövlətlərə KİV-ə aid milli qanunvericilik aktlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün sistemli şəkildə tövsiyələr hazırlayır. Söz azadlığına dair beynəlxalq və regional müqavilələrin şərtləri pozulduqda xüsusi yaradılmış orqan vətəndaşlardan daxil olan müraciətləri araşdırır. Vətəndaşların şikayətlərinə ilk növbədə Avropa İnsan Haqları Məhkəməsində baxılır.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə, eləcə də Vətəndaş və siyasi hüquqlara haqqında Beynəlxalq Pakta görə söz azadlığı hüququ çox geniş məfhumdur. O, əsasən altı aspekti özündə ehtiva edir:

- «hər bir şəxsin hüququ var»

Bu hüquq insanlar arasında yaşına, siyasi baxışlarına, təhsilinə və s. heç bir fərq qoymadan hər bir şəxsə şamil edilir. Yalnız müəyyən məqamlarda, yəni mühakimə olunmuş şəxslərin hüququ məhdudlaşdırıla bilər.

- «...axtarmaq, əldə etmək və yaymaq» hüququ informasiyanı şəxsi ünsiyyət vasitəsilə, tədbirlərdə iştirak etməklə, qəzet oxumaqla, radio dinləməklə, internetə daxil olmaqla, açıq debatlarda iştirak etməklə, elmi araşdırırmalar və jurnalist tədqiqatları aparmaqla əldə etməyin mümkünlüyünü bildirir. Üstəlik hazırkı dövrdə söz azadlığı hüququnun bu qismi dövlət orqanlarının sərəncamında olan informasiyaya girişi nəzərdə tutur. Ona görə də hakimiyyət orqanları əllərində olan informasiyanı vətəndaşlara çatdırmağa borcludur və məlumat bazalarından istifadə edilməsi üçün insanlara lazımı şərait yaratmalıdır.

Bu hüquqi təminatda həmçinin insanın bildiyi və yaxud fikirləşdiyi ideyanın və informasiyanın başqalarına çatdırılması nəzərdə tutulur. Bu, şəxsi söhbətdə də, KİV vasitəsilə də, kütləvi tədbirlərdə də, diskussiyalarda da və istənilən başqa şəraitdə də həyata keçirilə bilər. Burada söz azadlığı daha geniş məqsəd daşıyır: yalnız fikir bildirmək yox, həm də başqalarının düşüncələri, fikirləri, ideyaları ilə tanış olmaq nəzərdə tutulur.

- «...informasiya və ideyaları» dedikdə nəzərə almaq lazımdır ki, söhbət yalnız «düzgün», «xeyirli» düşüncələrdən yox (çünki onların məzmunu nisbidir), həm də başqa məlumatlardan gedir. Bu fikri VSHBP-nin izahına və həyata keçməsinə nəzarət edən BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

xüsusi olaraq vurgulamışdır. Söhbət hətta yanlış, başqalarının ürəyincə olmayan, onları şoka sala biləcək informasiyadan gedir. İnfomasiya həm də subyektiv, mülahizə şəklində, reklam və kommersiya xarakterli, rəsm və incəsənət əsəri formasında da ola bilər. Beynəlxalq hüquq normaları çoxluq tərəfindən qəbul olunan ideyalarla yanaşı azlığın fikrini də diqqətdə saxlamağı və onun ifadə olunmasına lazımı şəraitin yaradılmasının vacibliyini vurgulayır. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bu sıraya hətta təhqiqidici və başqalarını hiddətləndirən məlumatları da aid edir. Bunlarsız plüralizm və demokratiya bərqərar olmaz.

- «...dövlət sərhədlərindən asılı olmayıaraq» ifadəsi infomasiyanın əldə edilməsində və yayımında hər hansı bir sərhədin mümkünsüzlüyünü nəzərdə tutur. Bundan başqa, dövlət vətəndaşlara sərhədin o tayından da infomasiya almağa imkan verməlidir. İnfomasiyanın başqa ölkələrə yayılması da nəzərdə tutulur.

- «...müxtəlif vasitələrlə» dedikdə, vətəndaşların həm ənənəvi, həm də müasir mexanizm və texnologiyadan istifadə etməklə, o cümlədən qəzet, radio, kitab, jurnal, TV, İnternet, incəsənət əsərləri, yığıncaqlar, disbut və bir çox başqa vasitələrlə infomasiyanı oturməsini nəzərdə tutur

- «...hörmət etmək və təmin etmək» ifadəsi dövlətin üzərinə pozitiv öhdəliklər qoyur. Dövlət infomasiya mübadiləsi prosesinə nəinki “mənfi məqsədlə” müdaxilə etməməli, hətta əksinə söz və ifadə azadlığı qarşısında yarana biləcək problemləri, maneələri aradan qaldırmalıdır ki, məlumat axını sərbəst və geniş olsun. VSHBP-nin 2-ci maddəsində

vurgulanır ki, dövlət orqanları “şəxslərin bu Paktda nəzərdə tutulan hüquqlara hörmət etməli və onları təmin etməlidir” [31, 102]. Yəni dövlət KİV-də inhisarlaşmanın qarşısını almalı, öz təşəbbüsü ilə informasiya yaymalı, etnik azlıqlara müvafiq şərait yaratmalı, keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə ifadə və söz azadlığını məhdudlaşdırın qanunları ləğv etməli və yeni mütərəqqi normativ-hüquqi aktlar qəbul etməli və yaxud əvvəlki qanunlarda lazımı düzəlişlər aparmalıdır.

c) medianın beynəlxalq hüquq normalarının xarici ölkələrin KİV qanunvericiliyinə tətbiqi

Birləşmiş Ştatların Konstitusiyası, federal qanunları ölkə ərazisində "ali" qanunlar hesab olunur və ştatların həmin qanunlara uyğun olmayan aktları ilə müqayisədə üstün qüvvəyə malikdirlər. Lakin ştatların konstitusiyalarının, daha geniş hüquqlar müəyyən etmək şərti ilə, ABŞ Konstitusiyasından kənara çıxmalarına yol verilir.

Birləşmiş Ştatlar insan hüquqlarına dair olduqca az sayıda beynəlxalq müqaviləni ratifikasiya etmiş, özü də ratifikasiya zamanı mühüm şərtlər irəli sürmüştür. Burada əsas mövqə ondan ibarətdir ki, beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyası onların "dərhal icra olunması" demək deyil, yəni nə qədər ki Konqres həmin müqavilələrin şərtlərinin tətbiq edilməsinə aid spesifik qanunvericilik qəbul etməmişdir, onlar Birləşmiş Ştatların məhkəmələri üçün məcburi deyil.

Böyük Britaniya isə başqa beynəlxalq müqavilərlə yanaşı Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını imzalamış ölkədir və 1966-cı ildə fəndlərin Avropa İnsan Haqları Məh-

kəməsinə şikayət təqdim etmək hüququnu qəbul etmişdir. Avropa Komissiyasına və Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə verilən şikayətlər Britaniyanın fikir azadlığına zidd olan qanunlarının bir sıra aspektlərinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Böyük Britaniya həm də Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın üzvüdür. Amma Britaniya indiyədək Paktın Birinci Əlavə Protokolunu ratifikasiya etməmişdir və nəticədə şəxslər BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinə bu ölkədən şikayət verə bilmirlər.

Son dövrə Böyük Britaniyanın Apelyasiya Məhkəməsi qərara almışdır ki, ümumi qanun qeyri-müəyyən olduqda, hətta milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilməsə belə, həmin qanun AİHK və VSHBP da daxil olmaqla, insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrə uyğun formada şərh edilməlidir.

Almaniyada da Konstitusiyasının 23-cü maddəsinə uyğun olaraq, dövlətin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklər milli qanunvericiliklə müqayisədə üstün qüvvəyə malikdir. Almaniya Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1952-ci ildə ratifikasiya etmiş və AİHK-nin 25-ci maddəsinə əsasən, fərdlərin Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə şikayət vermək hüququnu qəbul etmişdir. İnforsasiyanı əldə etmək və yaymaq hüququ da daxil edilməklə, fikir azadlığı hüququnu təmin edən AİHK-nin 10-cu maddəsi Almaniya qanunları ilə müqayisədə böyük rol oynayır. Federal qanun statusuna malik olan AİHK ilə başqa federal qanun arasında ziddiyyət yaranarsa, bu, Konstitusiya Məhkəməsinin müzakirə predmetinə çevrilir.

Fransa Konstitusiyasının 55-ci maddəsinə əsasən də, ar-tıq imzalanmış, ratifikasiya olunmuş və dərc edilmiş beynəlxalq müqavilələr ölkədaxili qanunlarla müqayisədə üstünlüyə malikdir. Konstitusiyanın 54-cü maddəsinə əsasən, beynəlxalq müqavilə ratifikasiya edilməmişdən əvvəl onun Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaq üçün həmin müqavilə Konstitusiya Şurasına təqdim edilə bilər. Həmin müqavilə Konstitusiyaya zidd olarsa, Konstitusiyaya düzəliş edilə bilər. Bu prosedur 1992-ci ildə Maastricht müqaviləsinin ratifikasiyasından əvvəl baş vermişdir.

İsveç hökuməti Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı (VSHBP) və onun Birinci Protokolunu 1971-ci ildə ratifikasiya etmişdir. O həm də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını ratifikasiya etmiş və şəxslər adından Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə şikayət etmək vəzifəsini öz üzərinə götürmüştür. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin İsveç qanunvericiliyində statusu ilə bağlı qızğıın müzakirələr getsə də, belə bir fikir üstünlük təşkil edir ki, İsveç ərazisində həmin müqavilələrin daxili qanun statusu yoxdur. Həmin aktlar arasında ziddiyyət yarandığı halda, daxili qanunlar beynəlxalq müqavilələrdən üstün tutulur.

Norveç AİHK-nı 1952-ci ildə, VSHBP-nı və onun Birinci Protokolunu isə 1972-ci ildə ratifikasiya etmişdir. Norveç həm də insan hüquqlarına dair bir çox konvensiyani ratifikasiya etmiş və öz üzərinə insan hüquqlarına ciddi surətdə əməl etmək öhdəliyini götürmüştür. Lakin həmin konvensiyalar milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevriləmişdir.

Onlar ıeqal arqumentlərin tərkib hissəsi kimi məhkəmə qarşısında irəli sürülə və məhkəmə qərarlarında qeyd edilə bilər. Lakin Norveç məhkəmələri öz qərarlarında bu cür hüquqi vasitələrə birbaşa əsaslanmaq səlahiyyətinə malik deyillər.

Norveç qanunvericiliyinin ratifikasiya olunmuş beynəlxalq konvensiyalara "uyğunluğu" nəzərdə tutulur. Amma milli qanunvericiliyin müddəalarının beynəlxalq normalara uyğunluğu barədə nəzəri cəhətdən hər hansı şübhə yaranarsa, məhkəmələr müvafiq Norveç müddəasını elə şərh etməlidirlər ki, o, beynəlxalq normalara uyğun gəlsin. Norveçin qanunvericilik sisteminin "dualist sistem" (bu sistemə görə, daxili qanunvericilik və tətbiq edilən beynəlxalq standartlar yanaşı (paralel) mövcud olur və bu standartlar daxili qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilmiş kimi fəaliyyət göstərir) adlandırılmasının səbəbi məhz budur.

İnsan haqlarına dair bir çox beynəlxalq standartların məhkəmələr tərəfindən bu üsulla həyata keçirilməsinə və işlək vəziyyətə salınmasına baxmayaraq, AİHK-nin 10-cu maddəsində və VSHBP-nin 19-cu maddəsində nəzərdə tutulan fikir azadlığı normaları indiyədək məhkəmə qərarlarının tərkib hissəsinə çevrilməmişdir, yəni inkorporasiya olunmayışdır.

2.2. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV təcrübəsində informasiyaya çatım probleminin nizamlanması

a) şəxslərin informasiyaya çatım hüququnun beynəlxalq normaları

Bir sıra ölkələrdə dövlət kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə rəsmi məlumatların yayımını bir vəzifə kimi qoyur. Sözsüz ki, əhalini məlumatlandırmaq, hökumətin vacib qərarları haqqında xəbərlər vermək KİV-in başlıca funksiyasıdır. Təcrübə göstərir ki, dövlət və özəl kütləvi informasiya vasitələri hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini, hətta hökumət bunu tələb etmədikdə belə, geniş işıqlandırır. Özəl yayım kanalları və müstəqil mətbuat bu məsələyə ona görə diqqət yetirir ki, siyasi məlumatlar auditoriya üçün çox maraqlıdır və medianın nüfuzunu artırır, bu isə öz növbəsində reklam sifarişçilərini və onların vəsaitlərini cəlb edir.

Bu səbəblərdən rəsmi məlumatların mütləq yayımı haqqında qanun maddələrinə ehtiyac qalmır. Çünkü həmin imkanlardan istifadə edərək hakimiyyət orqanları seçkilər ərefəsində özünüreklamlı məşğul ola bilər. Əgər belə qanunvericilik maddələri mücərrəd şəkildə tərtib olunmuşsa, onda onlardan müstəqil KİV-ə qarşı təziq vasitəsi kimi istifadə edilə bilər və hətta qanunları pozduğuna görə informasiya vasitəsini bağlaya bilərlər. Bununla əlaqədar Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi xüsusi qərar qəbul etmiş və öz narahatlığını bildirmişdir. Sənəddə qeyd olunur ki, hətta dövlət

və ictimai kütləvi informasiya vasitələrindən «rəsmi məlumatların, bəyanatların, xəbərlərin və hakimiyyət orqanlarının qərarları və hərəkətləri haqqında informasiyanın yayımını tələb etmək... istisna hallarda və qanunla müəyyənləşdirilmiş şəraitdə mümkün ola bilər» [51, 35].

Rəsmi məlumatların ötürülməsi vəzifəsi siyasi partiyalara seçkilər ərəfəsində pulsuz efir vaxtinin və yaxud qəzet sahəsinin ayrılmışından fərqlənir. Əgər efir vaxtı və qəzet sahəsi iştirakçılar arasında bərabər bölünürse, həmin təcrübə demokratianın inkişafına və vətəndaşların məlumat almaq hüququna xidmət edir.

Hazırda belə bir fikir mövcuddur ki, dövlət informasiyanı özü üçün qorumur və yayımlamır. Bütün bunlar vətəndaşların adından və onların marağı naminə edilir, ona görə də belə informasiyaya giriş əldə edilməlidir. Bu cür fəlsəfi və praktiki yanaşmanın geniş yayılmasının əsas səbəblərindən biri son zamanlar bütün dünyada informasiyaya giriş haqqında saysız-hesabsız qanunların qəbul olunmasıdır. Mötəbər beynəlxalq təşkilatların bu məsələ ilə bağlı coxsayılı qətnamələri və qərarları mövcuddur.

Bu günə qədər 70-dən artıq ölkə informasiyaya giriş haqqında qanunlar qəbul etmişdir. Həmin normativ-hüquqi sənədlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət orqanları öz fəaliyyətləri barədə məlumatları müntəzəm olaraq, heç bir sorğu gözləmədən vətəndaşlara təqdim etməlidirlər. 1990-ci ildə belə ölkələrin sayı cəmi 13 idi. Bundan əlavə, beynəlxalq maliyyə təşkilatları da, o cümlədən Ümumdünya Bankı və regional inkişaf qurumları, hökumətlərarası təşkilatlar in-

formasiya yayımı haqqında daxili nizamnamə qəbul etmişlər.

İnformasiyaya giriş haqqında qanunların əsas qayəsi ondan ibarətdir ki, dövlət vətəndaşlara xidmət etməlidir. Sözsüz ki, burada başqa, yararlı və cəmiyyətin inkişafına yönəlmış məqamlar da mövcuddur. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri olan «Article XIX» informasiyanı «demokratiyanın oksigeni» adlandırmışdır. Çünkü informasiya demokratiya üçün bir neçə müstəvidə gərəklidir. İnsanlar məlumatlı olmasalar, onlara aid həllədici qərarların qəbul olunmasında lazımi şəkildə iştirak edə bilməzlər. Seçicilərin düşüncəsini formalasdırılan məlumatlara giriş olmasa, seçkilər heç vaxt öz məqsədlərinə nail ola bilməz.

Demokratiya həm də hesabat verməyi və müasir üsülla idarəetməni nəzərdə tutur. Xalq hakimiyət strukturlarının fəaliyyətini müşahidə etmək və açıq müzakirə etmək hüququna malikdir. Əhali hökumətin işini qiymətləndirmək imkanına malik olmalıdır. Bu isə iqtisadiyyat, ictimai sistem və başqa ümumi marağa səbəb olan amillər haqqında informasiyaya girişdən asılıdır. Əgər hökumət öz vəzifələrini yerinə yetirə bilmirsə, onda yaranmış vəziyyəti düzəltmək üçün ən yaxşı çıxış yolu açıq ictimai diskussiya təşkil etmək və vətəndaşlara öz fikirlərini ifadə etmək imkanı yaratmaqdır.

İnformasiyaya çatım həm də korrupsiya ilə mübarizədə və başqa qanunazidd hərəkətlərin qarşısının alınmasında təsirli vasitədir. Jurnalist tədqiqatları qanunu pozanları və onların bəd əməllərini informasiya vasitəsilə üzə çıxarıb ifşa edir. İnformasiyaya giriş haqqında qanunlar bir sıra sosial vəzifələri də yerinə yetirir. Vətəndaşların özləri haqqındaki

informasiyaya girişi onların ləyaqət hissini gücləndirir və ciddi qərarların qəbul olunmasına kömək edir. İnformasiyaya giriş kommersiya fəaliyyətinin güclənməsinə də təsir edir. Ölkələrin çoxunda hakimiyyət orqanlarından məlumat almaq üçün sorğuların böyük hissəsi sahibkarlar tərəfindən verilir. İnformasiyaya çatımın əsas üstünlüklerindən biri işgülər fəallığın artmasıdır.

İnformasiyaya sərbəst çatım hüququnun böyük əhəmiyyətə malik olmasının və onun qanunlar vasitəsilə təmin edilməsinin vacibliyi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəfələrlə vurgulanmışdır. Bununla əlaqədar BMT-nin, Avropa Şurasının, ATƏT-in, Avropa İttifaqının müvafiq qərarları və tövsiyələri mövcuddur. Məlumatların sərbəst əldə edilməsi məsələsi 1997-ci ildən başlayaraq BMT-nin Düşüncə və İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisi tərəfindən müntəzəm olaraq qaldırılmış və gündəliyə gətirilmişdir. Problemin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası Xüsusi Məruzəciyə tapşırılmışdır ki, «informasiyanın axtarılması və əldə edilməsi hüququ ilə bağlı əlavə şərh-lər və tövsiyələr hazırlanın» [15]. 1998-ci ildə Xüsusi Məruzəçi bəyanat və tövsiyə xarakterli illik məruzəsində açıq və aydın şəkildə vurgulamışdır ki, dövlətin öhdəsində olan informasiyaya giriş ifadə azadlığı hüququnun bir hissəsidir və «məlumatı axtarmaq, əldə etmək və yaymaq hüququ dövlətin üzərinə informasiyaya giriş təmin etmək kimi müsbət öhdəliklər qoyur. Bu, əsasən, dövlət orqanlarında saxlanılan bütün növ arxiv, toplanma və axtarış sistemlərində olan informasiyaya aiddir» [266]. BMT-nin İnsan Hüquqları Ko-

missiyası bu mövqeyi müdafiə etmişdir.

2000-ci ildə BMT-nin Xüsusi Məruzəçisi İnsan Hüquqları Komitəsinə təqdim etdiyi sənəddə informasiya azadlığı ilə bağlı əlavə şərhlərlə çıxış etmişdir. Məruzəçi qeyd etmişdir ki, informasiya azadlığı demokratianın inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı ölkənin həyatında iştirak etmək hüququnu və inkişafa nail olmaq düşüncəsini gücləndirir. Sənəddə «dövlətlər və hakimiyyət orqanları tərəfindən vətəndaşlara qanunla onlara mənsub olan informasiyanın təqdim edilməməsi meyilləri» ilə bağlı narahatlılıq ifadə olunmuşdur [268]. Bununla yanaşı Məruzəçi informasiya almaq hüququnun mahiyyətini və məzmununu ətraflı şəkildə açıqlamışdır.

Söz azadlığı üzrə BMT-nin, ATƏT-in səlahiyyətli nümayəndələrinin 2004-cü ildə qəbul etdikləri birgə bəyannamədə qeyd olunurdu ki, «dövlət orqanlarında saxlanılan informasiyaya giriş əsas hüquq hesab olunur və milli səviyyədə hərtərəfli formada lazımı qanunvericiliyin qəbul olunması ilə təmin edilir». Həmin qanunlar vətəndaşlara «maksimum dərəcədə informasiya təqdim etmək, kiçik istisnalarдан başqa, bütün növ məlumatların verilməsi prinsipinə» əsaslanmalıdır [258].

Regional təşkilat olaraq Avropa Şurası bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdir. Hələ 1981-ci ildə AŞ Nazirlər Komitəsi dövlət orqanlarının sərəncamlarında olan informasiyaya çatım haqqında R (81) 19 sayılı tövsiyə qəbul etmişdir. Sənəddə deyilirdi: «İştirakçı dövlətin tabeliyində olan hər bir kəs dövlət qurumlarının sərəncamında olan, qanunverici

və məhkəmə orqanları istisna olmaqla, informasiyaları sorğu vasitəsilə əldə etmək hüququna malikdir» [197]. 21 fevral 2002-ci ildə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi rəsmi sənədlərə giriş haqqında tövsiyələr qəbul etdi. Tövsiyələrin üçüncü prinsipində deyilir ki, «iştirakçı dövlətlər öz tabeliyində olan hər bir kəsə dövlət orqanlarının sərəncamında olan rəsmi sənədlərə sorğu vasitəsilə girişi təmin etməlidir. Bu prinsip heç bir ayrı-seçkiliyə, o cümlədən milli mənsubiyətə görə ayırıma yol vermədən tətbiq olunmalıdır». Hələ hazırda Avropa Şurasının bir qrup eksperti rəsmi sənədlərə giriş haqqında Avropa ölkələri üçün mütləq olacaq müqavilə mətni üzərində çalışır.

Qeyd olunan beynəlxalq standartlar, öhdəliklər və bəyanatlar yalnız informasiyaya çatım hüququnu elan və təsdiq etməklə qiymətli deyil. Bu sənədlər həm də bu haqqın tam və dəqiqliyi mahiyyətini və məzmununu açıqlayır. Həmin standartlar BMT-nin Xüsusi Məruzəcisinin 2000-ci il məruzəsində geniş formada öz əksini tapmışdır. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin tövsiyələri daha əhatəlidir. Burada informasiyaya çatımdan istisnalar və onların qanuni məqsədlərinin siyahısı da verilmişdir.

İnformasiyaya çatım haqqında beynəlxalq standartlar milli qanunvericilik aktlarında daha da inkişaf etdirilmişdir. Son dövrdə bir çox ölkələr bununla bağlı xüsusi fəaliyyət programı qəbul etmişlər. Yanaşma tərzinə və qiymətləndirmə sisteminə görə ayrı-ayrı ölkələrdə qəbul olunan normativ-hüquqi aktlar bəzən bir-birindən fərqlənsə də, mütərəqqi mahiyyətə malik olan qanunlar ümumi prinsiplərdən və

dəyərlərdən çıxış edir.

“Article XIX” beynəlxalq təşkilatı vətəndaşların informasiyaya çatım, məlumat azadlığı hüququ haqqında prinsiplər işləyib hazırlanmışdır. Həmin material özündə ən müttərəqqi təcrübəni ehtiva edir və müvafiq qanunların işləniləb hazırlanmasında və qəbul edilməsində istifadə edilə bilər. Prinsiplər hazırlanarkən beynəlxalq hüquq, regional müqavilələr və standartlar və hətta formallaşan milli təcrübədən istifadə edilmişdir. Beləliklə, “Article XIX” tərəfindən irəli sürülen standartlar informasiyaya çatım haqqında milli qanunlar üçün əlverişli layihə kimi çıxış edə bilər [187].

Beynəlxalq təşkilatın elan etdiyi birinci prinsip informasiyanın maksimum şəffaflığı ideyasına söykənir. Nəzərdə tutulur ki, dövlət orqanlarının sərəncamında olan informasiyaya çatım təmin edilməli və buradakı istisnalar çox nadir hallarda baş verməlidir. Bu prinsipin əsas məqamlarından biri ondan ibarətdir ki, məlumat verməkdən boyun qaçıran dövlət orqanı öz hərəkətinin legitim olmasını sübut etməlidir. Həmin yanaşma artıq bir çox ölkələrin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan prinsipin başqa bir tələbi də qanunun əhatə dairəsinin çox geniş olmasıdır. Yəni informasiya almaq hüququ ölkə vətəndaşları ilə yanaşı sorğu ilə müraciət edən hər kəsə şamil edilməlidir. Üstəlik məlumat əldə etmək istəyən şəxs alacağı informasiyaya olan mərağını əsaslandırmağa və yaxud sorğunun səbəblərini göstərməyə borclu deyil. İnforsasiya anlayışına yaranma tarixindən, mənbəyindən və məxfilik xarakterindən asılı olmayaraq həmin dövlət orqanının səlahiyyətində olan məlumatlar da-

xildir. Dövlət orqanı ifadəsi də geniş mənə daşıyır. Buraya hakimiyyətin üç qoluna aid olan bütün qurumlar daxildir. Dövlət orqanları sırasına hətta müəssisələr də daxil edilir. Bir çoxları hesab edirlər ki, buraya qismən dövlət büdcəsin-dən maliyyələşən özəl strukturları da daxil etmək lazımdır.

İnformasiya azadlığı yalnız vətəndaşların informasiya sorğularının dövlət orqanları tərəfindən təmin olunması demək deyil. O həm də müvafiq ictimai maraq kəsb edən sənədlərin yayımı və əhaliyə çatdırılması deməkdir. Əks halda vacib və əhəmiyyətli məlumatlar yalnız sorğu ilə müraciət edənlərə yetişə bilər. Üstəlik informasiyanın dərc edilməsi bir çox hallarda sorğunun təmin edilməsindən az vəsait tələb edir.

Dövlət orqanlarının təşəbbüsü ilə informasiyanı yayılamaq vəzifəsi müəyyən mənada müvafiq imkanların mövcudluğundan asılıdır, amma əhaliyə çatdırılan məlumatların həcmi gündən-günə artmaqdadır. Üstəlik yeni informasiya texnologiyaları bu prosesə öz müsbət təsirini göstərir.

Hakimiyyət orqanları dövlət idarəciliyinin açıqlığına və şəffaflığına çalışmalıdır və bu sahədə maksimum fəallıq göstərməlidir. Vətəndaşların məlumatlandırılması və onların hüquqları haqqında lazımi bilgilərin verilməsi, bununla yanaşı dövlət idarəciliyində şəffaflıq mədəniyyətinin formallaşması informasiyaya çatım sahəsində qanunvericilik aktlarının qəbul olunmasına xidmət edir. Bir sıra ölkələrdə və əsasən də bu kimi qanunların yeni qəbul olunduğu dövlətlərdə məlumatları gizlətmək və hər şeyi məxfi saxlamaq mədəniyyəti hökm sürürdü. İnformasiyaya giriş haqqında qanunların müvəffəqiyyət qazanması məhz bu mədəniyyətin

dəyişməsindən asılıdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün hər bir ölkə öz yolunu seçir. Amma istənilən halda dövlət işçiləri və məmurlar üçün maarifləndirici tədbirlər vacib və əhəmiyyətlidir. Bəzi ölkələrdə nailiyyətlərin əldə olunması üçün informasiyaya çatım haqqında qanunlara riayət edən məmurları müvafiq formada mükafatlandırır, onların antipodlarını isə ictimai qınaq obyektiinə çevirirlər. Bundan başqa, dövlət orqanlarında vaxtaşırı monitorinq aparılır və onun nəticələri ictimaiyyətə təqdim edilir. Ən təsirli addımlardan biri o olardı ki, informasiyaya çatım sahəsində süni əngəllər yaradan məmurlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilsin və cəzalandırılsınlar.

Ölkə əhalisi bütövlükdə yeni qanunvericilik və onun tətbiqi haqqında məlumatlandırılmalıdır ki, insanlar öz hüquqlarını və imkanlarını müəyyənləşdirə bilsinlər. Bunun üçün sistemli şəkildə maarifləndirici kampaniyalar həyata keçirilməli, qanunların geniş şərhi verilməlidir. Ən effektiv addımlardan biri informasiya əldə etmək üçün müvafiq sorğuların tərtib edilməsi və bu sorğuların dövlət orqanlarına təqdimetmə mexanizmini əks etdirən kitabçaların nəşr edilməsi və əhaliyə çatdırılmasıdır. Dövlət idarəciliyində şəffaflıq mədəniyyətinin inkişafına nail olmanın üçüncü yolu informasiyanın toplanması və saxlanması metodlarının təkmilləşdirilməsidir. Ölkələrin çoxunda informasiyaya giriş məsələsində ən ciddi maneələrdən biri arxivlərin acınacaqlı vəziyyətdə olmasıdır. Bəzən məmurların özləri də bilmirlər ki, hansı informasiya onlarda var və onu necə tapmaq olar. Arxiv işlərində qayda-qanunun yaradılması yalnız infor-

masiya azadlığı üçün əhəmiyyətli deyil. O həm də öz xidməti vəzifələrini həyata keçirən və informasiyanı daimi olaraq təhlil etməyə borclu olan dövlət qulluqcularının fəaliyyəti üçün gərəklidir.

b) demokratik ölkələrin milli qanunvericiliyində söz və mətbuat azadlığına təminat

Birləşmiş Ştatlarda həm federal hökumət, həm də 50 ştatın hər birinin öz hökuməti mövcuddur. Buna görə də müvafiq Konstitusiya qaydaları həm Birləşmiş Ştatların Konstitusiyasında, həm də ştatların konstitusiyalarında öz əksini tapmışdır. Birləşmiş Ştatların Konstitusiyasına Birinci düzəlişdə (1791) çox mühüm konstitusiya qaydası müəyyən edilmişdir: "Konqres fikir azadlığını və ya söz azadlığını məhdudlaşdırın heç bir qanunu qəbul edə bilməz".

On dördüncü düzəliş (1868) ştatların hökumətlərinin və yerli hökumətlərin üzərinə fikir azadlığına və mətbuat azadlığına hörmət bəsləmək vəzifəsi qoymaqla, Birinci düzəlişdə "birgə fəaliyyət göstərən" düzəliş kimi şərh edilir. Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ştatın konstitusiyasında Birləşmiş Ştatların Konstitusiyasının təmin etdiyi fikir azadlığını təkrarlayan və ya inkişaf etdirən qaydalar nəzərdə tutulmuşdur.

Digər mühüm məqam onunla bağlıdır ki, Birinci düzəliş öz mətni ilə müqayisədə daha geniş şərh olunur: burada səhbətin yalnız söz azadlığından və mətbuat azadlığından getdiyi dəqiq göstərilsə də, həmin düzəliş dolayı yolla həm də təkcə informasiya və ideyaları yaymaq azadlığını yox, eyni

zamanda onları əldə etmək azadlığını nəzərdə tutan qaydalar kimi şərh edilir.

Birləşmiş Ştatların mətbuatı dünyada ən azad mətbuatlardan hesab olunur və hər hansı qanuni və ya digər təzyiq-lərdən azaddır. Nəticədə, aparıcı müxtəxəssislərin fikrincə, "Birləşmiş Ştatlarda jurnalistlər hakimiyyətdə olanlar barədə tam aşkar məlumatlar və tənqidi şərhlər verməklə haqlı olaraq ad qazanmışlar. Amerika mətbuatı şanlı ənənələrə malikdir; müstəqil, köhnəliyə qarşı mübarizə aparan jurnalistikanı boğmaq üçün edilən ardıcıl cəhdlərə baxmayaraq, çoxlu maraqlı materiallar əldə edilir və oxucuya effektiv şəkildə çatdırılır".

ABŞ-ın "İnformasiya azadlığı haqqında" (1966), "Komunikasiya haqqında" (1934), "Hökumətin açılığı haqqında" qanunları medianın fəaliyyətinə olduqca müsbət təsir göstərir. İnformasiya azadlığı haqqında Akta əsasən, hökumətdən tələb edilir ki, informasiya almaq üçün ona müraciət edildikdə (məxfi informasiya, fəndlər barədə özəl informasiya və qanuni məcburiyyət tədbirləri ilə bağlı informasiya istisna olmaqla) hökumət həmin informasiyanı açıqlasın.

ABŞ-ın bir çox ştatlarında informasiya fəaliyyətinə dair elə qanunlar mövcuddur ki, hökumət sektorunda, özəl sektorda və ya da hər iki sektorda çalışan və konkret məsələ ilə bağlı "xəbər yayan" işçiləri müdafiə edir. Hər hansı bir şirkət haqqında məxfi informasiya dərc etdiyinə görə mətbuat cəzalandırıla bilməz, bu şərtlə ki, həmin informasiya qeyri-qanuni şəkildə əldə edilmiş olmasın.

Hətta Ali Məhkəmə uzun müddət müəyyən qruplara

qarşı təhqiramız ifadələrlə bağlı Birinci düzəlişi "təhqiramız fikri" müdafiə edən sənəd kimi şərh etmişdir. 1992-ci ilin iyununda Ali Məhkəmə bir daha yekdilliklə təsdiq etmişdir ki, hətta hiddətli irqçi fikirləri təkcə hansısa icmanın təhqir etdiyinə görə cəzalandırmaq olmaz. Təhqiramız ifadələr üzərində hökumətin nəzarəti olmasa da, jurnalistlərin və redaktorların çoxu könüllü olaraq ayrı-ayrı irqləri və milli azlıqları təhqir etməkdən yayınmağa və onlara qarşı yaranmış stereotipi dağıtmaya çalışır.

ABŞ-da küfr konsepsiyası Birinci düzəlişin prinsiplərinə ziddir; həmin düzəliş sadəcə olaraq hansısa icmanın razılışmadığı fikri və ya təhqiramız hesab edilən fikri cəzalandırmağı qadağan edir. Analoji olaraq, mətbuatda ifadə olunmuş heç bir fikir sadəcə olaraq çoxlarının fikrinə əsasən əxlaqi təhqir etdiyinə görə qadağan edilə bilməz. İctimai əxlaqi pozan hər hansı fikir yalnız o halda qadağan edilə bilər ki, həmin fikir əhəmiyyətli ziyana səbəb olmaqla bağlı "dəqiq və real təhlükə" yaratmış olsun.

ABŞ-dan fərqli olaraq, Böyük Britaniyada yazılı konstitusiya olmadığına görə burada fikir azadlığına xüsusi təminat nəzərdə tutulmur. Böyük Britaniya İngiltərə, Uels, Şotlandiya və Şimalı İrlandiyadan ibarətdir. Parlamentin qəbul etdiyi qanunvericilik aktları bütün Britaniyada və ya onun ayrı-ayrı hissələrində tətbiq edilə bilər. İngiltərə və Uels vahid qanunvericilik sistemini malikdir. Şimalı İrlandiyadanın və Şotlandiyadanın hər birinin öz qanunvericilik sistemi və məhkəmə strukturu vardır.

Britaniyada medianın hüquqlarını və onun üzərinə qo-

yulan məhdudiyyətləri müəyyən edən mətbuat haqqında mükəmməl qanun da yoxdur. Fikir azadlığı barədə konsepsiya "neqativ" yönlüdür (qanunla qadağan olunmayan istənilən addım qanunidir). Qanunda fikir azadlığı ilə bağlı istər parlamentin, istərsə də president hüququnun müəyyən etdiyi çoxlu məhdudiyyətlər vardır. Belə çıxır ki, yalnız bu məhdudiyyətlərdən kənarda danışmaq (fikir söyləmək) "azadlığı" mövcuddur və həmin hüquqlar barədə xüsusi yazılı qanuna ehtiyac yoxdur. Bununla yanaşı Britaniyada xüsusi olaraq böhtan, məhkəməyə hörmətsizlik, rəsmi sirlər və s. haqqında qanunlar mövcuddur. Bunlar media üçün xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir, lakin onlar yalnız mətbuata tətbiq edilən ayrıca məcəllənin tərkib hissəsi kimi çıxış etmir.

Böyük Britaniyada qəzetlər öz adlarını, yerləşdikləri ünvanı, məşğul olduqları biznesin növünü, mülkiyyətlərinin yerləşdiyi yeri qeydiyyata aldırmalıdır. Qeydiyyat tələbləri heç vaxt senzura vasitəsi olmayıb, qəzetiñ mülkiyyətçisi barədə informasiya almaq məqsədi güdür və qeydiyyat orqanı öz mülahizəsinə əsasən qəzeti qeydə almaqdan imtina edə bilməz.

Milli hökumətdəki informasiya ilə müqayisədə yerli hökumət orqanlarının malik olduğu informasiya daha əlçatandır. Parlamentin şura və komitələrinin iclasları mətbuat və ictimaiyyət üçün açıqdır. Mətbuatın və ictimaiyyətin yerli hakimiyyət orqanlarının sənədlərinin böyük hissəsi ilə tanış olmaq hüququ vardır. Yerli informasiya mətbuat üçün əlçatan olsa da, yerli reportajların keyfiyyəti çox vaxt aşağı olur. Bunun bir səbəbi yerli şuranın qərarlarının çoxunun

siyasi partiyaların qapalı iclaslarında qəbul edilməsi, digər səbəbi Britaniya dövlətində yüksək dərəcədə mərkəzləşmənin mövcud olmasıdır. Bu isə jurnalistləri mərkəzi hökumətin diqqət mərkəzində saxlayır. Daha bir səbəb isə ondan ibarətdir ki, araştırma ilə bağlı reportajlar vaxt və vəsait tələb edir, yerli qəzetlər isə həmin vəsaiti ödəməyə çox vaxt həvəs göstərmirlər. Mərkəzi hökumət informasiyanın yayılması üçün özünün həmişə açıq olması gərəkliyi fikrinə inadla müqavimət göstərir.

Dövlət orqanlarının fikir azadlığını pozan hərəkətlərinə və qərarlarına etiraz etmənin başlıca forması məhkəmə nəzarətidir. İnformasiya təqdim etməkdən imtinaya görə şikayət ərizəsi Ali Məhkəməyə təqdim edilməli və xüsusi andlılar məhkəməsində diniñilməlidir. Məhkəmə sözügedən hərəkətlərin və qərarların qanunu pozub-pozmamasını araşdırır.

Almaniya Federativ Respublikasında isə Böyük Britaniyadan fərqli olaraq, mətbuat, söz və fikir azadlığına xüsusi təminat verilir. AFR-in 1949-cu il Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci bəndləri aşağıdakı formada fikir azadlığını təmin edir:

1) Hər bir kəsin öz fikrini şifahi, yazılı və şəkil çəkmək yolu ilə azad ifadə etmək və yaymaq və ümumiyyətlə, əlçatan olan mənbələrdən azad surətdə məlumat almaq hüququ vardır. Mətbuat azadlığı, radio yayımı və kinolent vasitəsilə məlumat yaymaq azadlığı təmin olunur. Bunlar senzuraya məruz qalmır.

2) Bu hüquqlar ümumi qanunların müəyyən etdiyi qaydalarla, gəncləri müdafiə etmək üçün qanunların qoyduğu

şərtlərlə və şəxsiyyətin ləyaqətinin toxunulmazlığı hüququ ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Federal Konstitusiya Məhkəməsi qərar çıxarmışdır ki, 5-ci maddə həm də ümumi qanuni maraqlar naminə ictimaiyyətin məlumat almaq hüququnu təmin edir və Avropa ilə müqayisədə bu hüququn Almaniyada müdafiəsini daha güclü edir.

Almanianın mətbuat haqqında qanunvericiliyi ilk növbədə torpaqların (Lander) hüquqi-normativ aktlarından ibarətdir. Ölkənin Əsas Qanununun 70-ci maddəsinə uyğun olaraq, mətbuat məsələləri ilə bağlı qanunvericilik səlahiyyəti torpaqlara verilmişdir. Mətbuatın ümumi qanuni statusu haqqında aktların qəbul edilməsi səlahiyyətləri Federal Parlamentə məxsusdur (BL, Article 75(2), lakin o, hələ bu səlahiyyətdən istifadə etməmişdir.

Hökumətdə, Parlamentdə, məhkəmələrdə və xüsusi qurumlarda olan informasiyanın mətbuat üçün əlçatan olması onun öz "ictimai funksiya"sını həyata keçirməsi üçün zəruri şərt hesab olunur. Mətbuat haqqında torpaq qanunlarının 3-cü bölməsində tətbiq edilən bu şərt demokratik cəmiyyətdə məlumatların ictimaiyyətə çatdırılmasında mətbuatın rolunu açıqlayır. 3-cü bölmədə deyilir: "Mətbuat ictimai maraq doğuran məsələlərdə məlumatı toplamaqla və yaymaqla, şəhərləri və tənqidini çatdırmaqla və digər tərəfdən, ictimai rəyin formallaşmasına təsir göstərməklə sözügedən ictimai funksiyani həyata keçirir".

Mətbuat haqqında torpaq qanunlarının 4-cü bölməsində hökumətdə olan məlumatları əldə etmək hüququ nəzərdə

tutulur. Federal hökumətin sərəncamında olan məlumatlara aid eyni hüquq Konstitusiyanın 5-ci maddəsi ilə müdafiə olunur. Federal və torpaq hökumətləri mətbuatın məlumat almaq barədə xahişini yalnız o halda rədd edə bilər ki, məlumatın açıqlanması məhkəmə araşdırmasına müdaxiləyə səbəb olsun; "məxfilik qaydaları bir maneə kimi qarşıda dursun"; birinci dərəcəli ictimai və ya xüsusi mənafeləri pozsun; yaxud da tələb olunan məlumat həddindən artıq mühüm əhəmiyyət kəsb etsin.

Parlament iclaslarından reportajlar hazırlamaq mətbuatın ictimai funksiyasıdır. Konstitusiyanın 42(3)-ci maddəsinə əsasən, "Bundestaqın (Federal Parlamentin) və onun komitələrinin ümumi iclaslarından doğru və dəqiq reportajların hazırlanması" ilə bağlı nə Parlament sədrinin, nə də mətbuatın üzərinə "hər hansı məsuliyyət düşmür". Bu, ictimai araşdırma komitələri üçün xüsusiylə vacibdir (Konstitusiyanın 44(1)-ci maddəsi). Bələdiyyə şuralarının iclasları da həmçinin media üçün açıq olmalıdır.

Öz ictimai funksiyasını həyata keçirmək üçün mətbuat xüsusi şəxslərdən və kompaniyalardan informasiya almaqdə müəyyən imtiyazlara malikdir. Məlumat verməkdən imtina-ya görə mətbuat nümayəndələri müdafiə üçün məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bununla belə mətbuat azadlığı informasiyanın qeyri-qanuni şəkildə toplanması üçün qanuni əsas ola bilməz. Lakin informasiyanın açıqlanması ilə bağlı maraqlar onun məxfi saxlanması maraqlarından üstün olarsa, bu cür informasiyanın dərc olunmasına haqq qazandırmaq lazımdır.

Fransada fikir və ifadə azadlığı, ölkə qanunlarına görə, Konstitusiya hüququdur. 1958-ci il Konstitusiyasının Preambulasına daxil edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqları Be-yannaməsi" (1789) aşağıdakılari nəzərdə tutur: "Fikir və düşüncə azadlığının azad ifadəsi insanın çox mühüm hüquqlarındandır. Belə ki, hər bir kəs sərbəst surətdə istədiyini söyləyə, yaza və dərc etdirə bilər, lakin bu məsələdən suisitifadə edən şəxs qanunun müəyyən etdiyi hallarda məsuliyyət daşıyır".

Bundan başqa, fikir və kommunikasiya azadlığı "respublika qanunları ilə təmin edilən fundamental prinsiplərdəndir", həmin azadlıqlar Konstitusiya Şurasının (Conseil constitutionnel, CC) presedent hüququna əsasən həllədici əhəmiyyətə malikdir. Fransanın konstitusiya məhkəməsi rolunda çıxış edən Konstitusiya Şurası ölkənin Əsas Qanununa zidd olan qanunu etibarsız elan etmək səlahiyyətinə malikdir. Onun qərarları qəti və bütün hakimiyyət orqanları üçün məcburidir.

1881-ci il Aktı Fransa mətbuatının inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu qanun əsl fikir azadlığı məcəlləsi idi: o, təkcə dərc olunmuş mətbuat nümunələrinə yox, həm də çap edilmiş materialın yayılmasının bütün mərhələlərinə (nəşriyyatda yığılma, reklam, sifarişlərin qəbulu, satış) tətbiq edildi. Bununla da o, ifadənin dolğun və vaxtında çatdırılmasının bütün üsullarını və mərhələlərini əhatə edirdi.

Mətbuat azadlığı prinsipinin bəyan edilməsindən əlavə, sözügedən Akt mətbuatda böhtan və təhqirin dərc olunmasının hansı şərtlərdə cinayət hesab edilməsinin qaydalarını

açıqlayırıldı. Bu prinsipleri geniş formada həm də Xüsusi Cinayət prosessual Məcəlləsi özündə ehtiva edirdi.

1992-ci ildə hökumət qüvvədə olan qanunların məcəllə halına salınmasını başa çatdırmışdır. Həmin məcəllə “Code de la communication” adlanır. O, hazırda mətbuatla bağlı tətbiq edilən bütün qanunları əhatə etməsə də, qüvvədə olan normativ aktlar burada dolğun şəkildə verilmişdir.

Ölkə Parlamentinin qanunvericilik iclasları ictimaiyyət üçün açıq olmalı və onlardan sərbəst surətdə reportajlar hazırlamaq imkanı təmin edilməlidir. Milli Assambleyanın daimi komitələri və Senat da öz müzakirələrini açıq aparmalıdır. 1881-ci il Aktının 41-ci maddəsi Parlamentdə söylənən nitqlərə, orada açıq surətdə qəbul edilən sənədlərə və edilən məruzələrə və Parlamentin açıq sessiyalarından hazırlanın xoş məramlı reportajlara ümumi immunitet müəyyən edir. Parlamentin kimisə cəzalandırmaq səlahiyyəti yoxdur. “Parlementə hörmətsizlik” cinayət hesab edilmir.

Fransada xüsusi qurum hesab olunan İnzibati Sənədlərə Çatıv Komissiyası (“CADA” – Commission d'accès aux documents administratifs) fəaliyyət göstərir və informasiyanın əldə edilməsi ilə bağlı yaranan çətinlikləri, şikayətləri araşdırır. Onun illik hesabatı ölkədə görülən işlər barədə hər növ informasiya əldə etmək üçün gözəl mənbədir. CADA həmçinin inzibati sənədlərin əlcətan olması üçün geniş elmi-tədqiqat işləri və monoqrafiyalar dərc etdirir.

Hər hansı sənədlə tanış olmaq istəyən şəxsə sənədi təqdim etməkdən imtina edilərsə, həmin şəxs əvvəlcə CADA-nın rəyini öyrənməlidir; çünkü çətinliklərin çoxu bu mə-

hələdə həll olunur və idarələr çox zaman CADA-nın rəyi ilə razılaşır. Əgər həmin şəxs narazı qalarsa, sənədi təqdim etməkdən imtinanın ləğvi üçün yerli inzibati məhkəməyə şikayət verə bilər.

Başqa Avropa ölkəsində – İsveçdə fikir azadlığı əsl demokratianın özəyi kimi çıxış edir. Ölkədə mətbuat azadlığına güclü konstitusiya dəstəyi verilir. Mətbuat azadlığı haqqında 1766-ci ildə qəbul edilmiş ilk Akt, həqiqətən, tarixi sənəd olmuşdur. Həmin qanunda dəfələrlə vurgulanır ki, İsveç dünyada azad fikrin konstitusion müdafiəsini təmin edən ilk ölkədir.

Mətbuat azadlığı haqqında növbəti Akt 1812-ci ildə qəbul olunmuşdur və o, indiyədək qüvvədədir. Lakin bu, heç də o demək deyil ki, 1812-ci ildən bu günədək mətbuat azadlığı tam hökm sürür. XIX əsrдə qəzetlərə qarşı tez-tez inzibati prosedurlardan istifadə edilmişdir. Mətbuat azadlığı haqqında 1949-cu il tarixli müasir Akt əvvəlki 1812-ci il Aktına əsaslanır.

Bütövlükdə İsveç Konstitusiyası 1974-cü il Hökumət Sənədindən (HS), Mətbuat azadlığı haqqında 1949-cu il Aktından (MAA) və Fikir azadlığı haqqında (FAA) 1991-ci il Aktından ibarətdir. Hökumət Sənədinin 2-ci fəslinin 1-ci maddəsi aşağıdakı şərtlər daxilində bütün vətəndaşların "dövlət administrasiyası ilə münasibətlərində" fikirlərini ifadə etmək azadlığını və informasiyanı əldə etmək və ötürmək azadlığını təmin edir:

"1. Fikir azadlığı – informasiyanı ötürmək, ideyaları, rəyləri və hissələri istər şifahi, istərsə də yazılı formada, şəkil

çəkməklə, yaxud da hər hansı başqa üsulla ifadə etmək azadlığıdır.

2. İnfomasiya azadlığı – şəxsin özünün infomasiyani əldə etmək və digər tərəfdən başqalarının fikirləri ilə tanış olmaq azadlığıdır".

20-ci maddə fikir azadlığı hüquqlarını İsveç ərazisində olan bütün xarici vətəndaşlara şamil etməklə onun əhatə dairəsini tam genişləndirir.

MAA mətbuat azadlığına dair qanunvericiliyin şərtlərini ətraflı əks etdirir. MAA Konstitusiyanın tərkib hissəsi olduğuna görə mətbuat azadlığı ilə bağlı istənilən kiçik dəyişikliklər ümumi səsverməyə çıxarılan müstəqil qanun layihəsi kimi, iki dəfə Parlamentdən keçməlidir. Deməli, nəzərdə tutulan dəyişikliklərə seçicilərin həmişə təsir etmək imkanı vardır. 1991-ci ildə Parlament əlavə olaraq konstitusiya sənədi kimi Fikir azadlığı haqqında Akt qəbul etmişdir. FAA radio, televiziya, kino və video problemlərini əhatə edir.

İsveç qanunları hökumətin sərəncamında olan infomasiyanın əlcətan olması üçün jurnalistlərə geniş imkanlar yaradır. İnfomasiya azadlığına aid qaydalar MAA-nın 2-ci fəslində öz əksini tapmışdır və "Rəsmi məlumatların ictimaiyyət üçün əlcətan olması prinsipləri" adlanır. Kökləri 1766-ci ilə gedib çıxan Konstitusiyanın bu hissəsi İsveç demokratiyasının çox mühüm bünövrələrindən birini təşkil edir. Söyügedən prinsiplərin möğzi ondan ibarətdir ki, problemi başqa yolla tənzimləyən qanun olmadıqda bütün sənədlər ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır. Bu açıqlıq prezumpsiyası İsveçdəki qanunvericilik sisteminin və siyasi

sistemin fərqləndirici xüsusiyyətidir; bu baxımdan İsveç hökumətini Avropada ən şəffaf hökumət hesab etmək olar.

MAA-ya əsasən, təkcə mətbuat yox, istənilən İsveç vətəndaşı dövlət və ya bələdiyyə orqanına gedərək, hər hansı sənədi, həmin sənədin sözügedən orqana aid olub-olma-masından asılı olmayaraq, baxmaq üçün istəyə bilər. Hakimiyyət orqanlarına müraciət edən şəxsin şəxsiyyətini identifikasiya etməyə və ya müraciətinin məqsədi barədə ona sual verməyə icazə verilmir. Hər hansı xüsusi səbəb olmadıqda müraciətə bir gün ərzində cavab verilməlidir.

Hər hansı şəxsə tanış olmaq istədiyi sənədi ona verməkdən imtina edildikdə, o, müvafiq hakimiyyət orqanından imtina barədə yazılı sənəd ala bilər və ona imtinadan şikayət etmək barədə hüququ olduğu izah edilməlidir. Məhkəmələr haqlı olaraq bu məsələlərdə çox vaxt şikayətçilərin xeyrinə qərar çıxarırlar.

Qanunvericilik prosedurlarının və Parlament iclaslarının əlcətan olması rəsmi məlumatların ictimaiyyət üçün əlcətan olması prinsiplərindən irəli gəlir. Parlamentin ümumi iclasları ictimaiyyətin üzünə açıq olduğu halda, Parlament komitələrinin iclasları ictimaiyyət üçün qapalı keçir. Parlamentlə bağlı materiallar dərc olunarkən Parlamentə hörmətsizliklə bağlı qanunvericilikdə hər hansı məhdudiyyət nəzərdə tutulmamışdır. Dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı məxfi informasiyanın açıqlanması xüsusi hal kimi qiymətləndirilir və bu imtiyaz "xəbər vermə azadlığı" adlanır.

İsveçdə özəl sektorda "məlumat yayma"ni müdafiə etmək məqsədini güdən xüsusi qanunvericilik aktı yoxdur.

Xüsusi və özəl sektorda məlumat mətbuata anonim şəkildə və ya mənbəni açıqlamamaq şərti ilə verilmişdir, MAA məlumatı bu cür yaymanın müdafiə edir və qəzetə mənbəni açıqlamaq qadağan edilir. Lakin xüsusi sahibkarın məlumatın hansı mənbədən "sızması"ni aşkara çıxarmaq üçün öz işçiləri ilə bağlı araşdırmaqlar aparmasına hər hansı qanuni qadağa yoxdur.

Bütövlükdə isə vurgulamaq lazımdır ki, MAA-nın 1-ci fəslinin 2-ci maddəsinə əsasən: "Heç bir material dərc olunmamışdan əvvəl yoxlanıla bilməz və müvafiq surətdə onun dərc olunmasına qadağa qoyula bilməz. Bundan başqa, nə hər hansı mərkəzi inzibati hakimiyyət orqanına, nə də hər hansı başqa dövlət orqanına nəşrin məzmunu ilə əlaqədar onun dərc edilməsinə və ya nəşr olunmasına, yaxud ictimaiyyət arasında yayılmasına maneə yaranan və bu Aktla yol verilməyən hər hansı tədbir görməyə icazə verilmir".

Norveçin 1814-cü ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasının 100-cü maddəsi mətbuat azadlığını təmin edir (Həmin dövr üçün bu çox güclü müdafiə vasitəsi hesab olunurdu). 100-cü maddədə deyilir: "Mətbuat azad olmalıdır. Məzmunundan asılı olmayaraq, dərc edilmiş hər hansı yazıya görə heç kəs cəzalandırıla bilməz, bu şərtlə ki, həmin yazı bilərəkdən qanunlara tabe olmamağa, dinə, əxlaqa və ya Konstitusiya hakimiyyətinə hörmətsizliyə və ya onların müəyyən etdiyi qaydalara müqavimət göstərməyə təhrik etməsin, yaxud kiməsə qarşı yalançı və təhqirəmiz ittiham irəli sürməsin, yaxud da başqalarını buna təhrik etməsin. Hər bir kəs dövlət idarəciliyi və ya hər hansı başqa subyekt barədə öz fikrini azad söyləyə

bilməlidir". Bu gün "mətbuat azadlığı"nın Konstitusiya müdafiəsi ilkin senzuraya hərtərəfli qadağa qoyur.

Norveçdə mətbuat orqanları üçün hər hansı bir qeydiyyat tələbi mövcud deyil. Üstəlik çap məhsullarının idaxalına və ya ixracına aid hər hansı xüsusi qayda müəyyən edilməmişdir.

Qanunlar hökumət informasiyalarının açıqlığını hərtərəfli təşviq edir. Qanunun nəzərdə tutduğu istisnalardan başqa, bütün inzibati sənədlər ictimaiyyət üçün açıqdır. Hər bir kəsin bu cür sənədlərə tələbatı ola bilər. Hətta sənədin açıllanması "Sənədlərin ictimaiyyət üçün əlçatan olması haqqında" Aktin şərtlərinə əsasən istisna edildikdə müvafiq inzibati orqan (agentlik) sənədin qapalı olmasının həqiqiliyini araşdırır. Beləliklə, sözügedən Akt mətbuat üçün çox faydalıdır və mətbuatın hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini araşdırmaq imkanlarının genişlənməsində mühüm rol oynayır.

Norveçdə qanunvericilik sənədlərinin və iclaslarının əlçatan olması haqqında xüsusi qanun yoxdur. Parlamentin qanunvericilik iclasları mətbuat üçün açıqdır və jurnalistlərin əldə etdiyi qanunvericilik sənədləri, hətta həmin sənədlər ictimaiyyətə təqdim olunmamışdan əvvəl dərc oluna bilər. Bu sənədlərdə "məxfi" informasiya olarsa, mətbuat ittiham oluna bilməz, bu şərtlə ki, qanuni əsaslarla əldə edilmiş informasiyanın dərc edilməsi qeyri-qanuni olmasın.

Sənədlərin ictimaiyyət üçün əlçatan olması haqqında Aktin 4-cü, 5-ci və 6-ci bölmələrinə əsasən, müvafiq inzibati orqan müəyyən müddətdən sonra sənədin əlçatan olmasına icazə vermək və yaxud sənəd inzibati orqanın daxili məsə-

lələrinə aid olduğuna, sənəddə qanunla məxfi saxlanmalı olan informasiya olduğuna, yaxud da mətbuata aidiyyəti az olan dəqiq müəyyən edilmiş bir sıra başqa məsələlərə görə onun açıqlanmasını istisna etmək barədə qərar çıxara bilər.

Sənədin açıqlanması ilə bağlı hər hansı müraciət haqqında qərar heç bir ləngitmə olmadan çıxarılmalıdır. Müvafiq orqan müraciəti rədd edirsə, o, müraciəti hansı qaydalara əsasən rədd etməsini göstərməlidir. O həm də qərardan şikayət vermə qaydaları haqqında məlumat verməlidir. Sənədlərin ictimaiyyət üçün əlçatan olması haqqında Aktin əvvələ (yəni keçmiş sənədlərə) təsiri yoxdur. Lakin qanuna əsasən, hətta sənədin qapalı qalması üçün daha uzun müddət tələb olunduğu halda, 30 ildən artıq saxlanılan bütün sənədlərin üzərindən məxfilik götürülməlidir. Sənədləri məxfi saxlamağa dair hökumətin üzərinə vəzifə qoyan qanun yoxdur. Hökumət qulluqçularından alınmış "məxfi" (məsələn, milli təhlükəsizliyə təhlükə yaradan) informasiyanı dərc edən qəzet yalnız informasiyanın dərc olunmasının qeyri-qanuni olub-olmamasında ittiham oluna bilər.

2.3. Beynəlxalq jurnalistikada və demokratik ölkələrin mediasında qanuni məhdudiyyətlər

a) söz və mətbuat azadlığı sahəsində məhdudiyyətlərə dair beynəlxalq prinsiplər

Söz azadlığının həyatı əhəmiyyət kəsb etməsi ilə yanaşı bəşəriyyət bu hüququ sonuncu, mütləq, ali, tam hüquq kimi qiymətləndirmir. Müxtəlif özəl və ictimai maraqlar bu hü-

ququn dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılmasına haqq qazan-dırır. Bununla bağlı həlledici məqam ondan ibarətdir ki, hansı hallarda beynəlxalq sənədlər dövlətin belə müda-xiləsini mümkün hesab edir. Çünkü informasiyanın axtarışı, toplanması və yayımı ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən bəzən elə hərəkətlərlə müşahidə olunur ki, dünyanın heç bir yerində ona tolerant münasibət bəsləmirlər. İnsan ölümünə çağrış, divarlarda müxtəlif nalayıq yazıları və s. bu qəbildəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, söz azadlığı ümumi qaydadır, məhdudiyyətlər isə müəyyən istisnalardır. Belə istisnalar büt-tövlükdə söz azadlığının mahiyyətini dəyişə bilməz. Söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərin qanuniliyi VSHBP-nin 19-cu maddəsində təsbit edilmişdir. İstənilən məhdudiyyət üç hissəli sınaqdan keçməlidir: birincisi, məhdudiyyətlər qanunlarla müəyyənləşməlidir, ikincisi, həmin məhdudiyyət beynəlxalq hüquq tərəfindən qanuni məqsəd kimi qiymət-ləndirilməlidir, üçüncüüsü – bu qanuni məqsədin həyata keç-məsinə ehtiyac duyulmalıdır. Bu ehtiyaclar aşağıdakılardan ibarətdir: başqa şəxslərin hüquq və ləyaqətinə hörmət; dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayışın təmin edilməsi; əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması. Bu insan haqları ilə bağlı bütün beynəlxalq müqavilələrdə əks olunur. Beləliklə, dövlətin müdaxiləsi qanunla müəyyən-leşməli, məhdudiyyətlərin mahiyyəti beynəlxalq sənədlərə uyğun nizamlanmalı, istənilən hər hansı bir qadağa insan hüququnun qorunmasına yönəlmış ehtiyacdən doğmalıdır.

«...Qanunla müəyyən olunmuş qaydada» dedikdə, söz azadlığına müdaxilənin hansısa vəzifəli şəxsin istəyindən

asılı olmadığı nəzərdə tutulur. Ölkədə müvafiq qanun olmalıdır ki, məmur lazımlı gəldikdə onun hansısa bəndindən istifadə edə bilsin. Qanunverici salahiyətlərə malik olan şəxslər (Parlament) tərəfindən müəyyənləşdirilən müdaxilə legitim müdaxilə hesab olunur. Həmin qanunverici akt müəyyən standartlara cavab verməli, o cümlədən aydın və dəqiq olmalıdır. Çünkü vətəndaşlar öz hərəkətlərini əvvəlcədən hesablaya bilməlidirlər. Qeyri-müəyyən, mücərrəd, ikibaşlı ifadələrlə yazılmış, tətbiqetmə sahəsi dəqiqləşməyən qanunlar, sözsüz ki, legitim hesab oluna bilməz. Bu kimi sənədlərdə, adətən, «cəmiyyətdə nifaq salmaq», «ölkə haqqında yanlış təsəvvür yaratmaq» və buna oxşar qeyri-dəqiq müdəalar özünə yer tapır.

Beləliklə, «qanunla müəyyən edilmiş qaydada» ifadəsi vətəndaşlara icazə verilməyən, pozuntu hesab olunan hərəkətləri təsbit edir. Mahiyyət etibarilə bu, ədalətli yanaşmadır. Üstəlik həmin məhdudiyyətlər xalqın seçdiyi səlahiyyəti nümayəndələr tərəfindən müəyyənləşməlidir, yalnız o halda həmin fikirlər millətin mövqeyi hesab oluna bilər. Əgər qanunverici akt dəqiq ifadələrlə işlənməmişdirsə, çox güman ki, hər hansı bir məmur onu öz istəyinə uyğun, o cümlədən siyasi maraqlardan çıxış edərək tətbiq etməyə çalışacaq. Bundan başqa, qeyri-dəqiq ifadələr bir sıra insanları həmin mövzulardan uzaq durmağa sövq edəcək, çünkü onlar ifadə etdiklərinin qanuni olub-olmadığını tam əmin olmayıcaqlar. Nəticədə cəmiyyəti narahat edən bir sıra ciddi problemlərin müzakirəsi baş tutmaya bilər. Həmçinin mücərrəd ifadələr ictimai müzakirələrə ziyan vurur, diskussiyaların qarşısını alır.

Söz azadlığına müdaxilənin qarşısında duran ikinci tələb onun «qanuni məqsəd» daşımasıdır. Bu tələblər heç də ümumi xarakter daşımir: VSHBP-nin maddəsində göstərilən qanuni məqsədlər tam aydın və dəqikdir və dövlətlər həmin siyahıya heç bir əlavə etmirlər. Beynəlxalq Paktnın göstərdiyi məqsədlərin (başqa şəxslərin hüquq və layaqətinə hörmət, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayışın təmin edilməsi, əhalinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması) əsas ideyası ondan ibarətdir ki, dövlət orqanlarının söz azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönələn qərarlarının səbəbləri heç də həmişə demokratik idarəetməyə uyğun gəlmir. Bəzən bu qərar hökuməti tənqiddən qorumaq istəyindən yaranır. Odur ki, istənilən halda söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərin səbəbləri yalnız və yalnız göstərilən qanuni məqsədlərdən doğmalıdır.

Məhdudiyyətin üçüncü səbəbi, yəni onun «zəruriliyi» bir çoxlarina məlum olan həqiqət kimi görünə bilər. Yəni zərurət olmasa, məhdudiyyətə nə ehtiyac var? Amma qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq məhkəmə orqanlarının məlumatına görə, bir çox hallarda dövlətin ehtiyacı, yetərli səbəbi olmadan belə söz azadlığını məhdudlaşdırın qanunlar qəbul edilir.

Beynəlxalq sənədlərdə «zərurət» anlayışı qanunlar üzərinə bir sıra keyfiyyət tələbləri qoyur. Dövlətin söz azadlığına müdaxiləsinə yalnız «zəruri» ehtiyac olduqda haqq qazandırıla bilər. Sözlərin leksik mənasına diqqət yetirsək, görərik ki, «zərurət» «lazımdır» ifadəsinin işlənmə məqamı anlamından daha çox «vacibdir», «mütləqdir» mənalarına

uyğun olmalıdır.

Bundan başqa, əgər söz azadlığı sahəsində baş verən pozuntunun qarşısını dövlət daha yüngül və alternativ müraciət forması tətbiq etməklə ala bilərsə, onda qeyd olunan «zərurət»ə ehtiyac qalmır. Yəni diffamasiya ilə əlaqədar mətbu orqani bağlamaq kifayət qədər böyük cəzadır. Bu məsələni təkzibetmə mexanizmi ilə və yaxud cərimə tətbiq etməklə həll etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhdudlaşdırıcı tədbir mövcud imkanlardan ən kiçiyi olmalıdır və söz azadlığının geniş məkanını əhatə etməli deyil. Üstəlik həmin qadağa yalnız konkret məsələyə tətbiq edilməli, söz azadlığının başqa, qanuni komponentləri zərər çəkməməlidir. Milli təhlükəsizliyin qorunması məqsədi heç də ölkənin silahlı qüvvələrində baş verən proseslərin müzakirəsinə qadağa qoymamalıdır.

Dövlətin söz azadlığına qarşı tətbiq etdiyi məhdudiyyət onun qarşısında qoyduğu və güddüyü məqsəddən böyük olmalı deyil. Yəni kiçik məqsədə böyük qadağa tədbiri ilə çatmaq düzgün sayıla bilməz. Bundan əlavə, aydınlaşdır ki, məhdudiyyət hər hansı bir müsbət məqsədə nail olmaq üçün tətbiq edilir. Amma məhdudiyyətin zərəri pozitiv məqsədin xeyrindən daha çox və yaxud üstün olmalı deyil, qadağanın müsbət nəticəsi ziyandan üstün olmalıdır. İşgüzər nüfuza xələl gətirməmək məqsədilə söz azadlığı sahəsində böyük qadağaya əl atmaq demokratik cəmiyyətin xarakterinə uyğun deyil. Başqa sözlə, istənilən tədbir cəmiyyətin demokratik inkişafına əngəl olmalı deyil, əksinə ona təkan verməlidir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, məhkəmələr məhdudiyy-

yətlərlə bağlı məsələləri araşdırarkən həmin qadağaların meydana çıxdığı dövrün və şəraitin bütün incəliklərinə diqqət yetirməlidir. Milli təhlükəsizliklə bağlı məhdudiyyətlər müharibə dövründə tətbiq edilmişsə və buna haqq qazandırılmışsa, həmin tədbir sülh şəraitində legitim hesab oluna bilməz.

Bununla bağlı Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında bu qayda, bir çoxlarının fikrincə, daha düzgün və dolğun ifadə edilmişdir. Sənədin 10-cu maddəsinin ikinci hissəsində xüsusi qeyd olunur ki, söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər «demokratik cəmiyyətdəki zərurətdən» yaranmalıdır. Aydındır ki, məhdudiyyətin məqsədi heç vaxt mövcud hökumətin müdafiəsi, tənqiddən qorunmaq istəyindən meydana gələ bilməz. Amma VSHBP-nin 19-cu maddəsi qadağanı heç də demokratik idarəetmə üsulu ilə əlaqələndirmir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası isə istənilən məhdudiyyətin demokratik cəmiyyətin xarakterinə uyğun olduğunu şərt kimi qoyur.

Beynəlxalq sənədlərin şərhi söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərin nədən ibarət olduğunu, bu ifadənin mənasını və məzmununu açıqlamağa imkan verir. Sözsüz ki, hər bir tədbir məhdudiyyət kimi qiymətləndirilə bilməz. Beynəlxalq təcrübədə məhkəmə instansiyaları bu məsələdə həmişə çox çevik mövqe tutmağa çalışır. Onların fikrincə, dövlət orqanları tərəfindən söz azadlığı prosesinə edilən istənilən konkret təsir məhdudiyyət hesab oluna bilər. Bununla bağlı üç məsələyə diqqət yetirilməlidir. Birincisi, söz azadlığının məhdudlaşdırılması reallıqda müxtəlif formada və məzmunda özünü göstərə bilər: qanun maddələrində,

məhkəmə qərarlarında, dövlət orqanlarının inzibati qaydalarında və s. Bəzən isə heç məsələnin dərinliyinə varmır, bu addımın məzmununun milli qanunvericiliyə uyğun gəlib-gəlmədiyinə fikir vermirlər. İkincisi, bu məhdudlaşdırıcı tədbirin hansı orqan: parlament, icra hakimiyyəti və yaxud məhkəmə orqanları tərəfindən qəbul olunduğuna diqqət yetirib aydınlaşdırırlar. Üçüncüsü, nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə hər bir şəxsin və qrupun fikrinin ifadə edilməsi prosesinə dövlət orqanının istənilən müdaxiləsi söz azadlığının məhdudlaşdırılması kimi qəbul olunur. Üstəlik heç bir fərqi yoxdur: bu müdaxilə nəticəsində insanlar üçün yalnız kiçik çətinliklər yaranır, yoxsa onlar bütövlükdə öz hüquqlarından heç istifadə edə bilmirlər. VSHBP-dən fərqli olaraq, AİHK-da dövlətin məhz hansı hərəkətlərini təftiş etməyə ehtiyac olduğu daha dəqiq göstərilmişdir. Konvensiyanın onuncu maddəsində özünüifadə azadlığı hüququna qarşı yönələn «formal tədbirlərdən, şəraitdən, məhdudiyyətlərdən və cərimələrdən» bəhs edilir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən söz azadlığına tətbiq edilən məhdudiyyətlər, onların məzmunu və mahiyyəti, qəbulu və tətbiqetmə proseduru, qadağaların qanuni olub-olmaması, bu məsələlərin təftisi ilə bağlı kifayət qədər işlek mexanizm hazırlanmışdır. Bundan əlavə, beynəlxalq təcrübədə həm də söz azadlığının təmin edilməsi və qorunması, bu sahədə mövcud olan hüquqi-normativ sistem və onu həyata keçirən qurumların və təşkilatların fəaliyyəti haqqında yetərinçə bilgi toplanmışdır.

İstisnalar açıq və dəqiq göstərilməlidir. Onlar ciddi

formada «zərər» və «ictimai maraq» sınağından keçməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, istisnalar qanunları tərtib edənlər üçün bir çox hallarda ciddi problemlə解决问题。Bəzən təsirli və əlverişli qanunlar mücərrəd istisnalar səbəbindən işləmir və gözlənilən nəticəni vermir. Bununla belə, əlbəttə ki, yayımı qadağan olan əsas informasiyalar qanunlarda aydın və dəqiq göstərilməlidir. Çünkü qapalı xarakterli məlumatların açıqlanması, sözsüz ki, böyük zərər verə bilər.

Dövlət informasiyasının açıqlığı prezumpsiyasına əsasən, müəyyən məlumatların açıqlanmaması fikrinin əsaslandırılması həmin materialları təqdim etməkdən imtina edən dövlət orqanının üzərinə düşür. “Article XIX” təşkilatı bütün istisnaları üç hissəli test vasitəsilə yoxlamağı tövsiyə edir:

- informasiya qanunla müəyyənləşən legitim məqsədə aid olmalıdır;
- həmin informasiyanın açıqlanması bu məqsədə əsaslı zərər vura bilər;
- gözlənilən məqsədə dəyən zərər bu informasiyanın əldə edilməsinə olan ictimai maraqdan artıq olmalıdır.

Testin birinci hissəsinin tələbinə görə informasiyanı təqdim etməmək üçün bütün məqsədlər qanunda açıq və tam şəkildə göstərilməli və sıralanmalıdır. Hansı məqsədlərin nəzərdə tutulduğu isə, təəssüf ki, indiyədək diskussiya obyekti olaraq qalır. Bununla belə Avropa Şurası hesab edir ki, həmin istisnalar məhdud və aydın olmalıdır. Avropa Şurası informasiyaya çatımı məhdudlaşdırıb biləcək mümkün əsasları qeyd etməmişdən əvvəl vurgulayır ki, məhdudiyyətlər qanunla dəqiq müəyyənləşməli, demokratik cəmiyy-

yətin zərurətindən doğmalıdır və onu müdafiə etmək məqsədinə bərabər olmalıdır. Məhdudiyyətlər:

- a) milli təhlükəsizliyin, ölkənin müdafiəsinin və beynəlxalq münasibətlərin qorunmasına;
- b) əhalinin təhlükəsizliyinə;
- v) cinayət hərəkətlərinin qarşısının alınmasına və məhkəmə təhqiqatına;
- q) şəxsi və ailə həyatının, digər qanuni özəl maraqların müdafiəsinə;
- d) kommersiya və digər iqtisadi: həm özəl, həm də dövlət maraqlarının müdafiəsinə;
- e) məhkəmə prosesindəki tərəflərin bərabərliyinin qorunmasına;
- j) ətraf mühitin qorunmasına;
- z) dövlət orqanlarının fəaliyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinə;
- i) dövlətin iqtisadi və valyuta siyasetinin qorunmasına;
- k) dövlət orqanlarının hər hansı bir məsələ ilə bağlı daxili müzakirələrinin açıqlanmamasına və yaxud müvafiq qərarın hazırlanmasına xidmət etməlidir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən şərtlərə istinad edib informasiyanı təqdim etməkdən boyun qaçırmış hələ legitimlik sayıyla bilməz. Çünkü məlumatın açıqlanmasının qarşı tərəfin marağına köklü surətdə zərər vura biləcəyi yoxlama testinin ikinci hissəsinə uyğun olaraq, dolğun formada əsaslandırılmalıdır [268]. Testin üçüncü hissəsi – ictimai maraqın üstünlük təşkil etməsidir [175]. Başqa sözlə, hətta informasiyanın açıqlanması zərər vursa belə,

Əgər onun qapalı qalması daha böyük problemlər yarada bilərsə o, yenə də cəmiyyətə təqdim edilməlidir. Müdafiə Nazirliyi sistemində korrupsiya ilə bağlı məlumatların açıqlanması buna əyani sübut ola bilər. İlk baxışda belə təsəvvür yarana bilər ki, hərbi qüvvələr sistemində mənfi halların mətbuata çıxarılması ölkənin milli təhlükəsizliyinə zərər vura bilər. Amma nəticə etibarilə hərbçilər arasındaki korrupsiya faktlarının açıqlanması ölkənin müdafiə qüdrətinin artmasına xidmət edir. İctimai marağın üstünlük təşkil etməsi amili Avropa Şurası tövsiyələrinin IV (2) prinsipində öz əksini tapmışdır. Sənəddə qeyd olunur ki, rəsmi informasiyaya çatıム hətta qadağanı tələb edən qanuni məqsədlər mövcud olsa belə, yalnız «üstünlük təşkil edən ictimai maraq olmadıqda» məhdudlaşdırıla bilər [195].

İnformasiya almaq üçün təqdim olunan sorğular kifayət qədər tez və ədalətli cavablandırılmalıdır. Hətta əvvəllər rədd cavabı verilən sorğulara yenidən baxılma imkanları olmalıdır. Beynəlxalq "Article XIX" təşkilatının tövsiyəsinə görə, informasiyaya əsaslı giriş əldə etmək üçün, dövlət orqanlarına daxil olan sorğuların təmin edilməsi mexanizmi və qəbul olunan qərardan müstəqil formada şikayət etmək imkanları və qaydaları qanunda öz əksini tapmalıdır.

Adətən, qanun sorğuların yazılı formada təqdim edilməsini tələb edir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, bu qaydalarдан istisnalar da ola bilər (məsələn, ahil və əlillər üçün). Qanun sorğulara mümkün qədər qısa vaxtda baxılmasını özündə ethtiva etməlidir. Cavab yazılı formada və müvafiq ödəniş məbləğini göstərməklə təqdim olunmalıdır. Əgər

sorğunun bütün bəndləri təmin olunmamış və məlumat ixtisarla verilmişsə onda dövlət orqanı öz cavabında bu qərardan necə şikayət vermək mexanizmini göstərməlidir. Qanunda tələb olunan informasiyanın formalarının aydın göstərilməsi əlverişli olardı. Bunlar sənəddən çıxarış, onun surəti və ya xud şərhi də ola bilər. Qanun dövlət orqanlarının cavabından şikayət vermənin bir neçə üsulunu özündə əks etdirməlidir. Milli qanunvericiliyin çoxunda şikayətçinin yuxarı instansiyaya apelyasiya verməsi, adətən, yetərli olur. Bununla belə Aarhus Konvensiyasında qeyd olunduğu kimi, qane olmayan şikayətçilərin dövlət orqanları qərarının dəyişdirilməsi barədə müstəqil orqan qarşısında vəsatət qaldırmaq imkanı olmalıdır. Bu prinsip bir çox beynəlxalq standartlarda öz əksini tapmışdır. Əks halda informasiyaya çatım hüququ tam və dolğun şəkildə təmin oluna bilməz və dövlət orqanlarında baş verən çoxsaylı korrupsiya halları və başqa pozuntular haqqında məlumatlar cəmiyyət qarşısında açıqlanmaz.

Beynəlxalq təşkilatlar tövsiyə edirlər ki, informasiyaya çatımı operativ və daha az xərclə təmin etmək üçün şikayətçilər birbaşa məhkəməyə deyil, müstəqil inzibati orqana müraciət etsinlər. Mütərəqqi milli qanunvericilik aktları məhz bu kimi ideyaları özündə əks etdirir. Nəhayət, qanun müstəqil orqanın qərarından məhkəməyə şikayət etmək imkanı yaratmalıdır. Yalnız məhkəmə mübahisəli hesab olunan sahələrdə informasiyanı təqdim etmək imkanlarını araşdırılmalı və son qərarı verməlidir.

Vətəndaşların sorğuları əsasında informasiyanın təqdim edilməsi üçün müəyyənləşən ödəniş həcmi yüksək olmamalı

ve tələbatı həyata keçirmək üçün maneeyə çevrilməlidir. Xidmət üçün ödəniş informasiyaya çatım məsələsində birmənalı qarşılanır. Amma hamı razılaşır ki, ödəniş həcmi sorğu ilə müraciət edənləri qorxutmamalıdır. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin R(2002)2 sayılı tövsiyələrində qeyd olunduğu kimi, qanunların çoxu dövlət orqanları tərəfindən ödənişli xidmət göstərməsini nəzərdə tutur. Ayrı-ayrı ölkələrdə ödəniş həcmi sorğu vasitəsilə tələb olunan informasiyanın növünə görə təyin edirlər. İctimai əhəmiyyətli və şəxsi xarakterli məlumatlar kiçik məbləğdə ödəniş tələb edir. Böyük həcmli informasiya, sözsüz ki, ödəniş məbləğinə də təsir edir. Hansı sistemin tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq, ödəniş qaydaları və məbləğin həcmi mərkəzləşdirilmiş formada bütün dövlət orqanlarına eyniliklə şamil edilməlidir. Belə qayda vahid yanaşma tərzini təmin edər və informasiyanın açıqlığına xidmət etmiş olar.

Dövlət orqanlarının iclasları ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır və bu meyar “Article XIX” təşkilatının təqdim etdiyi prinsiplərdə ətraflı əks olunmuşdur. Reallıqda isə informasiya azadlığı qanunları bu məsələyə az diqqət yetirirlər. Ölkələrin çoxu həmin problemi xüsusi normativ aktlarla tənzimləyir.

Məlumatları maksimal dərəcədə açıqlamaq prinsipini özündə əks etdirməyən qanunlar ləğv edilməli və yaxud dəyişdirilməlidir. Ölkələrin çoxunda informasiyanın məxfiliyi və dövlət sırrı haqqında qanunlar mövcuddur. Həmin qanunlar ya öz-özlüyündə legitim deyil, ya da informasiyaya giriş haqqında olan normativ aktlarla ziddiyət təşkil

edən ağılaşığın maddələri əks ctdirir. Məlumatların açıqlığı prinsipindən çıxış edərək qeyd olunmalıdır ki, informasiyaya çatım haqqında qanun bütün bu kimi normativ aktlarla müqayisədə üstünlük təşkil edir [268].

Başqa qanunlarda informasiya verilməsinə qadağa qoyan maddələr məlumatlara çatım haqqındakı aktların məhdudiyyətlər prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalı və ətraflı şərh olunmalıdır. Əslində qanunlar arasında ola biləcək uyğunsuzluğu rahat aradan qaldırmaq olar. Təcrübə göstərir ki, informasiyaya çatım haqqında ətraflı yazılmış qanunlarda həmişə məhdudiyyətləri əks etdirən dolğun istisnalar öz əksini tapır. Həmin istisnalar məlumatın açıqlanmasından gələ biləcək zərərin qarşısını alır və ona görə də qanunlarda informasiyanın məxfiliyi haqqında müddəalara ehtiyac qalmır. Gələcəkdə bütün dövlətlər məlumat yayımını məhdudlaşdırın normativ aktları hərtərəfli təftiş etməli və informasiyaya sərbəst giriş haqqındaki qanunlara uyğunlaşdırılmalıdır.

Qanunazidd hərəkətlər, dövlət orqanlarında baş verən korrupsiya faktları və başqa pozuntular haqqında kütləvi informasiya vasitələrinə və cəmiyyətə məlumat təqdim edən şəxslər hərtərəfli müdafiə olunmalıdır. İnfomasiya azadlığı haqqında qanunlar bu kimi şəxsləri hüquqi, inzibati və xidməti sanksiyalardan və təzyiqlərdən qoruyaraq öz himayəsi altına almalıdır. Onların müdafiəsi vətəndaşlara təqdim olunan əhəmiyyətli informasiyanın həcmini qat-qat artırır. Hətta qanunla qadağan olunan məlumatların ötürülməsinə haqq qazandırılmalıdır. Bəzi ölkələrdə bu problemə xüsusi normativ aktlar həsr olunmuşdur. "Article XIX" təşkilatının

tövsiyəsinə görə, mənfi məqsəd güdməyən və səhvən müəyyən məlumatları açıqlayan dövlət işçiləri məsuliyyətə cəlb olunmamalıdır. Belə təminat həddən artıq məxfilik mədəniyyətini aradan qaldırı bilər. Məsul şəxslər cəmiyyətə informasiya çatdırılmasından çəkinməli və qorxmalı deyillər. Əks halda onlar məlumatların məxfiliyinin artırılmasına yönəlmış səhvələrə yol verəcəklər.

Beynəlxalq hüquqa görə, dövlət insan haqlarının təminatçısı kimi çıxış edir. Əslində bu amil dövlətin mövcudluğunun əsas səbəblərindən biridir. Odur ki, dövlətin varlığına təhlükə yaranarsa, beynəlxalq normativ aktlar söz azadlığına məhdudiyyətlərin qoyulmasını mümkün sayır. Qadağalar qoşun hissələrinin yerləşdirilməsi haqqında məlumatlarının yayımı, hərbi hissələri tərk etməyə təhriketmə və bu kimi başqa məlumatlarla bağlı ola bilər. Bəzən milli təhlükəsizliklə bağlı qanun maddələri mücərrəd və qeyri-müəyyən şəkildə yazıldığına görə, hakimiyyət orqanları onlardan sui-istifadə edir və özlərinə qarşı yönəlmüş tənqidin qarşısını alırlar.

Mövcud olan beynəlxalq sənədlərdə «milli təhlükəsizlik» anlayışının mahiyyəti aydın şəkildə açıqlanmamışdır. Adətən, beynəlxalq məhkəmələr dövlətlərin milli təhlükəsizliklə əsaslandırılan məhdudiyyətlərini qəbul edir və onlarla razılaşır [103]. Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların müdafiəsi üzrə BMT-nin Alt Komissiyası bu sahədə olan boşluqları doldurmaq məqsədilə ümumi prinsiplər müəyyənləşdirmişdir. “Sirakuz prinsipləri” adlanan sənəddə qeyd olunur ki, milli təhlükəsizlik deyəndə «millətin mövcudluğuna, onun ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə

yönəlmiş təhlükənin olması nəzərdə tutulur» [204]. Milli təhlükəsizlik anlayışı qeyri-müəyyən məhdudiyyətlərə əsas ola bilməz. Lokal konflikt bu anlayışa daxil deyil [204]

Beynəlxalq təcrübədə və hüquqda ifadə azadlığına məhdudiyyətlər o vaxt tətbiq olunur ki, birincisi, informasiya milli təhlükəsizliyə qəsdən zərbə vurmaq məqsədini güdür, ikincisi, fikrin söylənməsi ilə nəzərdə tutulan təhlükə arasında birbaşa bağlılı olur. “Bilərəkdən qəsdetmə” anlayışı legitim siyasi debatları “qanunsuz hərəkətlərə təhrik etmə”dən ayıran əsas amildir. AİHM bununla bağlı saysız-hesabsız qərarlar çıxarmışdır [105]. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qadağaya məruz qalmış ifadə ilə real zərər arasında olan bağlılığı açıq şəkildə təsbit etməyə çağırır.

1995-ci ildə 36 ekspert tərəfindən işlənib hazırlanmış “İohannersburq prinsipləri”ndə milli təhlükəsizlik məsələləri ilə əlaqədar söz azadlığının mümkün məhdudlaşdırılması standartları açıqlanmışdır. 15 və 16-cı prinsiplərdə qeyd olunur ki, əgər fikir qəsdən zorakılıq hərəkətlərinə sövq edirsə və ifadənin nəticəsində bu hallar baş verəcəksə, üstəlik həmin düşüncə ilə zorakılıq arasında açıq və birbaşa əlaqə varsa, onda dövlət milli təhlükəsizlik mövqeyindən çıxış edərək müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq edə bilər [159, 46-51]. “İohannersburq prinsipləri” qanun şəklində tətbiq oluna bilməz, çünki o qüvvəyə malik deyil. Amma BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi və milli məhkəmə instansiaları bu beynəlxalq sənəddən həmişə yararlanır.

Beynəlxalq hüquq nəzərə alır ki, fövqəladə şərait yaranıqdə dövlət özünün təbii funksiyalarını yerinə yetirməkdə

çətinlik çəkir, söz və mətbuat azadlığına aid tətbiq etdiyi qanunu məhdudiyyətlər heç də düzgün olmur. Bununla əla-qədar VSHBP-nin 4-cü maddəsi üzv dövlətlər üçün müəyyən güzəştlər nəzərdə tutur: «Ölkədə fəvqəladə şərait vəziyyətində millətin həyatına təhlükə yaranarsa və bu haqda əvvəlcədən rəsmi məlumat verilərsə, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər öz öhdəliklərində beynəlxalq hüquqdan irəli gələn başqa öhdəliklərlə ziddiyət təşkil etməyən, o cümlədən irqi, dini, cinsi, sosial mənşə ayrı-seçkiliyi nəzərdə tutmayan bir sıra düzəlişlər edə bilərlər» [31, 102].

Beynalxalq Pakta görə, geriyəçəkilmə hüququndan yararlanmaq istəyən dövlət BMT-nin Baş Katibi vasitəsilə bütün üzv ölkələri hansı normalardan imtina edildiyi, bu qərarın səbəbləri və nə vaxtadək qüvvədə qalacağı barədə xəbərdar etməlidir. Beləliklə, VSHBP-nin 4-cü maddəsinə görə, beynəlxalq öhdəliklərdən kənara çıxma fəvqəladə vəziyyət dövründə aşağıdakı şərtlər daxilində ola bilər:

- öhdəliklərdən geriyəçəkilmə yalnız millətin həyatı təhlükə altında olduğu halda baş verə bilər;
- yaranmış vəziyyət haqqında əvvəlcədən rəsmi məlumat verilməlidir;
- geriyəçəkilmə yalnız zəruri dərəcədə ola bilər və heç vaxt ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmamalıdır;
- mövcud öhdəliklərdən kənara çıxan dövlət BMT-nin Baş Katibi vasitəsilə başqa ölkələri xəbərdar etməli, öz qərarının səbəblərini və hansı normalardan imtina etdiyini göstərməlidir;
- geriyəçəkilməni həyata keçirən ölkə bu vaxtın bitdiyi

haqda başqa dövlətləri məlumatlandırmalıdır.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin təcrübəsi göstərir ki, beynəlxalq birlik sülh şəraiti dövründə dövlətlərin fəvqəladə vəziyyət elan etməsinin legitimliyini çox çətinliklə qəbul edir. İnsan Hüquqları Komitəsi VSHBP 4-cü maddəsini şərh edərək xüsusi qeyd etmişdir ki, dövlətlər geriyəçəkilmənin səbəblərini və zəruriliyini hərtərəfli əsaslandırmalıdır. Üstəlik bu tədbir uzun sürməməlidir [189].

KİV-də milli, dini, irqi ayrı-seçkilik hissinin oyadılması yolverilməz hesab olunur və beynəlxalq sənədlərdə onun qarşısının alınmasına xüsusi diqqət yetirilir. Sənədlərdə bir sıra gözlənilməz, hətta təhqiqredici ifadələrin söz azadlığı hüququ ilə ziddiyyət təşkil etmədiyi bildirilsə də, beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərdən nifrət hisslerinin yayımının qadağan edilməsini tələb edirlər. VSHBP kütłəvi informasiya vasitəsilə ağır cinayətlərə, o cümlədən soyqırıma təhrik etməyin qarşısının alınmasını beynəlxalq birliyin ən ciddi vəzifəsi hesab edir. Beynəlxalq Paktın 20 (2)-ci maddəsində göstərilir ki, dövlətdən milli, dini, irqi məsələlərlə bağlı kəskin, tənqidi ifadələrin qarşısının alınması heç də həmişə tələb olunmur. Amma bu çıxışlar «ayrı-seçkiliyə, zorakılığa, nifrətə təhrik edirsə», qadağan olunmalıdır.

***b) xarici ölkələrin mediasında istifadə olunan
məhdudiyyətlərin mahiyyəti***

ABŞ-da fikir azadlığına qoyulan hər hansı məhdudiyyətə haqq qazandırmaq üçün hökumətin üzərinə ağır sübutetmə vəzifəsi qoyulur. O, sübut etməlidir ki, sözügedən məhdudiyy-

yət, məsələn, milli təhlükəsizlik və ya şəxsi həyatın toxunulmazlığı kimi "məcburi" maraqları həyata keçirmək baxımından zəruridir. Hər halda yalnız söz azadlığına birbaşa və dərhal böyük ziyan vurulması təhlükəsi "açıq-aşkar və göz qabağında olduğu halda", həmin ziyanı aradan qaldırmaq məqsədi ilə sözügedən azadlığa məhdudiyyət qoyula bilər. Hərçənd Birləşmiş Ştatların tarixi boyunca məhkəmələr müəyyən kontekstdə, xüsusən söhbət milli təhlükəsizlik məsələlərindən getdikdə bu standartları yumşaltmağa meyilli olmuşlar.

ABŞ-da hökumət milli təhlükəsizliklə bağlı informasiyanın əlcətan olmasına və ya yayılmasına müəyyən məhdudiyyətlər qoya bilər. Birləşmiş Ştatların qanunları materialın dərc olunmasına ilkin məhdudiyyət qoymağa xüsusilə mənfi yanaşlığına görə məhkəmə materialın dərcinə milli təhlükəsizliyə təhlükə yaratmaq adı ilə məhdudiyyət qoymaq cəhdlərini ardıcıl olaraq qanunsuz elan etmişdir.

Birləşmiş Ştatların yalnız bir məhkəməsi milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə nəşrə qoyulan ilkin məhdudiyyəti dəstəkləmişdir. "Birləşmiş Ştatlar Proqressiv Korporasiyasına qarşı" (United States v. Progressive, Inc) işi üzrə qərarında federal məhkəmə jurnalda nüvə bombasının quruluşu barədə məqalənin dərc olunmasını qadağan etmişdi. Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki, məqalədəki informasiya məxfi deyildi.

Hökumət işçilərinə məxfi informasiyanı açıqlamaq qadağan olunur (onlar məhz bu məxfiliyə əməl etmək şərti ilə işə qəbul olunurlar) və onlar həmin informasiyanı yaydıqda işdən azad edilə bilərlər. Hökumət işçiləri Birləşmiş Ştat-

ların xarici kəşfiyyat fəaliyyətinə maneə yaradacağını bilsələr də, qəsdən kəşfiyyat agentlərinin adını açıqlayarlarsa, bu, federal qanuna əsasən, cinayət hesab edilir. Federal qanun hökumətin qanunsuz hərəkətləri barədə "xəbər yayan" hökumət işçilərinin həmin informasiyanı məxfi şəkildə Konqres üzvlərinə və müvafiq agentliyin baş müfəttişinə çatdırmalarını müdafiə edir. Söyügedən qanun həmin informasiyanın geniş ictimaiyyətə açıqlanmasını müdafiə etmir.

Beləliklə, hər hansı qeydiyyat və ya lisenziya tələbinin olmadığı Birləşmiş Ştatlarda ilkin məhdudiyyətlər əsasən məhkəmə qadağaları formasında həyata keçirilir. Həmin məhkəmə qadağaları ciddi surətdə Konstitusiyaya uyğun olmalıdır və onlar yalnız aşağıdakı üç halda tətbiq edilə bilər:

- 1) materialın nəşri, hər hansı "toxunulmaz hüquq"na, dərhal baş verə bilən və düzəlməsi mümkün olmayan məsələyə ziyan vura bilərsə;
- 2) ilkin məhdudiyyət səmərə verərsə;
- 3) söz azadlığını daha az məhdudlaşdırın digər tədbirlər səmərə vermirse.

Böyük Britaniyada da mətbuat, söz və ifadə azadlığı sahəsində geniş hüquqi sərbəstliklərlə yanaşı müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq edilir. Təcrübədə mətbuatla bağlı məhkəmə çəkişmələri dövlət sirrinin yayılması ilə bağlı ola bilər. Rəsmi sirlər haqqında 1989-cu il Aktı dövlət sirlərini yaymağa görə Cinayət Məcəlləsi üzrə məsuliyyət nəzərdə tutur. Sirrin yayılmasına görə zərərçəkənə andlılar məhkəməsinə müraciət etmək hüququ verilir və təqsirkarı maksimum iki il azadlıqdan məhrumetmə cəzası gözləyir. Söyügedən pozun-

tuya görə cavabdeh olan tərəf müdafiə vasitəsi kimi ictimai maraqlara və ya "mənəvi borc" a istinad edə bilməz. İformasiyanın açıqlanması nəticəsində ictimai marağın hər hansı ziyanı azaltmasına və hətta heçə endirməsinə dair sübutlar təqdim olunsa da, məhkəmələr cəza tədbiri haqqında qərar çıxara bilərlər.

Təhlükəsizlik və ya kəşfiyyat xidmətlərinin üzvlərinin, yaxud keçmiş üzvlərinin səlahiyyətləri olmadan təhlükəsizlik və ya kəşfiyyat məsələlərinə aid hər hansı informasiyanı, həqiqətə uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq, açıqlamaqa hüquqları yoxdur və onlar buna görə ittiham oluna bilərlər. Bu halda dövlətə ziyan vurulmasını sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

Dövlət qulluqçuları vəzifəyə təyin edilərkən məxfiliyi tam qorumaq vəzifəsini üzərlərinə götürürlər. Bu vəzifəni pozma işdən azad edilməyə və məhkəmədə onlara qarşı ittiham irəli sürülməsinə səbəb ola bilər. Qanunvericilikdə "xəbər yayma"nın müdafiəsi nəzərdə tutulmamışdır. Hökumət informasiyanı yaymaq səlahiyyəti olmayan şəxsləri onu yaymaqla məxfiliyi pozmalarına görə məhkəmə vasitəsilə susmağa vadar edir.

Digər dövlət qulluqçuları, xüsusi kompaniyaların və digər orqanların işçiləri səlahiyyətləri çatmadan təhlükəsizliyə və ya kəşfiyyata, müdafiəyə və ya beynəlxalq münasibətlərə aid informasiyanı yaydığını görə ittiham edilə bilərlər. Cavabdeh açıqladığı informasiyanın təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərinə, beynəlxalq münasibətlərə aid olmasından və bu əməlin cinayət olmasından xəbərsiz olduğunu və bundan

xəbərdar olmasının mümkün olmadığını sübut etsə, bu zaman o, ittihamı dəf etmiş olur.

Ölkədə Şimali İrlandiyaya aid spesifik antiterror qanunu möcuddur və bu, əyalət daxilində fikir azadlığını əlavə olaraq məhdudlaşdırılmışdır. Məsələn, Şimali İrlandiyada terrorçular tərəfindən istifadə oluna bilən informasiyanı toplamağa qanunla qadağa qoyulmuşdur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, mətbuata qarşı ittiham yalnız Baş prokurorun razılığı ilə irəli sürülə bilər. Mətbuatla bağlı şikayetlər üzrə Komissiyanın qəbul etdiyi Prosessual Məcəllə aşağıdakı könüllü prinsipləri nəzərdə tutur:

"1) Mətbuat irqinə, dərisinin rənginə, dininə, cinsinə və ya cinsi meyillərinə, fiziki, ruhi və ya hər hansı digər qüsurlarına görə hər hansı şəxsə zərərli və ya alçaldıcı münasibət göstərməkdən çəkinməlidir.

2) Materiala birbaşa aidiyyəti olmadıqda mətbuat şəxsin irqi, dərisinin rəngi, dini, cinsi və ya cinsi meyilləri barədə təfsilatlara varmamalıdır".

Mətbuata qarşı cinayət ittihamlarına (məsələn, milli təhlükəsizliyin pozulması, toplanmış informasiyadan terrorçuların istifadə etməsi, cinayət əməli kimi böhtan, irqi nifrətə təhrik etmə, küfr, qiyam və narazılığa təhrik etmə) hakim və ya andlılar məhkəməsi tərəfindən baxılmazdan əvvəl Krallıq Məhkəməsində (Crown Court) baxıla bilər. Sonuncunun çıxardığı ittiham aktından Apelyasiya Məhkəməsinə şikayət verilə bilər.

Böyük Britaniyanın təhlükəsizlik məsələlərini aşşadıran xarici müxbirlər deportasiya təhlükəsi ilə üzləşə bilərlər.

Hökumətin rəsmi “məxfi” sənədlərini yalnız 30 ildən sonra dərc etməyə icazə verilir. Sənədlərin bir çox növləri 50-100 il və hətta daha çox müddət ərzində qapalı ola bilər. Britaniyada hökumət sənədləri ilə tanış olmağın çətinliyi bəzi Britaniya jurnalistlərini ölkə ilə bağlı informasiya əldə etmək üçün Birləşmiş Ştatların İformasiya azadlığı haqqında Aktından istifadə etməyə vadar edir.

Kommersiya sirri və özəl şəxslərə məxsus informasiya hüquqi cəhətdən qorunmaqdadır. İş barəsində informasiya almaq üçün işçilərə rüşvət vermə cinayət hüquq pozuntusu hesab olunur. Nəticədə hər hansı əhəmiyyətli kontraktin pozula biləcəyinə baxmayaraq, məxfiliyin pozulması ilə bağlı işlərdə müdafiə vasitəsi kimi ictimai maraqlara istinad etmək olar.

Elektron medianın fəaliyyəti sahəsində “ilkin məhdudiyyətlər” tarixən lisenziya tələblərinə əsaslanmışdır. Yayım vasitələrinin və digər elektron media vasitələrinin lisenziyalasdırılması hələ də qüvvədədir, amma bu vəziyyət faktiki olaraq çap mediasına şamil edilmir. Lakin xüsusi məqalələrin, kitabların, programlarının dərc olunmasını qadağan edən məhkəmə qərarı olduqda həmin şərt burada da tətbiq edilə bilər.

İlkin məhdudiyyətlərin olmaması o deməkdir ki, fikir azad ifadə edilə bilər. “Nəşr və onun qarşısının alınması” ifadəsi belə bir ideyanı nəzərdə tutur ki, nəşr özəl hüquqlara ziyan vurduqda, naşir ziyanın əvəzini ödəməlidirsə, yaxud əsərin nəşri cinayət hesab edildikdə, naşir cəzalandırılmalıdırsa, ictimaiyyət bu barədə azad surətdə informasiya almalıdır. Hökumətə məxsus “mənfi” informasiyanın dərc olunmasına

yalnız məhkəmə qadağa qoya bilər, bu şərtlə ki, hökumət ictimai maraqlara ziyan vurduğunu sübuta yetirə bilsin.

Müəyyən qruplara qarşı təhqiramız ifadələrlə bağlı onu qeyd etmək lazımdır ki, irqi nifrətə təhrik etmə məqsədi ilə və ya irqi nifrətə təhrik etmə ehtimalı göz qabağında olan şəraitdə hədələyici və ya təhqiramız sözlərdən, yaxud davranışdan istifadə etmək cinayət hesab olunur. Analoji olaraq, bu cür materialları dərc etmək də cinayətdir. Şimali İrlandiya istisna olmaqla, bu qanunvericilik dini nifrətə təhrik etməyə şamil edilmir.

Ədəbsizliklə bağlı hüquq pozuntuları “Ədəbsiz nəşrlər haqqında” 1959-cu il Aktində nəzərdə tutulmuşdur. Daxili qanunvericilik “ədəbsiz” və təhqiramız materialların həm də idxalını qadağan edir. Gəlir əldə etmək məqsədi ilə “ədəbsiz” məqaləni dərc etmək də cinayət hesab olunur. Krallıq Məhkəməsində bu ittihama əsasən müəyyən edilən cəza üç il azadlıqdan məhrumetmə və ya qeyri-məhdud cərimədir. Bundan başqa, sözügedən Aktda həm də qeyri-kriminal müsadirə prosedurları nəzərdə tutulur.

“Ədəbsiz nəşrlər haqqında” Akta əsasən, əgər məqalə “istənilən şəraitdə onu oxuya, görə və ya eşidə bilən şəxslərin mənəviyyatsızlığına və əxlaqının pozulmasına səbəb olan ədəbsiz effektə” malikdirsə, həmin məqalənin dərc olunması ədəbsizlik hesab edilir. İnsanların hissiyyatını təhqir edə biləcək materialların açıq-aşkar nümayiş etdirilməsinə qadağa qoyumuşdur. Əxlaqsız material poçt sistemi ilə yaymaq cinayət əməli hesab olunur.

Böyük Britaniyada küfr ümumi hüquqda keçmişin qalığı

olan cinayət kimi qələmə verilir. O, anqlikanlığı (xristianlığın Britaniyadakı rəsmi cərəyanını) "ləkələməkdən, lağaq qoymaqdan və ya ədəbsizlikdən" qoruyur. İslam dinini aşağılayan əsərlərin əleyhdarları da dəfələrlə küfrə görə ittiham irəli sürməyə çalışmış, lakin çap materialının hədəfi anqlikanlıq cərəyani olmadığına görə onlar məqsədlərinə nail ola bilməmişlər.

Almaniya Federativ Respublikasında mətbuat azadlığını məhdudlaşdırın qanun maddələri həm Konstitusiyarı və dövlət orqanlarını (Cinayət Məcəlləsinin 84-cü və sonrakı bölmələri), həm də hökumətin rəsmi şəxslərini (111-ci sonrakı bölmələr) və ictimai qaydanı (123-cü və sonrakı bölmələr) müdafiə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinin 90(a)-ci bölməsi Federativ Respublikanı və onun rəmzlərini (bayraq, gerb və himn də daxil olmaqla), 90(b)-ci bölməsi isə federal və torpaq qanunvericilərini, hökumətlərini və konstitusiya məhkəmələrini və onların üzvlərini ictimai həmlələrdən qoruyur. 103-cü və 104-cü bölmələr xarici dövlətlərin bayraqlarını, milli rəmzlərini və həmcinin təmsilçilərini də təhqir etməyi qadağan edir.

Amma real həyatda bu şərtlərin əhəmiyyəti xeyli dərəcədə azdır. Federal Konstitusiya Məhkəməsi son qərarlarında qeyd etmişdir ki, bayraq və himn kimi dövlət rəmzlərinə hücumlar (hətta kobud və satirik olsa da) söz, mətbuat və incəsənat azadlığı üçün müəyyən edilmiş Konstitusiya qaydalarına uyğun gəlir və müdafiə baxımından belə tənqidlərə dözümlülükə yanaşmaq lazımdır. Bundan əlavə, dövlətin siyasetinin və federal siyasətçilərin tənqididə hətta

kəskin və açıq-aşkar ədalətsiz olsa belə, böhtan xarakterli deyilsə, müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

"Ümumi qanunlar"ın şərtləri mətbuat azadlığını məhdudlaşdırıbilir. Amma ümumi ictimai dəyərləri önə çəkməyə can atan qanuni maddələr ayrı-ayrı hallarda təsirli olsalar da, heç də qarşılara fikir azadlığını məhdudlaşdırmaq məqsədi qoymamışlar. Fikir azadlığından üstün tutulan qanuni prinsiplər gənclərin müdafiəsi, ictimai əxlaq, şəxsin ləyaqəti, başqa şəxslərin hüquqları, dövlət institutlarına hörmət və milli təhlükəsizlikdir.

Mətbuat azadlığı həm də Əsas Qanunun 1-ci maddəsi (İnsan ləyaqətinin müdafiəsi), 2-ci maddəsi (Şəxsiyyətin azad inkişafı), 12-ci maddəsi (Peşə və ixtisas seçimində və fəaliyyətində azadlıq) və 14-cü maddəsi (Mülkiyyət hüququ) ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Əgər fərdin azadlığı və təxirəsalınmaz dövlət marağı mətbuat azadlığı ilə ziddiyət təşkil edərsə məhkəmələr çəkişən maraqları tarazlaşdırmalıdır. Tənzimləmə zamanı fərdi və ya dövlət maraqlarından hər hansı birinin müdafiəsinə üstünlük verildikdə bunun mətbuat azadlığına nə dərəcədə təhlükə yaradacağı nəzərə alınmalıdır.

Belə şəraitdə AFR məhkəmələri fərdin azadlığını müdafiə etmək üçün mətbuat azadlığına qoyulan məhdudiyyətlərin ümumi qanuna uyğun olub-olmadığını yoxlamaqdan ötrü üç hissəli sınadandan ibarət mütənasib prinsip tətbiq edirlər. Həmin prinsipə əsasən, məhdudiyyət: 1) uyğun, 2) zəruri və 3) mütənasib olmalıdır. Nəticədə onu qeyd edək ki, hansı hüququn üstün olması barədə hər hansı şübhə olduqda

qərar mətbuat azadlığının xeyrinə çıxarılmalıdır.

Mətbuatın imtiyazları insanın peşə və mülkiyyət hüquqları ilə yanaşı həm də onun ləyaqətinə və şəxsi həyatının toxunulmazlığına hörmət bəslənməsi hüququ ilə məhdudlaşır. İnsanın ləyaqətinə və şəxsi həyatına hörmət bəslənməsi hüququ tələb edir ki, heç bir səlahiyyəti olmadan istər mətbuat nümayəndələri, istərsə də başqaları şəxsin adından, onun telefon danışçılarından, vətəndaşın maqnitofon lənlərindən, fotosəkillərindən və bu kimi materiallardan istifadə etməsinlər.

İctimai ittihadçı böhtan, şəxsi həyata müdaxilə və ya dövlətə xəyanət, dövlət orqanlarının təhqir olunması, yaxud da dövlətin təhlükəsizliyinə qarşı təhlükə yaranması ilə bağlı məlumat alındıqda araştırma apara və müsadirə də daxil olmaqla, "təcili tədbirlər" görə bilər. Həmçinin bəzi torpaqlarda milli, etnik və ya dini qrupların ləyaqətini təhqir edən çap məhsulları məhkəmənin qərarı olmasa da, müsadirə edilə bilər.

Konstitusiyanın 3(3)-cü maddəsinə əsasən, cinsindən, mənşəyindən, ırqindən, dilindən, yaşayış yerindən və mənşəyindən, etiqadından, dini və ya siyasi düşüncəsindən asılı olmayıaraq, heç kimə qarşı qərəzli və ya həddindən artıq müsbət yanaşma ola bilməz. Cinayət Məcəlləsinin 130-cu və 131-ci bölmələri ictimai qrupları, xüsusən müxtəlif milli və "irqi" qrupları təhqirdən və zoraklığa çağırışdan, 185-ci bölmə isə böhtandan müdafiə edir.

Almaniya qanunlarına əsasən, 1969-cu ildən bəri küfr cinayət qaydasında təhqir hesab olunmur. Lakin burada mü-

dafiənin predmeti tanrı yox, insanların dini hissləridir. Bu fikir Cinayət Məcəlləsinin 166-cı bölməsi ilə müdafiə olunur. Həmin bölməyə əsasən, həyatın dini və ya fəlsəfi tərəfini təhqir edən materialların dərc edilməsi və ya yayılmasına qadağan edilir. Bundan əlavə, hər hansı qrupun əxlaqi və ya dini hisslərinə toxunan materialların dərc olunması 1973-cü il Mətbuat Məcəlləsi ilə müəyyən olunan sosial məsuliyyətə uyğun gəlmir.

Cinayət Məcəlləsinin 184-cü bölməsinə əsasən, yaşı 18-ə çatmamış şəxslərə “ədəbsiz” materialların təklif olunması və ya satışı və həmin materialların yetkinlik yaşına çatmayanların əldə edə biləcəyi hər hansı yolla dərc olunması qadağan olunur. “Yetkinlik yaşına çatmayanların əxlaqına ziyan vura biləcək əsərlərin yayılması haqqında” 29 aprel 1961-ci il tarixli Qanunun 5-ci bölməsi müəyyən növ əsərlərin reklamını qadağan edir. Hər bir torpağın pornoqrafiya haqqında qanunları, onların şərhi və bununla bağlı məntiqə uyğun qaydaları mövcuddur.

Fransa qanunlarında da söz və ifadə azadlığı sahəsində müvafiq məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə Fransanın Cinayət Məcəlləsi milli təhlükəsizliyə ziyan vura biləcəyinə görə informasiyanın açıqlanmasının yalnız bir neçə formasını qadağan edir (74-cü maddə və sonrakı maddələr). Bunlardan 76-cı maddə səlahiyyəti olmayan şəxsin məxfi saxlanan informasiyanı əldə etməsini və ya dərc etməsini cinayət elan edir və 78-ci maddə milli təhlükəsizliyə ziyan vura bilən məxfi hərbi informasiyanın ictimaiyyətə və ya səlahiyyəti olmayan şəxsə açıqlanmasını

qadağan edir. Yalnız bu maddeler metbuatla əlaqədardır.

Dövlət qulluqçusunun fəaliyyətini tənzimləyən qaydalarə əsasən, bütün dövlət qulluqçularının üzərinə peşə sərrini qorumaq vəzifəsi düşür. Cinayət Məcəlləsinin 378-ci maddəsi müəyyən peşələrin nümayəndələrinə peşə sərrini yaymağı qadağan edir və bu qadağanın pozulması cinayət xarakterli huquq pozuntusu hesab olunur. Onların hökumətin qanunsuz hərəkətləri barədə informasiya yaymaq hüquqları yoxdur. Lakin Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 40-cı maddəsində qeyd edilir ki, hər hansı dövlət qulluqçusu öz vəzifəsini yerinə yetirərkən cinayət əməli və ya hüquq pozuntusu barədə məlumat əldə edərsə, bu barədə Dövlət Prokurorunu xəbərdar etməyə və bütün müvafiq informasiyanı ona çatdırmağa borcludur. Lakin peşə sərrini qorumaq borcu jurnalistlərə şamil edilmir.

Fransada məhkəmə araşdırmasından qabaq nəşrin müsadirə olunması və ya onun yayımının qarşısının alınması yönündə tədbirlər görülə bilər. Amma həmin tədbirin mətbuat və söz azadlığına ciddi ziyan vuracağı dərk edilir və belə tədbirlər çox nadir hallarda həyata keçirilir. Adətən, bu məsələ ilə bağlı irəli sürürlən əsas amil şəxsi həyatın toxunulmazlığının qorunması və yaxud qanunun kobud pozuntusunun baş verdiyi fövqəladə hallar olur (yalnız bu halda nəşrin tam müsadirəsi edilməsi kimi adekvat hüquqa əl atılar). Bununla belə məhkəmələr Mülki Məcəllənin 9-cu maddəsi ilə müdafiə olunan mühüm şəxsi maraqlara (*l'intime de la vie privée*) hücumlar edilməsinə mane olmaq və ya onların qarşısını almaq məqsədilə istənilən addımı atmaq

səlahiyyətinə malikdir.

Fransa qanunlarında kommersiya sirlarının qorunması və özəl şəxslərə aid informasiyanın açıqlığı qaydaları öz əksini tapmışdır. Sənaye və kommersiya sirlərinə dair CADA-nın sənədlərində üç növ informasiyadan söhbət gedir: istehsal prosesləri (secrets des procedes) barədə informasiya, iqtisadi və maliyyə informasiyası və kommersiya strategiyası haqqında informasiya. "Xəbər vermə"yə görə (məsələn, sahibkarın yanlış hərəkəti barədə informasiyanın işçi tərəfindən açıqlanması) hər hansı şəxsi intizam cəza tədbirindən və yaxud işdən çıxarmadan qoruyan qanun yoxdur. Hər hansı kompaniya haqqında məxfi informasiyanın mətbuatda dərc edilməsi, işin hallarından asılı olaraq, cinayət xarakterli hüquq pozuntusu və ya mülki hüquq pozuntusu hesab oluna bilər.

İctimai əxlaqi hər an baş verə biləcək təhlükə gözləyərsə, polis istənilən materialı müsadirə etmək və ya reklamı məhv etmək, yaxud onun üzərini örtmək səlahiyyətinə malikdir. Bu səlahiyyət "depot legal" qaydalarına əsasən, Milli Kitabxanaya göndərilməli olan, müəllifin və naşırın adı qeyd olunan kitablara şamil edilə bilməz (Cinayət Məcəlləsi, 290-cı maddə). Dövlət orqanları 1881-ci il Aktinin 14-cü maddəsinə əsasən (bax: 8-ci bölməyə), qadağan edilən istənilən xarici nəşri və milli, dini, irqi və ya etnik qruplara qarşı nifrətə təhrik edən istənilən nəşri müsadirə etmək səlahiyyətinə malikdir.

Mətbuat haqqında 1881-ci il Aktına üç növ əlavə edilmişdir. Birincisi, ayrı-seçkiliyə təhrik etmə, mənşəyi ilə bağlı və yaxud müəyyən etnik qrupa, millətə, irqə və ya dinə

mənsub olub-olmamasına görə hər hansı şəxsə və ya şəxslər qrupuna qarşı nifrətə və ya zorakılığa təhrik etmə cinayət xarakterli hüquq pozuntusu hesab olunur və bu əmələ görə on ilədək azadlıqdan məhrumetmə cəzası və ya 300-4500 avro məbləğində cərimə müəyyən edilir (1881-ci il Aktinə əlavə edilmiş 24-cü maddə).

İkincisi, "mənsub olma" və "etnik qrup və ya millət" sözlərinin daxil edilməsi sayəsində əvvəlki qanunun çərçivəsi xeyli genişləndirilmişdir. Üçüncüüsü, cinayətdə ittihad etmə və ya mülki iddia qaldırma hüququ ən azı beş il əvvəl qanuni əsaslarla yaradılan və irqciliyə qarşı mübarizə aparan istənilən assosiasiyaya verilmişdir. Fransa qanunları küfrü qadağan etmir.

İsveç Konstitusiyasının mühüm hissəsini təşkil edən Hökumət Sənədinin müdafiə etdiyi hüquqlar yalnız demokratik cəmiyyətdə məqbul sayılan məqsədlər üçün məhdudlaşdırıla bilər (2-ci fəsil, 12-ci maddə). Fikir və informasiya azadlığı yalnız milli təhlükəsizliyin müdafiəsi və şəxslərin toxunulmazlığının qorunması, ictimai təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın mühafizəsi, cinayətlərin qarşısının alınması və günahkarların cəzalandırılması məqsədilə və bu cür təminatların xüsusilə mühüm hesab edildiyi hallarda məhdudlaşdırıla bilər (13-cü maddə).

1980-ci ildə Parlament tərəfindən qəbul olunmuş "Məxfilik haqqında" yeni Akt informasiyanın əlcətan olmasına dair ümumi qaydadan istisnaları müəyyən etmişdir. Hökumət sirləri dairəsinə milli təhlükəsizlik, xarici siyaset və xarici işlər, cinayətin araşdırılması və şəxsi həyatın toxu-

nulmazlığı, yaxud şəxslərin maliyyə vəziyyəti haqqında məsələlər daxil edilmişdir.

Əgər hökumət işçisi "Məxfilik haqqında" Aktı pozmaqla hər hansı informasiyanı mətbuata açıqlayarsa və həmin informasiya milli təhlükəsizliyə və ya hökumətin digər mü-hüm maraqlarına təhlükə yaratmışsa, onda nə hökumət işçisi, nə də məsul redaktor məsuliyyət daşıyır. İforma-siyanın açıqlanması milli təhlükəsizliyə təhlükə yaradarsa, təkcə informasiya mənbəyi və məsul redaktor yox, həm də materiala görə məsuliyyət daşıyan digər mətbuat işçiləri cəzalandırıla bilərlər.

"Mətbuat azadlığı haqqında" Akt "irqinə, dərisinin rən-ginə, milli və ya etnik mənşeyinə, yaxud dini inanclarına görə" ayrı-ayrı insan qruplarına qarşı hədələyici və ya na-layıq ifadələrin işlədilməsini qadağan edir. Realliqda bu qaydalardan mətbuat orqanlarına qarşı nadir hallarda isti-fadə olunmuşdur. Lakin bu prinsiplər ifrat sağ təmayüllü qrupların dərc etdirdikləri materiallarla bağlı kifayət qədər tez-tez istifadə edilir.

Norveç qanunvericiliyində də yalnız demokratik cə-miyyətdə mümkün olan məhdudiyyətlər haqqında fikirlər irəli sürüülür. Amma vurgulamaq lazımdır ki, Konstitusiyanın 100-cü maddəsinə əsasən, çap məhsullarına ilkin məhdudiyyətin qoyulması nəzərdə tutulmur. Heç bir kəs journal, qəzet nəşrinə, film nümayişinə, kitab və bu kimi mate-rialların çap olunmasına ilkin qadağa tətbiq edə və bunun üçün Məcburiyyət Məhkəməsinə müraciət edə bilməz. Bu-nunla belə əgər nəşr iddiaçının maraqlarına ciddi ziyan vu-

rarsa, o halda nəşrin qarşısını almaq barədə order verilə bilər. Təcrübədə belə orderlər nəşr, iddiaçının fikrincə, böhtan xarakterli informasiyanı əks etdirmiş olduqda verilir. Məcburiyyət Məhkəməsi (Court of Enforcement) belə materialın dərc olunmasını təxirə sala, sonradan həmin materiala daimi olaraq qadağa qoyula bilər.

Norveçdə "məxfi kommersiya məlumatlarının yayılmasına" məsələsini əks etdirən xüsusi qanun yoxdur. Ləkələmə haqqında Aktin 49-cu bölməsinə əsasən, hökumət orqanlarının tələbi ilə hər bir kəsin üzərinə ləkələməyə səbəb olan şərait barədə məlumat vermək vəzifəsi qoyulur. Bu, kommersiya sırrını qorumağa yönəlmışdır və tərəflərin istənilən vəzifəsinə münasibətdə tətbiq edilə bilər.

Hakimiyyət orqanları ləkələnmənin baş verməsi güman olunduğu və ya faktiki baş verdiyi halda istənilən xüsusi mülkiyyətin ərazisinə daxil olmaq və orada məhdudiyyətsiz axtarış aparmaq hüququna malikdir. Kompaniyalar ləkələmə problemlərinin həllinə dair rəsmi qərarlar qəbul edilməsini vacib hesab edirlər. Hakimiyyət orqanlarının əlinə bir dəfə düşmüş kommersiya sırrı bir çox hallarda ictimaiyyət üçün açıqlana bilər.

Norveç qanunlarında müəyyən qruplara qarşı təhqiramız ifadələrin işlədilməsinə qadağa qoyulur. Cinayət Məcəlləsinin 135(a)-ci bölməsinə əsasən, istənilən şəxs şifahi formada və ya hər hansı kommunikasiya vasitəsi ilə başqalarının dininə, inanclarına, irqinə, dərisinin rənginə, yaxud milli və ya etnik mənsubiyyətinə görə ictimaiyyət arasında hədə-qorxu və ya nifrət məzmunlu fikirlər yayarsa və ya

başqalarını buna təhrik edərsə, cəriməyə və ya iki ilədək azadlıqdan məhrumetməyə məruz qala bilər.

Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinə əsasən, "ictimaiyyətin gözü qarşısında dini təlimləri... yaxud da qanuna əsasən mövcud olan hər hansı dini icmanın doktrinasını və ya sitayış ayinini təhqir edən və ya təhqiqramız üsulla onlara hörmətsizlik göstərən" şəxs cəriməyə və ya altı ayadək azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məruz qala bilər. Bu bölmə 1936-ci ildən indiyədək tətbiq edilməmişdir. Bir neçə müsəlman lideri "Şeytan ayələri"nin Norveçdəki naşirinə qarşı məhkəmə işi qaldırılmış, lakin sonra onu geri götürməyə məcbur olmuşlar. Görünür, onlar bu işi udmaqdan ötrü yetərincə hüquqi təminatlarının olmadığını düşünmüşlər.

Ümumən, Norveçdə ictimai əxlaqı müdafiə edən xüsusi qanun yoxdur. Cinayət Məcəlləsinin 211-ci bölməsi ictimaiyyətin gözü qarşısında "ədəbsiz" və nəzakətsiz davranışını və bu ruhda materialların dərc olunmasını qadağan edir. Bu bölmə indiyədək gündəlik mətbuatı tətbiq edilməmişdir.

2.4. Demokratik ölkələrdə mətbuatın iqtisadi və inzibati vasitələrlə tənzimlənməsi

a) *beynəlxalq təcrübədə mətbuatın iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsi*

İnformasiya azadlığını təmin etmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür, amma bu hüququ əsasən özəl və kommersiya strukturları həyata keçirir. Onlar kitab nəşr edir, qəzet, jurnal çap etdirir, efir üçün proqramlar hazırlayır, Internet

xidməti göstərir, vətəndaşları informasiya ilə təmin edirlər. İnsanlar öz fikirlərini ifadə edir, başqalarının düşüncəsi ilə tanış olurlar. Bundan əlavə, biznes strukturları əsasən reklam sifariş vermək və yerləşdirməklə həm də informasiya azadlığı hüququnun birbaşa istifadəçiləri kimi çıxış edirlər.

Əksər ölkələrin qanunlarına görə, kütləvi informasiya vasitələri əldə etdikləri gəlirdən vergi verməli, vergi orqanlarına hesabat təqdim etməli və başqa maliyyə tələblərini yerinə yetirməlidirlər. Bütün bu tələblər söz azadlığına müdaxilə kimi görünə bilər, amma təcrübə göstərir ki, həmin qaydalar özünü doğruldur və üç hissəli test yoxlamasından keçir. Başqa tərəfdən, əgər qanunlar media təsisçilərini və rəhbərlərini maliyyə cəhətdən başqa müəssisələrlə müqayisədə daha əlverişsiz şəraitə salır və yaxud ayri-ayrı mətbuat orqanlarına güzəştli imkanlar görüntüsü yaradırsa, onda söz azadlığı sahəsinə əsassız müdaxilə şübhələri yaranır.

Bəzi ölkələrdə qanunlar yalnız qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərə mətbu fəaliyyətlə məşğul olmağa icazə verir, televiziyon yayımçıları isə lisenziya almalıdır. Bu fikir onunla əsaslandırılır ki, bu kimi ciddi fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün müvafiq struktur olmalı və əhaliyə lazımı təminat verilməlidir. Əslində hüquqi şəxsin, müəssisənin təsis edilməsi, sahibkarlıq subyektinin qeydiyyatı birbaşa söz azadlığını məhdudlaşdırır, amma formal olaraq informasiya fəaliyyəti üçün bir şərt olduğuna görə bu sahəyə müdaxilə deməkdir və üç hissəli testdən keçmir.

Həqiqətən, göstərilən tələblər başqa şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmüşdir. Ona görə də həmin tədbirlə-

rin qarşıda duran məqsədlər üçün «zəruri» olub-olmadığını yoxlamaq lazım gəlir. İndiyədək heç bir beynəlxalq məhkəmə «inkorporasiya» tələbinin zəruriliyi haqqında qərar çıxarmamışdır. Yəqin ki, «inkorporasiya» tələbi media müəssisəsinin böyüklüyündən, yaxud kiçikliyindən asılı olardı. Çünkü imkanlı və böyük media yayım təşkilatları, mətbuat orqanları iri həcmli və böyük maliyyə tutumlu sazişlər bağlaya bilər və insanların şərəf və ləyaqətinə toxunacaq, ailə və şəxsi həyata müdaxilə kimi qiymətləndiriləcək qanunsuz hərəkətə yol versələr, başqa vətəndaşların maraqlarına ciddi ziyan vura bilər. Bu halda ayrıca sahibkarlıq subyektiinin təsis edilməsi və qeydiyyatı qeyri-adekvat tələb kimi səslənmir. Burada yalnız prosedur qaydaların aydın, sadə olmasından və siyasi motivlər əsasında problem yaradılmasından söhbət gedə bilər.

Kiçik KİV-lər böyük sazişlər bağlamır və ona görə də böyük əhatəyə malik olmurlar. Bu səbəbdən də başqa insanların maraqlarına o qədər də zərər vura bilməzlər. Üstəlik hüquqi şəxsin təşkil edilməsi, qeydiyyatı müəyyən xərc tələb edə bilər. Beləliklə, nəşr nə qədər kiçik olsa, «inkorporasiya» tələbi bir o qədər əhəmiyyətini itirmiş olur və informasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lüzumsuz problem çevirilir. Odur ki, heç bir fərq qoymadan ilkin «inkorporasiya» qaydalarının gözlənilməsini tələb etmək azadlığının pozulmasına gətirib çıxaracaq. Yalnız iri şirkətlər qarşısında bu tələbi qoymaq olar.

Hər bir sahibkarlıq subyekti kimi kütləvi informasiya vasitələri də vergi ödəməyə borcludur. Amma bəzi hallarda

vergi qanunvericiliyi söz azadlığının boğulması üçün istifadə edilir, heç bir zərurətə uyğun gəlmir və beynəlxalq qanunvericiliklə tam ziddiyət təşkil edir. 1991-ci ildə qəbul olunmuş Vindhuk bəyannaməsində beynəlxalq birlik vergi qanunvericiliyindən KİV-in azadlığını boğmaq üçün bir vasitə kimi istifadə edilməsinə görə öz dərin narahatlığını bildirmişdir. Bəyannamədə qeyd olunurdu ki, «BMT və YUNESKO təcili olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsinə maneə törədən... iqtisadi və başqa problemlərin, o cümlədən məhdudlaşdırıcı import dərəcəsini və tariflərin, mətbəə avadanlığına və boyasına, mətn yiğimində və redaktə edilməsində istifadə edilən vasitələrə qoyulan kvotaların ləğv edilməsinə çalışmalıdır» [86].

Beynəlxalq təcrübədə KİV-lərə qarşı vergi qanunvericiliyindən təzyiq kimi istifadə edilməsi məsələsi vaxtaşırı diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ 1936-ci ildə ABŞ-da 20 mindən artıq tirajı olan qəzetlərə vergi tətbiq edilməsini ölkənin Ali Məhkəməsi Konstitusiyaya zidd olan, «informasiya yayımını məhdudlaşdırın, vergi pərdəsi altında həyata keçirilməsinə cəhd edilən, düşünülmüş və maskalanmış tədbir» [256] kimi qiymətləndirmiştir. Başqa bir işi araşdırarkən ABŞ-ın Ali Məhkəməsi vurgulamışdır ki, istənilən tədbirin Konstitusiyaya uyğun gəlib-gəlməməsini qiymətləndirərkən onun güddüyü məqsəddən çox nəticəsini nəzərə almaq gərəkdir. Ali orqan öz qərarında qeyd edirdi: «Əvvəlki dövrlərdən məlumdur ki, dövlət idarəciliyinin qanuni məqsədlərini güdən normativ aktlar bəzən söz azadlığının məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarırlar... Bütövlükdə mətbuat və

yaxud ayrı-ayrı nəşrlər üzərinə vergi qoyulması dövlətin üzərinə həmin tədbirlərin əsaslandırılması yükünü qoyur» [263].

Vergi «senzura»ından fərqli olaraq, bəzi dövlətlər mass-media sahəsini stimullaşdırmağa və bunun üçün də vergidən azad etməyə çalışır, mətbuata subsidiyalar təqdim edirlər. Əgər həmin addımların kökündə obyektiv meyarlar dayanırsa və yalnız özlərinə yaxın olan informasiya vasitəsinə yardım etmək istəyi durmursa, onda bu tədbiri müsbət qiymətləndirmək olar. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi kütləvi informasiya vasitələrində plüralizmin inkişafına yönəlmış R(99)1 sayılı 19 yanvar 1999-cu il tarixli tövsiyələrində vurğulayırdı ki, «istənilən...dəstək tədbirləri obyektiv meyarlar əsasında, şəffaf prosedur qaydaları çərçivəsində və müstəqil nəzarət şəraitində olmalıdır. KİV-in təmərküzləşməsi prosesinə bilmədən səbəb olmamaq və subsidiya təqdim olunmuş müəssisələrin həddən artıq varlanmasına təkan verməmək üçün maliyyə dəstəyinin verilməsi şərtləri vaxtaşırı yenilənməlidir» [196].

Vergidən azad edilmə tədbirləri müxtəlif formada ola bilər: əlavə dəyər vergisi dərəcəsini aşağı salmaqla, ölkəyə gətirilən çap, audio və video avadanlığı tətbiq edilən gömrük tariflərini ləğv etməklə, informasiya vasitələrini mətbuat yığımında, rabitə xidmətlərinə görə ödəmələrdən azad etməklə və s.

Əgər kütləvi informasiya vasitələri vergini başqa müəssisələr kimi ödəyirlərsə, onda onların üzərində nəzarət ümumi qaydalar əsasında aparılmalıdır. Amma bəzi ölkələrdə KİV haqqında qanunlar dövlət orqanlarının media müəssisə-

lərinin hesabat və maliyyə sənədlərini təftiş etmək üçün əlavə səlahiyyət əldə etməsinə şərait yaradır. Bu halda həmin səlahiyyətdən müxalif yönümlü mətbuat orqanlarının sıxışdırılması və qorxudulması üçün istifadə edilməsi təhlükəsi yaranır. Deməli, xüsusi nəzarət funksiyası söz azadlığı hüququ ilə bir araya sığdır.

Almaniya qanunlarına əsasən, KİV-ə verilən hökumət subsidiyaları mətbuat azadlığına qarşı yönəlmış qəsd kimi qiymətləndirilir, çünki bir sıra nəşrlər başqalarına nisbətən daha çox subsidiya almağa çalışdıqları halda gizli rəqabət yaranır və nəticədə dövlət yardımını qəzetlərin məzmununa və redaksiyanın götürdüyü istiqamətə təsir edə bilər. Lakin hökumət başqa poçt daşımalarına nisbətən qəzetlər üçün poçt vergilərini aşağı sala bilər və vaxtaşırı belə addımlar atılır.

Fransada subsidiyaların verməsinə 1974-cü ildən başlanılmışdır. İlk vaxtlarda dövlətin maliyyə dəstəyi yalnız əsas gündəlik informasiya qəzetlərinə yönəlmüşdür. Bir müddət sonra hökumət qəzetlərin məzmun rəngarəngliyini qorumaq məqsədi ilə bir neçə əlavə mexanizm hazırladı. Mətbuata dövlət yardımını vergi güzəştlərini, poçt xidmətləri və telefon haqqı üçün xüsusi tariflərin müəyyən edilməsini özündə ehtiva edir.

İsveçdə hökumətin subsidiyalar sistemi ilk növbədə cəmiyyətdə plüralizmi inkişaf etdirmək məqsədini güdürlər. Daha çox subsidiya "ikinci qəzetlər"ə, yəni əhatə etdiyi bölgələrdə öz dövriyyəsinə görə ikinci yerdə duran qəzetlərə verilir. Burada məqsəd qəzetlərin çox az olan illik gəlirini kompensasiya etməkdir. Subsidiyalar qəzet biznesindəki

ümumi illik dövriyyənin 3 faizinə yaxın hissəni təşkil edir.

Hazırda subsidiya sistemi ətrafında geniş müzakirələr gedir. Bəziləri hesab edirlər ki, o, mətbuat azadlığı prinsiplərini pozur və zəruri tədbirlərə və bazar dəyişikliklərinə uyğunlaşmağa mane olur. Digərləri bildirirlər ki, o, mətbuat azadlığının məqsədi olan plüralizmin mövcudluğu üçün zəruridir. İstənilən halda subsidiyalar yaxın gələcəkdə dövlət vəsaitinə qənaət etmək baxımından azaldılacaqdır.

Norveçdə də redaksiyaların mövqelərinin rəngarəngliyinə və yerlərdə mətbuatın inkişafına təkan vermek üçün hökumət bazarda mövqeyi əlverisiz olan qəzetlərə birbaşa pul ödənişi formasında subsidiyalar ayırır. Maliyyə çətinlikləri olan qəzetlər subsidiya üçün hər il müraciət edə bilərlər və subsidiyanın verilməsi qəzetiň baş redaktorunun tam müstəqilliyindən asılıdır. Həmin subsidiyanın miqdarı isə qəzetiň dövriyyəsinə əsasən müəyyənləşdirilir. Əldə edilən vəsait kompaniyanın gücləndirilməsinə sərf edilmək əvəzinə mülkiyyətçilərin özləri üçün istifadə olunursa, həmin qəzetlər subsidiyadan məhrum olur.

Norveç qəzetlərinin çoxu üçün dövlət yardımının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu yardım olmasaydı, onların çoxu mövcud ola bilməzdi. Subsidiyalar mətbuatda plüralizmin inkişafına kömək etmiş və bir çox başqa ölkələrin təcrübəsindən məlum olduğu kimi, mətbuat üzərində mülkiyyətin mərkəzləşməsinin qarşısını xeyli dərəcədə almışdır. Bundan başqa, Norveç hökuməti poçt vergilərini azaltmaqla və ən başlıcası, qəzetləri əlavə dəyər vergisindən azad etməklə mətbuatı dolayı subsidiyalarla da təchiz edir.

b) medianın inkişafı sahəsində beynəlxalq antiinhisar meyilləri

Başqa sahələrdə olduğu kimi, ölkədə KİV sahəsində də sağlam rəqabətə maneq törədən inhisarlar və başqa qurumlar mövcuddur. Məhdud sayda olan maqnatların əlində böyük iqtisadi gücün cəmləşməsi istehlakçılar üçün həmişə böyük təhlükə yaradır, KİV sahəsində isə söz azadlığına zərbə vurmaş olur. Çox adda kütləvi informasiya vasitələrinin məhdud sayda sahibkarlara məxsus olması düşüncə və fikir müxtalifliyi imkanlarını xeyli daraldır. Əgər hər hansı bir iqtisadi qurum bir neçə informasiya vasitəsini öz əlində cəmləşdirmişsə, belə təhlükə yarana bilər ki, maliyyə xərc-lərinə qənaət etmək üçün eyni məlumat bütün informasiya orqanlarında verilə bilər və nəticədə televiziyyada gedən xə-bərlər qəzetlərdə olan informasiyanı təkrarlayar. Bundan başqa, böyük media şirkətlərin geniş fəaliyyət imkanları ki-çik informasiya vasitələrini öz maliyyə xərclərini məhdud-laşdırmağa məcbur edə bilər və bunun nəticəsində onlar müstəqil jurnalist təhqiqatı və başqa analistik araşdırmanı hə-yata keçirə bilməzlər. Üstəlik reklam sifarişçiləri əsasən bö-yük KİV qurumları ilə əməkdaşlığı can atlığından kiçik in-formasiya vasitələri daima maliyyə sıxıntısı keçirəcəklər. Zəif rəqabət mühiti, sözsüz ki, innovasiya tədbirlərinin azal-masına gətirib çıxaracaq və sonrakı dövrdə informasiya istehlakçılarına daha baha başa gələcək.

Beynəlxalq təşkilatlar təsdiq edirlər ki, özünüifadə azad-lığı hüququ kütləvi informasiya vasitələri sahəsində inhisar-laşma meyillərinin qarşısının alınmasını dövlətdən ciddi

formada tələb edir. BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası dövlətləri “KİV sahibkarlarının və informasiya mənbələrinin çoxluğunu təmin etməyə və bunun üçün şəffaf lisenziya sisteminin tətbiqinə və özəl KİV sahəsində inhisarlaşmanın qarşısını almağa” çağırırdı.

BMT və ATƏT-in söz azadlığı üzrə nümayəndələrinin 2002-ci il birgə bəyannaməsində «KİV və rabitə vasitələri sahəsində sahibkarlığın dar çərçivədə cəmləşməsi və bunun nəticəsində fikir müxtəlifliyinə, redaksiya müstəqilliyinə təhlükənin artması» vurğulanırdı. Dövlətin KİV sahəsində inhisarlaşmanın qarşısını almaq vəzifəsi Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi “Söz və informasiya azadlığı Bəyannaməsi”ndə də vurğulanmışdır. Bununla bağlı Avropa Şurası iştirakçı dövlətlərə bir sıra təkliflər də vermişdir: «Bir və daha çox KİV sənayesi bölməsinə tək və yaxud qrup şəklində kommersiya qurumlarının təsirini məhdudlaşdırmaq üçün qanunlarda, lisenziya qaydalarında və başqa prosedurlarda dövlət hədd göstəricilərinin tətbiqi imkanlarını araşdırmalıdır. Bu göstəricilər auditoriyanın maksimal həcmini ifadə edə və yaxud media müəssisəsinin dövriyyəsinə və gəlirlərinə əsaslanı bilər. Məhdudiyyət kommersiya media müəssisəsinin kapital həcmində görə tətbiq edilə bilər. Hədd göstəricilərini tətbiq edərkən dövlətlər KİV-in bazar həcmini, onun imkan səviyyəsini nəzərə almalıdır. Şirkətlər müvafiq bazarda icazə verilən hədd göstəricilərinə çatdıqda həmin bazarda əlavə yayım lisenziyası almamalıdır» [196].

Ayrı-ayrı demokratik dövlətlər KİV üzərində həddən artıq sahibkarlıq hüququnun əldə edilməsinin qarşısını alan

qanunlar qəbul etmişlər. Fransada heç kəs gündəlik milli siyasi və informasiya xarakterli nəşrlərdə 30 faizdən artıq paya sahib ola bilməz [60, 81]. İtaliyada isə heç bir naşir ümummilli qəzetlərdə 20 faizdən, regional orqanlarda isə 50 faizdən artıq pay əldə edə bilməz.

Bir sıra demokratik ölkələrdə qanun hər hansı KİV sahəsində əsaslı şəkildə öz mövcudluğunu ifadə edən şirkətə başqa media sahələrində sahibkarlıqla məşğul olmağa icazə vermir. Niderlandda mətbuat bazarının 25 faizinə sahib olan şirkət teleradioyayım lisenziyası əldə edə bilməz.

Bəzi hallarda demokratik dövlətlər milli mədəniyyəti və milli özünəməxsusluğu qoruyub saxlamaq üçün ölkədə xarici sahibkarların media fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Polşada xarici kapitalla fəaliyyət göstərən şirkət yalnız 49 faizdən az paya sahib olduğu halda yayım lisenziyası ala bilər. Üstəlik şirkətin nizamnaməsində birmənalı göstərilməlidir ki, müşahidə şurasında və direktorlar şurasında təmsil olunanların çoxu Polşa vətəndaşıdır və daimi şəkildə ölkədə yaşayırlar. Beynəlxalq "Article XIX" təşkilatı hesab edir ki, xarici sahibkarlara qarşı tətbiq edilən məhdudiyyətlər KİV iqtisadiyyatına zərər vurmursa, legitim hesab oluna bilər [114].

KİV sahəsində inhisarlaşmanın qarşısını təsirli formada həm də medianın özünütənzimləmə mexanizmi ala bilir. Bu sistem dövlətin bir çox müdaxiləsini lüzumsuz edir. 1993-cü ildə Niderlandda mətbuat bazarının liderləri milli qəzet nəşrlərindəki paylarının 30 faizdən artıq olmaması barədə özləri razılığa gəlmış və bununla parlamentin müvafiq qanunverici addımlarını qabaqlamışlar. Özünütənzimləmə me-

xanizmi işe düşmədiyi və dövlət tərəfindən müvafiq normativ akt qəbul olunduğu halda qanunun tətbiq edilməsinə nəzarət, adətən, milli antiinhisar qurumuna həvalə edilir. Büttün başqa nəzarət orqanları kimi, KİV sahəsində inhisarlaşmanın qarşısını almağı qarşısına məqsəd qoyan qurum tam müstəqil olmalı və hökumətin təsiri altına düşməməlidir. Əks halda qanun siyasi motivlər əsasında tətbiq edilə bilər.

İnhisarlaşmaya qarşı yönəlmış məhdudiyyətlər özəl şirkətlərlə yanaşı dövlətə də şamil edilir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bir çox işləri, o cümlədən «Informationsverein Lentia v. Austria» məhkəmə çəkişməsini aşdırarkən belə nəticəyə gəlmişdir ki, teleradioyayım üzərində dövlət inhisarı özünüifadə hüququnu məhdudlaşdırır. Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, «plüralizmi təmin edən vasitələr sırasında fikir azadlığını ən çox məhdudlaşdırın amil dövlət inhisarıdır, çünkü yalnız o, milli ötürücülər vasitəsilə yayımı həyata keçirməyə qadirdir... Başqa, daha az məhdudlaşdırıcı tədbirin mövcud olmadığını düşünmək lazımdır. Bir sıra ölkələrin təcrübəsinə istinad etsək, bunu aydın görə bilərik. Burada lisenziyalar müxtəlif mahiyyəti və məzmunlu programların mövcudluğu şərti əsasında verilir və yaxud milli şirkətin fəaliyyətinə özəl hüquqi şəxslərin cəlb olunmasını və onların iştirakını təmin edir» [98]. Regional beynəlxalq təşkilatlar bu məsələdə Avropa Məhkəməsini əsaslı formada dəstəkləmişlər. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi artıq öz qərarı ilə qəzet nəşri və yayımı sahəsində dövlət inhisarını yolverilməz hesab etmişdir.

c) demokratik ölkələrin media təcrübəsində antiinhisar tədbirləri

Amerika Birləşmiş Ştatlarında çap mediasından fərqli olaraq, elektron informasiya vasitələri, mülkiyyət hüququ-nun tənzimi də daxil olmaqla, xüsusi təlimatların subyekti ola bilər. Bu fərqi məntiqi izahı tezliklərin dövlət mülkiyyətində olmasında və kanalların çatışmamasındadır. Elektron media vasitələrinin məruz qaldığı mülkiyyət hüququ ilə bağlı məhdudiyyətlərə çap mediası dolayısı ilə məruz qalır, çünki həmin məhdudiyyətlər eyni şəxsin eyni şəhərdə və ya eyni bazarda televiziya stansiyaları və qəzetlər üzərində "müştərək mülkiyyət"ini qadağan edir.

Böyük Britaniyada da mətbuatın inhisarlaşmasını plüralizmə təhlükə hesab edirlər. Ticarət üzrə Dövlət Katibi (Ticarət Naziri) qəzetlərin birləşmə təklifini İnhisar və Birliklər Komissiyasına göndərir və bu yolla mətbuatın daha da mərkəzləşməsinə məhdudiyyət qoymaq səlahiyyətinə malikdir. Komissiya "müvafiq hallarda ortaya çıxan bütün məsələlər, xüsusən xəbərlərin dəqiq çatdırılması və fikirlərin azad ifadə edilməsi məsələləri nəzərə alınmaqla, sözügedən məsələnin ictimai maraqlara qarşı yönəlib-yönəlməməsi" haqqında hesabat hazırlamalıdır. 500.000 nüsxədən artıq tirajı olan gündəlik qəzetə sahib olmaq Dövlət Katibinin razılığını tələb edir; o isə öz növbəsində Komissiyadan birləşmə təklifi ilə bağlı hesabat almamış qərar çıxara bilməz.

Britaniyada qəzetlər üzərində mülkiyyət, əsasən, bir neçə əldə cəmləşmişdir. Gündəlik milli qəzetlərin yetmiş faizi dörd multimilli kompaniya tərəfindən dərc olunur; onlar

həm də bazar günü qəzetlərinin səksən faizini nəşr edirlər. Regional qəzetlər dörd qrupun geniş nəzarəti altındadır.

Almaniyada da mətbuat sahəsində inhisarlaşmanın qarşısının alınmasına xüsusi diqqət yetirilir. AFR-də 1950-ci il-dən 1990-cı ilədək gündəlik qəzetlərin dövriyyəsi təxminən iki dəfə artmışdır. Həftəlik qəzetlərin dövriyyəsi təxminən üç dəfə artaraq, 2 milyona çatmışdır. 1990-ci ildə iki ölkənin birləşməsi nəticəsində gündəlik mətbuat orqanlarının dövriyyəsi 28 milyonadək yüksəlmişdir.

Mülkiyyətin mərkəzləşməsinin mətbuat azadlığına tövərtidiyi təhlükələrə qarşı daha yaxşı müqavimət göstərmək üçün 28 iyun 1976-cı ildə Almaniya qanunvericiləri 27 iyul 1956-cı il tarixli Federal Kartel Qanununa əlavələr etmişlər. Əvvəllər iqtisadiyyatın başqa sahələrində birləşən kompaniyaların illik dövriyyəsi 250 milyon avronu keçdikdə nəzarət mexanizmi işə düşdüyü halda, mətbuat sahəsindəki birləşmələrə nəzarət 13 milyon avro həddindən başlayırdı (bu, 60.000-dən 70.000-ə qədər tirajı əhatə edirdi). Deməli, Federal Kartel Agentliyi kiçik və orta qəzetlərin birləşməsinə nəzarət edə bilir.

Azad mətbuat bazarına təhlükə yaranarsa, Federal Kartel Agentliyi birləşməni qadağan edə bilər. Lakin mətbuat və elektron kütləvi informasiya vasitələri arasındaki müstərək mülkiyyət yalnız yayım haqqındakı bəzi dövlət qanunları ilə tənzimlənir. Mətbuat azadlığı naminə müstərək mülkiyyətin imkanlarının məhdudlaşdırılması hazırda müzakirə mövzularındandır. Mülkiyyətin bir əldə cəmləşməsi redaksiya plüralizminə qarşı xüsusi təhlükə yaradır, çünkü Almaniya qa-

nunlarına görə, mətbuat orqanının istiqaməti barədə qərarı naşir verir. Bununla yanaşı jurnalistlər redaksiya azadlığını təmin etmək təşəbbüsünü istənilən vaxt öz əllərinə ala bilərlər.

Fransada mətbuat üzərində mülkiyyət hüququnun mərkəzləşməsi 27 noyabr 1986-cı il Aktının əlavəsi kimi çıxış edən 1 avqust 1986-cı il Aktı ilə tənzimlənir. Avqust Aktı Konstitusiya Şurasına təqdim edilmiş və o, yüksək səviyyədə təsdiq edilmişdir. Bundan sonra gündəlik nəşrlərdə plüralizm mahiyyət etibarilə obyektiv və vacib şərt kimi çıxış etmişdir. 1984-cü il Aktı ilə nəzarət mexanizmi müəyyən edilən və mülkiyyətin yüksək dərəcədə mərkəzləşməsinə icazə verən avqust Aktının 11-ci maddəsinin Konstitusiyaya zidd olması barədə qərar çıxarılmışdır. Bu məsələ əlavə olaraq Parlament tərəfindən 27 noyabr Aktının qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. İndiki qanunun 11-ci maddəsi əsas milli (yəni ixtisaslaşmamış) gündəlik nəşrləri satın almağı və bu yolla onlara sahiblik etməyi qeyri-qanuni elan edir. Bütövlükdə isə şəxs və ya şəxslər qrupu (fiziki və ya hüquqi) ümumi dövriyyəsi bütün Fransadakı gündəlik qəzetlərin dövriyyəsinin 30 faizindən çox olmamaqla, birbaşa və ya dolayı yolla gündəlik qəzetlərin mülkiyyətçisi ola və ya ona nəzarət edə bilər. Bu həddi keçən istənilən müqavilə etibarsız elan olunur və 11-ci maddəyə əsasən, cinayət xarakterli hüquq pozuntusu hesab olunur.

Hazırkı qanun bəzi başqa tələbləri də irəli sürür. Mətbuat kompaniyaları öz səhmlərinin satışa çıxarılması ilə bağlı informasiyaya və hər bir mübahisəli məsələ ilə əlaqə-

dar məlumata “şirkət haqqında həqiqi informasiyanın təqdim edilməsi qaydaları” çərçivəsində əməl etməlidirlər. Qanun qüvvəyə mindikdən sonra xarici ölkə vətəndaşları mətbuat kompaniyasının mülkiyyətinin 20 faizindən çoxunun mülkiyyətçisi və ya sahibi ola bilməzlər. Hərcənd Fransa bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq öz üzərinə müəyyən vəzifələr götürdüyü təqdirdə sözügedən hədd dəyişdirilə bilər.

1980-ci illərdən başlayaraq, mətbuat üzərində tam və müstərək mülkiyyətin mərkəzleşməsi güclənmişdir və nəticədə beş media qrupu (Hachette, Havas, Hersant, Groupe de la Cite, Filipacchi) hazırda media bazارında hökmranlıq edir. Məsələn, “Hersant” qrupu keçən əsrin sonlarında 80-dən artıq radiostansiyanın, iyirmi dörd gündəlik qəzeti, on iki başqa dövri mətbuat orqanının və yeddi ədəd aylıq qəzeti mülkiyyətçisi kimi çıxış edirdi. “Hersant” qrupu və başqaları sahibi olduqları nəşrlərin redaktorlarını özləri təyin etməsələr də (redaktor kollektiv tərəfindən seçilir), həmin nəşrlərə sahib olmaları region bazarında oxucuların seçim imkanlarını açıq-aşkar azaldırdı. Hazırda bir neçə milli qəzet (xüsusən “Le Monde”, “Liberation” və bəzi həftəlik qəzetlər) istər milli, istərsə də beynəlxalq məsələlərə dair yüksək keyfiyyətli repotajlar hazırlanmaqdə davam edir.

İsveçdə isə nəşrlər üzərində mülkiyyət hüququna məhdudiyyət qoyulmamışdır. Radio haqqında qəbul ediləcək xüsusi aktda qəzet kompaniyalarının xüsusi radio stansiyalarının mülkiyyətçisi olmaq hüququna məhdudiyyət qoyulması nəzərdə tutulmasına baxmayaraq mətbuat və yayım

stansiyaları üzərində müstərək mülkiyyət qadağan edilməmişdir

Norveçdə də həmçinin mətbuat (çap mediası) üzərində mülkiyyət hüququ ilə bağlı xüsusi qanunvericilik aktları yoxdur. Qəzet mülkiyyətçilərinin yayım mediasının (elektron media vasitələrinin) mülkiyyətçisi olmaq hüququ məhdudlaşdırılmışdır, halbuki yayım mediasının mülkiyyətçiləri qəzet üzərində mülkiyyət hüququ əldə edə bilərlər. Lakin iqtisadi amillər həm qəzet, həm də yayım mediasının gəlir gətirmə qabiliyyətini məhdudlaşdırığına görə təcrübədə bu imkandan istifadə olunmur.

Mətbuat üzərində xarici vətəndaşların mülkiyyət hüququna xüsusi məhdudiyyətlər qoyulmamışdır, lakin "Şəlalələrin, şaxtaların və daşınmaz əmlakin alınması haqqında" 17 dekabr 1917-ci il Aktı ilə müəyyən edilmişdir ki, xarici lər daşınmaz əmlak əldə edərkən hökumətdən icazə almalıdır. Nəşriyyat kompaniyalarının çoxunun daşınmaz mülkiyyəti olduğundan icazə alınması tələbi də yaranır və adətən, bu tələb vacib bir məsələ kimi irəli sürürlür. Hazırda Norveçin milli qəzet bazارında üç kompaniya (Sibsted, Orkla, A-Press) hökmranlıq etdiyinə görə güclü rəqabət əsas etibarı ilə əyalətlərdə müşahidə olunur.

*d) KİV fəaliyyətinin inzibati vasitələrlə tənzimlənməsi,
akkreditasiya*

Vətəndaşların siyasi baxışlarını formalasdırmaq və hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək imkanlarına görə mass-medianı demokratianın əsas amili hesab

edir və dördüncü hakimiyyət adlandırırlar. Üstəlik kütləvi informasiya vasitəleri hakimiyyətin başqa üç qoluna: qanunverici, icraedici və məhkəmə sistemini nəzarət edə bilir.

KİV-in fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi qarşılıqlı çatınlıklar yaradır. Bir tərəfdən dövlət öz vətəndaşlarını onları maraqlandıran mövzulara dair etibarlı informasiya mənbələri ilə təmin etməlidir. Bunun üçün də hansı formadasa KİV-in fəaliyyətinin tənzimlənməsinə ehtiyac duyulur. Başqa tərəfdən isə KİV-in ictimai şüura təsiri, korrupsiya faktlarının araşdırılması, hökumətin hərəkətlərinin tənqid, məmurların qeyri-peşəkarlığının ifşası media vasitələrinin sahib olduğu böyük gücün göstəricisidir. Belə təsir qüvvəsinə malik olması KİV-i daimi nəzarətdə saxlanmaq kimi aldadıcı ideyanın hədəfinə çevirir. Hökumətlər həmişə çalışırlar ki, «nəzarətçi köpək» tədricən «əl iti» rolunu oynasın və buna görə də müstəqil, müxalif yönümlü jurnalistlərin fəaliyyətinə hər cür əngəllər törədir, onların işini qanundan kənar elan edirlər.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövlət heç bir qanunu pozmadan da KİV-in tənzimlənməsini müvəffəqiyyətlə həyata keçirə bilər və bu sahədə onun geniş imkanları var. Kütləvi informasiya vasitələri üçün məlumatın əldə edilməsi birinci dərəcəli məsələdir. İstər beynəlxalq, istərsə də milli qanunvericilik təsbit edir ki, informasiyaya giriş söz azadlığı hüququ ilə müdafiə olunur. Adətən, dövlətlər jurnalistlərin informasiya əldə etmək qaydalarını müəyyən çərçivəyə salmağa çalışır. Onlara gizli hərbi və mülki obyektlərin ərazilərinə daxil olmayı yasaq edir, bir sıra məhkəmə çəkişmələ-

rində iştirak etməyə qadağa qoyurlar və s. Bu məhdudiyyətlər söz azadlığı hüququnun qarşısında duran başqa qadağalar kimi, üç hissəli test yoxlanışından keçməlidir. (Məhdudiyyətlər qanunla müəyyənləşməli, qanuni məqsədlərə qulluq etməli və yalnız həmin məqsədlərə nail olmaq üçün zəruri olmalıdır).

Xəbər xarakterli məlumatların hazırlanmasında ən çox çətinliyi dövlət orqanlarının yerləşdiyi binalara jurnalistlərin daxil olması yaradır. Bu, onların birbaşa hüququdur. Bir tərəfdən jurnalistlərə icazə verilməlidir ki, onlar parlamentin və başqa orqanların iclaslarında iştirak edə bilsin və adekvat formada əhalini siyasi proseslərin gedişi haqda hərtərəfli məlumatlandırsınlar. Digər tərəfdən bəzi binalarda sadəcə olaraq bütün jurnalistləri yerləşdirmək üçün müvafiq şərait yoxdur. Üstəlik media işçilərinin çoxluğunun dövlət orqanlarına öz vəzifələrini keyfiyyətlə yerinə yetirməyə maneçilik törədəcəyi təhlükəsi də yaranır. Bu kimi problemləri aradan qaldırmaq üçün milli parlament və başqa dövlət orqanları jurnalistlərin iştirakını akkreditasiya yolu ilə tənzimləyir. Jurnalist əvvəlcədən xüsusi vəsiqə alır və müvafiq dövrdə lazımi şərait yaratmaqla ona dövlət orqanının fəaliyyətini müşahidə etmək və informasiya toplamaq imkanı yaradılır. Bəzən akkreditasiya kartlarının sahibləri başqları ilə müqayisədə müəyyən üstünlüklərə malik olurlar. Böyük Britaniyada parlament müxbirlərinin bir hissəsi hətta ofis tipli kompüter və Internet xətti ilə təhciz edilmiş müvafiq şəraitlə də təmin olunur.

Akkreditasiya sistemi lazımdır, amma bəzən ondan

başqa məqsədlər üçün istifadə olunur. Ayri-ayri ölkələrin dövlət orqanları tənqidinə baxışlı jurnalistlərə akkreditasiya kartlarının verilməsindən imtina edirlər, yaxud hamı üçün sərbəst şərait olduğu halda onlardan müvafiq vəsiqə tələb edirlər. Bu tipli problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə beynəlxalq təşkilatlar bir sıra standartlar işləyib hazırlamışlar və akkreditasiya qaydalarını həmin normalara uyğunlaşdırmağı məsləhət görürənlər. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qeyd edir ki, «zərurət testi»ndən çıxış edərək akkreditasiya qaydaları siyasi müdaxilədən uzaq olmalı və informasiya toplanması prosesinə minimal məhdudiyyət qymalıdır. Üstəlik akkreditə olunmuş jurnalistlərin sayı yalnız o vaxt məhdudlaşdırıla bilər ki, yerləşdirmə prosesində, həqiqətən, real çətinliklər olsun. İHK xüsusi olaraq vurgulayır ki, «bu rejimin tətbiqi istəkdən asılı olmamalı və qarşıda duran məqsədin zəruriliyi və həcmi ilə ölçülümlədir... Akkreditasiya qaydaları dəqiq, ədalətli və ağılabatan, onların tətbiqi isə şəffaf olmalıdır» [182]. Həmin prinsiplər BMT və ATƏT-in səlahiyyətli nümayəndələrinin hazırladıqları birgə Bəyannamədə də öz əksini tapmışdır.

Akkreditasiya sisteminin tətbiqinə o vaxt haqq qazandırmaq olar ki, o, jurnalistlərə müvafiq yerlərə və tədbirlərə imtiyazlı giriş zərurətindən doğsun. Nəzarət funksiyasını müstəqil orqan həyata keçirməli, akkreditasiya üzrə qərarlar isə ədalətli, şəffaf, heç bir ayrıseçkiliyə yol verilmədən, dəqiq və əvvəlcədən elan olunmuş ölçülər əsasında qəbul olunmalıdır. Heç bir halda jurnalisti dərc etdiyi materialın məzmununa görə akkreditasiyadan məhrum etmək olmaz. ATƏT

həmçinin vurğulamışdır ki, jurnalistin yazılarının yönümü onun akkreditə olunmasına heç bir təsir göstərə bilməz: “Jurnalistlərin peşə fəaliyyətinin qanuni yolla həyata keçirilməsi onları hadisə yerinə buraxılmamaq və bu kimi başqa sanksiyalardan qoruyur; dövlətlər jurnalistin və yaxud təmsil etdiyi kütləvi informasiya vasitəsinin materiallarının məzmunundan çıxış edərək onu akkreditasiyadan məhrum etmək, hadisə yerinə buraxmamaq və s. bu kimi məhdudlaşdırıcı tədbirlərin qəbul edilməsindən çəkinməlidir“ [203, 15].

Beləliklə, akkreditasiya sistemi beynəlxalq standartlara minimal şəkildə o vaxt uyğun gələ bilər ki:

- hakimiyyətdən heç bir asılılığı olmayan müstəqil orqan tərəfindən şəffaf qaydalar əsasında həyata keçirilsin;
- dəqiq, ayrı-seçkiliyə yol verməyən, ağılabatan və əvvəlcədən nəşr edilmiş ölçülərə əsaslansın;
- həqiqətən, yerlərin çatışmazlığı səbəbindən həyata keçirilsin;
- jurnalistin və media qurumunun peşə vəzifəsini necə yerinə yetirməsi üzündən akkreditasiya ləğv edilməsin.

2.5. Beynəlxalq jurnalistikada media əməkdaşlarının hüquqlarının və informasiya mənbələrinin müdafiəsi

a) *informasiya mənbəyinin müdafiəsinin beynəlxalq prinsipləri*

Geniş mənada kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyəti vətəndaşların mövqeyindən çox asılıdır, çünkü məhz onlar cəmiyyətə maraqlı olan məlumatları jurnalistlərə təqdim

edirlər. İstisna deyil ki, bəzən vətəndaşlar jurnalistlərə məxfi və incə məqamlara toxunan, o cümlədən korrupsiya faktı ilə əlaqədar, mütəşəkkil cinayətkarlıqla və yaxud bacarıqsız idarəciliklə bağlı və s. məlumatlar da ötürürler. İnsanlar hesab edirlər ki, bu kimi faktların açıqlanması mövcud problemlərin həllinə kömək edəcək və ictimai müzakirəyə səbəb olacaq. Belə hallarda informasiyanın təqdim edilməsinin əsas şərtlərindən biri məlumat mənbələrinin anonimliyinin qorunmasıdır. Çünkü insanlar onlara qarşı baş verə biləcək zoraklıqlıdan çəkinir və adlarının açıqlanmasını istəmirlər.

Sözsüz ki, açıq və məlum mənbə istənilən halda anonim qaynaqdan üstündür. Belə şəraitdə informasiyanın mənbəyi, onu yoxlama imkanları, etibarlılığı, məlumatın təqdimetmə səbəbləri aydın şəkildə görünür. Üstəlik əgər kiminsə ünvanına böhtan atılmış və yaxud onun kommersiya sırrı açıqlanmışsa, o, tam rahatlıqla öz nüfuzunu qoruya və məhkəmə iddiası şəklində cərimə tələb edə bilər.

Bütün bunlarla yanaşı beynəlxalq məhkəmə orqanları və hökumətlərarası təşkilatlar həmişə nəzərə alırlar ki, jurnalistlər öz informasiya mənbələrinə “gizliliyi qorumaq” təminatı verməsələr, bir çox vacib və əhəmiyyətli məlumatlar mətbuata çıxmaz. Nəticədə söz azadlığına tamamilə uyğun olan «informasiya mənbəyinin qorunması» kimi hüquqi anlayış meydana gəldi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hüquq bütövlükdə informasiya toplamaq hüququnun bir hissəsidir və ondan irəli gəlir.

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi «Goodwin v.United Kingdom» [58, 368] işinə baxarkən belə bir qətnamə qəbul

etmişdir ki, jurnalisti informasiya mənbəyini açıqlamağa məcbur etmək onun məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu və nəticədə fikir və özünüifadə azadlığını pozmaq deməkdir. Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, məlumat mənbəyinin açıqlanması informasiyanın geniş yayımının qarşısını alacaq və demokratianın inkişafına zərər verəcək: «Jurnalistin informasiya mənbəyinin qorunması mətbuat azadlığının əsas şərtlərindən biridir... Bu cür müdafiə imkanları olmasa, qaynaqlar mətbuata kömək edə bilməz, bu isə ictimai əhəmiyyət kəsb edən məsələlərə dair mətbuatın düzgün və etibarlı informasiya təqdim etmək bacarığına mənfi təsir göstərəcək. Nəticədə mətbuatın cəmiyyətin maraqlarını qorumaq kimi vacib rolu aradan qaldırılmış olar. Demokratik cəmiyyətdə mətbuat azadlığı sahəsində jurnalist qaynaqlarının qorunmasının vacibliyini nəzərə alaraq, AİHM hesab edir ki, əgər informasiya mənbəyinin açıqlanması tələbi da-ha vacib ictimai tələbatla izah olunmursa, informasiya mənbəyinin açıqlanmasına dair məhkəmə qərarı özünüifadə hüququna böyük təhlükə yaradır və bu addımın Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsi ilə bir araya sığdır» [96].

Jurnalistlərin öz informasiya mənbələrini açıqlamamaq hüququ başqa beynəlxalq təşkilatlar və qurumlar tərəfindən də geniş formada dəstəklənir və müdafiə olunur. Bu sıradə Avropa Parlamentini, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsini [209, 107-121], İnsan haqları üzrə Amerika ölkələri Komissiyasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. ATƏT-in 1986, 1989-cu illər Vyana müşavirəsinin Yekun sənədində vurğu-

lanmışdır ki, «jurnalistlər... dövlət və özəl informasiya mənbələrinə giriş axtarmaqda və onlarla əlaqə yaratmaqdə sərbəstdirlər; onların qapalı əməkdaşlığı olan peşə tələbatı təmin olunmalıdır» [203, 15]. Beləliklə, beynəlxalq hüquqda jurnalistlərin öz məlumat mənbələrini qorumaq haqqı fundamental prinsip kimi təsdiq olunmuşdur. Bir çox ölkələr, o cümlədən Azərbaycan bu hüququn tətbiqi ilə bağlı müvafiq qanunvericilik aktları qəbul etmişdir. Amma təəssüflər olsun ki, bu qanunların bir sıra maddələri beynəlxalq standartlara cavab vermir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm beynəlxalq hüquqda, həm də milli qanunvericilikdə informasiya mənbəyini açıqlamamaq jurnalistin haqqı hesab olunur. Bəzən isə bu hüquq jurnalist olmayan şəxsə də şamil edilir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi vurgulamışdır ki, burada məqsəd cəmiyyətə lazımlı olan informasiyanın mənbə tərəfindən «vasitəçi»yə ötürürləməsi prosesində maneələrin aradan qaldırılmasıdır. Məhz bu «vasitəçi» mənbəni açıqlamamaq hüququna malikdir. Adətən, bu rolda KIV-də çalışan jurnalist çıxış edir. Amma həmin funksiyani informasiya yayımı ilə məşğul olan başqa şəxs, o cümlədən ictimai birliyin fəali, sosioloq və yaxud elmi işçi də həyata keçirə bilər. Odur ki, bir sıra beynəlxalq təşkilatlar informasiya mənbəyinin qorunması məsələsində, ümumiyyətlə, «jurnalist» ifadəsindən istifadə etmir, bəziləri isə bu terminə çox geniş məna verirlər. Avropa Şurası Nازirlər Komitəsinin tövsiyələrində qeyd olunur ki, «istənilən kütləvi kommunikasiya vasitəsindən istifadə etməklə ictimaiyyət üçün müntəzəm şəkildə və peşəkarlıqla informasiya

toplayıb yayan istenilən fiziki və hüquqi şəxs “jurnalist” adlandırılır» [209, 111].

Beynəlxalq hüquqa əsasən, jurnalistlərdən əlavə başqa bir qrup subyekt də informasiya mənbəyinin qorunması hüququndan istifadə edə bilər. Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin tövsiyələrində vurgulanır ki, «öz peşə münasibətlərinə görə jurnalistlərlə əlaqədə olan başqa şəxslər də informasiyanın toplanması, redaksiyada hazırlanması, işlənməsi və yayımı zamanı məlumat qaynaqlarını bildikləri halda eyni dərəcədə və göstərilən prinsiplərlə müdafiə olunurlar» [209, 111]. Başqa sözlə, mənbələrin qorunması hüquq jurnalistlərlə yanaşı onların iş yoldaşlarına, redaksiyanın texniki və başqa işçilərinə də şamil edilir. Bu qayda ona görə tətbiq olunur ki, jurnalistdən yan keçməklə, kənar üsullarla informasiya mənbələrinə soxulmaq mümkün olmasın.

Qaynaqların açıqlanmaması hüququ bütövlükdə söz azadlığı meyari kimi mütləq və qeyd-şərtsiz haqq kimi qəbul oluna bilməz. Müəyyən şəraitdə bu hüquq da məhdudlaşdırıla bilər, amma istenilən qadağa üç hissəli test sınağından keçməlidir. Avropa Şurasının 2000-ci il tövsiyələrinin 3-cü və 5-ci prinsipləri informasiya qaynaqlarının qorunması prosedurunda üç hissəli testin tətbiqi mexanizmini açıqlayır və məhdudiyyətlərin hansı şəraitdə obyektiv olduğunu göstərir [209, 114-118].

Sənəddə vurgulanır ki, yalnız son dərəcə ciddi və cəmiyyətin maraqlarının üstün olduğu halda jurnalistdən informasiya mənbəyini açıqlamağı təkidlə tələb etmək olar. Avropa Şurası tövsiyələrinə görə, bu cür vacib məqamlar de-

dikdə insan həyatının qorunması, ağır cinayətin qarşısının alınması və başqa səbəblər nəzərdə tutulur.

İstənilən halda mənbənin açıqlanmasından əldə edilən üstünlük həmişə söz azadlığı hüququna dəyən zərərlə müqayisə olunmalıdır. Qaynağın açıqlanması tələbi ilə yalnız qanuni olaraq bu məlumata ehtiyacı olan və müvafiq maraqları qorumaq üçün bütün başqa hüquqi imkanlardan istifadə etmiş şəxs və yaxud orqan çıxış edə bilər. İnfomasiya mənbəyinin açıqlanması tələbini yalnız məhkəmələr irəli sürə bilər. Diffamasiya məsələlərinin araşdırılması prosesində məhkəmələr bu cür tələblə çıxış edə bilməz. Açıqlanan infomasiya minimal olmalı və geniş ictimaiyyətə yox, yalnız müvafiq instansiyaya təqdim edilməlidir. Əgər jurnalist infomasiya mənbəyini açıqlamaqdan boyun qaçırırsa, ona qarşı sanksiyani yalnız heç bir təəssübkeşliyi olmayan məhkəmə orqanı geniş və ədalətli araşdırmadan sonra verə bilər. Qərara yuxarı məhkəmə instansiyasında yenidən baxıla bilər.

Təcrübə göstərir ki, bütün bu tələblər sırasında ən vacibi maraqların müqayisəsidir: hətta cəmiyyət infomasiya qaynağının açıqlanmasında maraqlı olsa belə, demokratianın inkişafından irəli gələn məlumat mənbəyinin qorunması hüququnu unutmaq olmaz. Çünkü qaynaqların açıqlanması nəinki bəzi faktların gizlədilməsinə, daha çox vacib və əhəmiyyətli faktların üzə çıxmamasına səbəb olur.

Beynəlxalq sənədlərdə göstərilir ki, kütləvi infomasiya vasitələri tərəfindən toplanmış və çapa hazırlanmış məlumatlar dövlət orqanlarının yoxlamalarından, axtarışlarından, müsadirələrindən müdafiə olunmalıdır. Başqa vətəndaşlarla

müqayisədə jurnalistlərin bu mənada daha geniş təminatı olmalıdır. Birincisi, ona görə ki polis bu cür axtarış aparmağa daha meyillidir. Üstəlik bu proses məhkəmə içraçılarının fəaliyyəti zamanı olduğundan daha kobud formada baş verir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməyi vacib sayırdı. «Roemen and Schmidt v Luxcembürq» işinə baxarkən AİHM qeyd edirdi ki, jurnalistin informasiya mənbəyinin açıqlanması məqsədilə aparılan axtarış heç bir nəticə verməsə belə bu axtarış məlumat qaynağının bildirilməsi haqqında olan məhkəmə qərarının yerinə yetirilməsi ilə müqayisədə daha radikal tədbir hesab olunur. Adətən, jurnalistin iş yerində axtarış aparmaq məqsədilə gələn polislərin daha böyük səlahiyətləri və başqa sənədlərə giriş imkanları olur [58, 368-369].

Jurnalist materiallarını axtarışdan və müsadirədən daha güclü müdafiə edən ikinci səbəb onlan ibarətdir ki, hüquqmühafizə orqanlarının həmin hərəkəti KİV əməkdaşlarının sonrakı fəaliyyətinə ciddi formada mənfi təsir göstərir. Silahlı polisin kiminsə ofisinə və yaxud evinə kobud formada daxil olması onu qorxudur, həyəcanlandırır və sözsüz ki, gələcək üçün ona «dərs olur». Jurnalistlərin fəaliyyəti bütövlükdə qanun çərçivəsində olsa da belə vəziyyəti görən başqa KİV işçiləri həmin problemlərdən uzaq olmağa çalışırlar.

Beynəlxalq təşkilatlar KİV əməkdaşlarının polis tərəfindən bilərəkdən və ya bilməyərəkdən qorxudulmasının və onlara qarşı olan basqıların qarşısını almağa çalışırlar. Bu məqsədilə beynəlxalq təşkilatlar və inkişaf etmiş ölkələrin məhkəmə orqanları redaksiyalarda və jurnalistlərin iş yer-

lərində axtarış aparılmasının və materialların müsadirə olunmasının həmişə daha ciddi əsaslar üzərində qurulmasını və nəzarət altında baş verməsini tələb etmişlər. Bu cür mülahizələrin və diskussiyaların nəticəsi olaraq ayrı-ayrı ölkələrin cinayət məcəlləsinə redaksiyalarda və jurnalistlərin iş yerlərində axtarış aparılmasının xüsusi prosedur qaydaları daxil edilmişdir. Ümumilikdə onlar aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- axtarış məhkəmə və ya hakimin qərarı əsasında aparılmalıdır (axtarış jurnalistin informasiya toplamaq hüququnu nə dərəcədə pozduğu nəzərdən keçirildikdən sonra baş verə bilər);
- əgər ifadə azadlığına az zərər verməklə başqa tədbir vasitəsilə qarşidakı məqsədə nail olmaq mümkündürsə, axtarış üçün order verilməməlidir;
- istisnaları çıxmaq şərtilə qaynaqların qorunması hüququ ilə müdafiə olunan materialların müsadirəsi axtarış zamanı yolverilməzdir;
- polis tərəfindən axtarış aparılarkən həmin prosesdə hakim və yaxud prokuror iştirak etməlidir.

Heç kəsə sırr deyil ki, KİV-in yerləşdiyi otaqlarda axtarış aparılması və jurnalist materiallarının müsadirəsi əksər hallarda söz azadlığına müdaxilədir və üç hissəli testdən keçməlidir. Demokratik ölkələrin təcrübəsi də bunu əyani formada sübut edir. Fransanın Cinayət Məcəlləsində göstərilir ki, mətbuat orqanının və yaxud yayım kompaniyasının otaqlarında axtarış yalnız hakimin və yaxud dövlət prokurorunun icazəsi ilə aparıla bilər [60, 97].

Jurnalistlər öz peşə fəaliyyətlərini həyata keçirərkən müxtəlif problemlərlə üzləşir, bəzən hətta fiziki təzyiqə məruz qalırlar. Beynəlxalq aləmdə jurnalistlərin istər hüquqmühafizə orqanlarının əməkdaşları, istərsə də ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən hücumlara məruz qalması ən ciddi və təhlükəli hal kimi qiymətləndirilir. Hər dəfə belə hadisə baş verdikdə guya jurnalistlərə adı vətəndaşların hücum etdiyi barədə yanlış məlumat yayılır. Beləliklə, dövlət ya kənarda qalır, yaxud da rahatlaşmış formada susur və bəzən də baş verənləri açıq şəkildə təşviq edir. Dövlət jurnalistlərə edilən hücumlara göz yummaqla və bu vəziyyətlə razılışmaqla nəinki söz azadlığı hüququnu pozmuş, həm də insanların şəxsi təhlükəsizliyi haqqını tapdalılmış olur. Bundan əlavə, beynəlxalq müqavilələrə əsasən, dövlətin həmin məsələlərdə öhdəlikləri daha çoxdur. Hakimiyyət strukturları fəal surətdə KİV əməkdaşlarını müdafiə etməli, baş vermiş hücum və hədələmə faktlarını hərtərəfli araşdırıb lazımi tədbirlər görməlidir.

*b) demokratik ölkələrin media təcrübəsində jurnalist
mənbələrinin müdafiəsi*

Böyük Britaniyada jurnalistin informasiya mənbəyinin qorunması qanunlarla tənzimlənir. Məhkəməyə hörmətsizlik haqqında 1981-ci il Aktının 10-cu bölümündə nəzərdə tutulur ki, məhkəmə müəllifdən və ya jurnalistdən dərc olunmuş informasiyanın mənbəyini açıqlamağı tələb edə bilər, "bu şərtlə ki, bu, ədalət mühakiməsinin mənafeyi, yaxud milli təhlükəsizliyin maraqları namına və ya iğtişaşların, yaxud

cinayətin qarşısını almaq üçün zəruri olsun". Hakimlər maraqların tarazlığını gözləməli, hər hansı dəqiq müəyyən edilmiş məqsəd naminə mənbənin açıqlanmasına olan ictimai marağın, yoxsa jurnalistin məxfiliyi qorumağa dair öhdəliyinin daha önəmlı olduğunu ölçüb-biçməlidirlər.

Jurnalıstdən mənbənin məxfiliyini pozmağı tələb etmək üçün digər bir əsas milli təhlükəsizlikdir. Milli təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaranması barədə hökumətin sadəcə fikir irəli sürməsi qəbul edilə bilməz, həmin fikri təsdiq-ləyən sübutlar olmalıdır.

İnformasiyaya qanuni ictimai maraq böyük olduqda mənbəni açıqlamaq barədə məhkəmə orderinin verilməsi ehtimalı azdır, informasiya qeyri-qanuni əldə edildikdə isə həmin ehtimal böyükdür. Hər hansı materialın terrorizmle bağlı istintaqda mühüm əhəmiyyətə malik olması barədə məntiqə uyğun əsaslar olduqda polis zabitləri yerli Krallıq Məhkəməsinin hakiminə materialın açıqlanması üçün müraciət etmək səlahiyyətinə malikdirlər. Orderi verərkən hakim materialın açıqlanmasının ictimai maraqlara uyğun olub-olmamasını, həmin açıqlamanın istintaqın mənafeyi üçün gərəkli olub-olmamasını və şəxsin həmin materialı hansı şəraitdə saxlamasını müəyyən etməlidir.

Almanianın Mülki Prosesual Məcəlləsinin 383-cü bölümündə qeyd edilir ki, işçilər öz peşələri ilə bağlı hər hansı şəxsə, o cümlədən jurnalistə müəyyən fakt etibar etmişlərsə, əgər mənbə açıqlanmasını istəmirsə, o, sözügedən faktlarla bağlı mülki işlər üzrə məhkəmədə ifadə verməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Cinayət işlərində Cinayət Proses-

sual Məcəlləsinin 53-cu bölməsi radio və mətbuat nümayəndələrinə məlumatın məzmununu və ya mənbəyi ilə bağlı məhkəmədə ifadə verməkdən imtina etmək səlahiyyəti verir.

Fransada isə "Mənbələrin və məxfi informasiyanın qorunması haqqında" Qanun Cinayət Prosessual Məcəlləsinə əlavə olan 4 yanvar 1993-cü il Aktının qəbul edilməsi ilə əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir. Yeni əlavə olunmuş 109(2)-ci maddə indi aşağıdakıları nəzərdə tutur: "Hər hansı jurnalist özünün jurnalist fəaliyyəti ilə bağlı topladığı informasiyaya dair şahid ifadəsi vermək üçün məhkəmə qarşısına çıxarılırsa, mənbəni açmamaqda azaddır".

Media ofislərində və redaksiyalarda axtarışlara gəlincə, Qanunun 56(2)-ci maddəsi aşağıdakıları nəzərdə tutur: "Yayım kompaniyasının binasının axtarılmasına yalnız məhkəmə və ya dövlət prokuroru icazə verə bilər, sonuncular əmin olmalıdır ki, axtarış jurnalistlərin öz peşə fəaliyyətlərini sərbəst həyata keçirmələrinə mane olmur, informasiyanın yayılmasına qeyri-qanuni maneə yaratmır, yaxud onu ləngitmir".

İsveçdə MAA-nın 3-cü maddəsinin 1-ci fəsli, bəzi hallar istisna olmaqla, jurnalist mənbələrini aşdırmaq və ya açıqlamaq tələbini qadağan edir. Mənbənin razılığı olmadan mənbəni açıqlayan jurnalist cinayət məsuliyyəti daşıyır. Bu məsələ ilə bağlı son illərdə ittiham hökmü çıxarılmasa da, ictimaiyyətdə müzakirələr doğuran bir neçə hadisə baş vermişdir.

İnformasiya mənbələrinin Konstitusiyaya əsasən müdafiəsi dövlət qulluqçularını və bələdiyyə işçilərini əhatə

edir; onlar baş verə biləcək hüquqi nəticələrdən qorxmadan informasiyani mətbuata sərbəst surətdə ötüre bilərlər. Adətən, polis qəzetiñ mənbəyi ilə bağlı yalnız o halda araştırma apara bilər ki, əlində mənbənin MAA-nın 7-ci fəslinin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan dövlətə xəyanət, casusluq və ya digər bu kimi cinayətlər törətməsi ilə bağlı məntiqə uyğun əsas olsun.

Məhkəmə dövlət təhlükəsizliyini təhlükə altında qoyan informasiyanın dərc edilməsi ilə bağlı cinayət işlərində və ya mətbuat azadlığının başlıca məsələ olmadığı işlərdə bu nəticəyə gələ bilər ki, ictimai maraqlar və ya özəl mənafelər namənə mənbənin açıqlanmasına haqq qazandırmaq olar və məhkəmə məcburi şəkildə mənbəni açıqlamasına dair məsul redaktora göstəriş verə bilər.

Norveçdə bütövlükdə jurnalistlərə və redaktorlara informasiya mənbələrini açıqlamaqla bağlı suallara cavab verməmək hüququ verilir. Lakin məhkəmə mənbənin açıqlanması haqqında qərar çıxararsa, redaktora və ya jurnalistə mənbəni açıqlamaq barədə göstəriş verilə bilər. Məhkəmə toqquşan maraqları, işin xarakterini və informasiyaya olan tələbatı nəzərə almalıdır. Axtarılan informasiya mənbəyi başqa yolla tapılıla bilərsə, böyük ehtimalla, məhkəmə mənbənin həmin yolla tapılması barədə göstəriş verər.

Son əlli ildə bu kimi qanunların mövcud olmasına baxmayaraq, jurnalistlər və redaktorlar mənbəni açıqlamaq barədə məhkəmə qərarından sonra da öz mənbələrini nadir hallarda açıqlamışlar. Həmin praktikaya əsasən, onlar yün-gül cəzaya məruz qalmışlar. Məsələn, bununla bağlı so-

nuncu dəfə redaktor 3.200 ABŞ dolları məğləğində cərimə olunmuşdur. Azadlıqdan məhrumetmə cəzası bir neçə onillikdir ki, tətbiq edilmir. Amma qanunlarda redaktorlar və jurnalistlər üçün azadlıqdan məhrumetmə və təkrar cərimələr də daxil olmaqla, böyük məbləğdə cərimə riski hələ də mövcuddur.

III fəsil

BEYNƏLXALQ JURNALİSTİKADA VƏ DEMOKRATİK ÖLKƏLƏRİN MEDİA TƏCRÜBƏSİNĐƏ KİV-CƏMIYYƏT MÜNASİBƏTLƏRİ

3.1. Beynəlxalq jurnalistikada şəxsi həyatın toxunulmazlığı məsələləri

a) *şəxsi həyatın toxunulmazlığının beynəlxalq prinsipləri*

Beynəlxalq müqavilələr və hüquqi normalar hər bir vətəndaşın şəxsi həyatının toxunulmazlığını müdafiə edir. VSHBP-nin 17-ci maddəsində qeyd olunur: «Heç bir kəsin şəxsi və ailə həyatına, mənzilinin toxunulmazlığına, yazışma sırlarına özbaşına və qanunsuz müdaxilə edilə bilməz, şərəf və nüfuzuna toxunula bilməz» [31, 104].

Şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüquq ilə növbədə hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsindən müdafiə olunmağı nəzərdə tutur. Qanuni əsas olmadan kiminsə mənzilində axtarış aparmaq, onun yazışmasını açıqlamaq, özəl məlumatlarını elan etmək beynəlxalq hüquqa ziddir.

Amma özəl həyata müdaxilə yalnız dövlət tərəfindən edilmir. O ölkələrdə ki kütləvi informasiya vasitələri müstəqil və sərbəstdir, orada bazar uğrunda güclü rəqabət gedir. Bunun nəticəsi olaraq KİV-lər müxtəlif və bəzən də düşünülməmiş vasitələrdən istifadə edərək «yağlı tikə» dalınca qaçmaqla cəmiyyətdə müəyyən nüfuza malik olan insanların ad-

dımlarını izləyir, onların kamera obyektivindən uzaqlaşmasına imkan vermir. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin qərarlarının birində hətta ölkələrə tövsiyə olunur ki, fiziki şəxslərin özəl və ailə həyatına başqa vətəndaşlar tərəfindən mümkün müdaxilənin qarşısını almaq məqsədilə xüsusi qanun qəbul olunsun. Məhkəmənin qətnaməsində «şəxslərarası münasibətlərdə özəl həyata hörməti təmin etmək üçün lazımi tədbirlərin görülməsinə» ehtiyac duyulduğu bildirilir [107].

Özəl həyatın toxunulmazlığı hüququ söz və mətbuat azadlığının qarşısında məhdudiyyətlər qoymaqla vətəndaşların eyni gücə malik olan başqa hüququnu – toxunulmazlıq prinsipini tanımış olur. Əhemmiliyyət baxımından bu iki hüququn heç biri ayrıca üstünlüyə malik deyil. Onlardan birinin təsir gücü konkret şəraitdən və müvafiq amillərdən asılıdır. Avropa Məhkəməsi həmin amilləri aşağıdakı formada şərh edir: «Həlledici məqam dərc olunmuş fotonun və yaxud məqalənin ictimai marağa və müzakirəyə səbəb olmasından doğur» [107].

Əgər «ictimai marağın» çərçivəsini dövlət müəyyənleşdirse, onda kifayət qədər təhlükə yarana bilər. Çünkü istənilən özəl həyatı «ümumi marağ»a səbəb ola biləcək fakt kimi qələmə vermək olar. Avropa Məhkəməsi jurnalistlərə tövsiyə edir ki, hətta rəsmi şəxslərin özəl həyatına müdaxilə etməsinlər. Bununla belə qeyd olunur ki, siyasetçilərin şəxsi həyatı bu sıradə xüsusi yer tutur. Onların həyatına aid olan məlumatlar, o cümlədən fiziki və sağlamlıq durumu haqlı olaraq seçicilərin diqqətini cəlb edir. Beynəlxalq sənədlərdə vurğulanır ki, siyasetçilər özlerinə ictimai çəkidən asılı olan

peşə seçməklə bir növ bılərəkdən KİV-in diqqət mərkəzinə düşmüşlər. Odur ki, siyasetçilər sadə vətəndaşlarla müqayisədə, kütləvi informasiya vasitələrinin onların şəxsi həyatına daha çox maraq göstərməsinə dözümlü yanaşmalıdır.

Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, «demokratik cəmiyyətdə siyasetçilərin öz funksiyalarını həyata keçirməsi ilə bağlı müzakirələrlə rəsmi vəzifə sahibi olmayan insanların şəxsi həyatına aid faktlar arasında dəqiqlik sədd qoyulmalıdır... Əgər birinci halda mətbuat demokratik cəmiyyətə xas olan ictimai müşahidəçi rolunu həyata keçirirsə və bunun nəticəsində ictimai marağın səbəb olan informasiyanı yayırsa, ikinci hala bunu şamil etmək olmaz... Cəmiyyətin bilmək haqqı var və bu hüquq müəyyən şəraitdə rəsmi şəxslərin, əsasən də siyasetçilərin özəl və ailə həyatının müəyyən dəyərlərinə də şamil edilə bilər» [107].

Başqa bir nüfuzlu beynəlxalq sənəd də ifadə azadlığı hüququ ilə özəl həyatın toxunulmazlığı prinsipi arasında fərq qoymağa çağırır. Bu, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 74 (26) sayılı qətnaməsidir. Sənəddə qeyd olunur ki, “şəxsi və ailə həyatına müdaxilədən qorunmaq üçün insanın effektiv qanuni vasitəsi olmalıdır. Yalnız qanuni ictimai maraq kəsb edən və müəyyən şəraitdə mövcud təcrübəyə uyğun gələn, qanunla ziddiyət təşkil etməyən hallar istisna olmalıdır”. Həm Avropa Məhkəməsinin qərarlarında, həm də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin qətnaməsində ictimai marağın istinad etmək başlıca amil hesab olunur. Amma bir sıra ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın qanunverici aktlarında özəl həyatın müdafiəsi xeyli ümumi şəkildə verilmişdir.

b) demokratik ölkələrin media təcrübəsində şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsipinin reallaşdırılması

ABŞ Konstitusiyasında "şəxsi həyatın toxunulmazlığı"nın təmin edən qeydlər olmasa da, Ali Məhkəmə ayrı-ayrı spesifik konstitusiya qaydalarının şərhi ilə yanaşı sözügedən məsələ ilə bağlı hüquqları da şərh edir və bu zaman bütövlükdə Konstitusiyanın fəlsəfəsini və tarixini əsas tutur. "Şəxsi məsələləri açıqlamağın qarşısını almaqla bağlı maraqlar" konsepsiyasına əsasən, Ali Məhkəmə hökumətin fəndlər haqqında informasiyanın toplanmasını və yayılmasını məhdudlaşdırmaq səlahiyyətini təsdiq etmişdir. Məhkəmə belə hallarda şəxsi həyatın toxunulmazlığının dörd aspektini qeyd etmişdir:

- 1) faktların həqiqətə uyğun şəkildə dərc edilməklə, "yanlış yön"də təqdim edilməməsi hüququ;
- 2) adının kommersiya məqsədləri ilə bağlı işlədilməməsi hüququ;
- 3) adı kommersiya əhəmiyyəti daşıyan şəxsin "reklam hüququ";
- 4) "özəl təfsilatlar"ın aşkarlanması qarşısını almaq hüququ.

Lakin şəxsi həyatın qorunması ilə bağlı bu tədbirlər mətbuatın ictimai məsələlərə aid informasiyanı ötürmək hüququnu və ictimaiyyətin həmin informasiyani əldə etmək hüququnu məhdudlaşdırır bilməz. Əlbəttə, şəxsi məsələyə aid faktın qanuni ictimai maraq doğurmamasını sübut etmək adı şəxslərə nisbətən dövlət rəsmiləri və ictimai xadimlər üçün xeyli çətindir. Birinci düzəliş mətbuatda təqnid edilmiş

şəxsin həmin tənqidə cavab dərc etdirmək hüququnu nəinki təmin etmir, hətta hər hansı belə hüququ nəzərdə tutan qanunvericilik aktlarının qəbulunu da qadağan edir.

Almaniyada şəxsi həyatın toxunulmazlığı Konstitusiyanın 1-ci və 2-ci maddələri ilə müdafiə olunur. Bundan əlavə, Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ əlavə dəstək əldə edir. Cinayət Məcəlləsinin 201-ci bölməsi telefon danışçılarını dinləməyi və dinləmə qurğuları quraşdırmağı qadağan edir. 202-ci bölmə yazışmaların məxfiliyini qoruyur, 203-cü maddə isə hüquqsünsə, həkimə, psixoloqa və əczaçıya bildirilən məxfi məlumatların açıqlanmasını qadağan edir.

Məlumatların qorunması haqqında 20 dekabr 1990-cı il tarixli Federal Qanun şəxsi məlumatların olduğu materialların (faylların) məxfiliyini müdafiə edir. Şəxslərin fotosəkillərindən səlahiyyətsiz istifadəyə qarşı xüsusi müdafiə vasitəleri nəzərdə tutulmuşdur. İncəsənət və fotoqrafiya sahəsində müəllif hüquqlarının qorunması haqqında 1907-ci il qanununun 22-ci bölməsinə əsasən, şəxslərin şəkilləri yalnız onların razılığı ilə dərc oluna bilər. Lakin ictimai xadimlərin və ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olan şəxslərin fotosəkillərinin dərci bu qanunda istisna təşkil edir.

Bununla belə şəxsiyyətin nüfuzunu və şəxsi həyatın toxunulmazlığını Cinayət Məcəlləsinə nisbətən xüsusi mülki qanun daha yaxşı qoruyur. Mülki müdafiə tədbirləri ziyanın vurduğu faktiki kompensasiyanın ödənilməsi kimi cəza tədbirlərini, həmçinin cərimə haqqında sərəncam verilməsi və dərc olunmuş materialın məhv edilməsi kimi qabaqlayıcı

tədbirləri və izahat dərc etdirmə, pozuntuya cavab vermə, düzəliş dərc etdirmə, məhkəmə qərarını və faktiki ziyan barədə məlumatı dərc etdirmə hüququ kimi "repressiv müdafiə" tədbirlərini əhatə edir.

Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ Fransa qanunvericiliyində 1960-cı illərdə mülki məhkəmələrin presedent hüququ kimi yaranmışdır və hazırda Mülki Məcəllənin 9-cu maddəsi ilə nizamlanır. Nə Mülki Məcəllə, nə də presedent hüququ şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna onun dəqiq çərçivəsini müəyyən edən ətraflı tərif verməmişdir. Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna hər hansı bir tərif vermək cəhdilə bu hüququn ya məhdudlaşdırılması, ya da artırılması ilə nəticələnə bilər. Şəxsi həyata müdaxilə böhtandan fərqlənən mülki hüquq pozuntusudur (sonuncu həm də cinayət xarakterli hüquq pozuntusu kimi dəyərləndirilə bilər). Nə faktın həqiqiliyi, nə xoş məram, nə də ictimai maraq məhkəmədə müdafiənin uğurunu təmin edə bilir.

Konstitusiya Şurası indiyədək şəxsi həyatın toxunulmazlığına dair qərar çıxmama da, tam aydınlaşdır ki, şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ hazırda Respublikanın qanunları sırasında fundamental hüquqlardan biridir və ali hüquq statusu əldə etmişdir. Bundan başqa, şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ fundamental hüquq kimi həm AİHK, həm də VSHBP tərəfindən müdafiə olunur.

Müəllif natamam məlumata əsaslanan informasiyanı dərc edərsə və öz fikirlərini sübut etmək üçün hər hansı araştırma aparmazsa, burada pis niyyət güdüldüyünü hesab etmək olar. Bir şəxsi başqası ilə səhv salma xoş niyyətin

mümkünlüğünü qeyd-şərtsiz istisna edir. Aşağıdakı üç hal istisna olmaqla, cavabdeh dərc etdiyi fikrin həqiqiliyini sübut edə bilər:

- faktların üstündən on ildən artıq müddət keçmişdirlər;
- faktlar şəxsi həyatın toxunulmazlığına müdaxilə etmişdirlər;
- faktlar üzr istənilməsini tələb edən təhqirlə bağlıdır.

Həqiqəti sübut etmək heç də asan məsələ deyil və buna görə bəraət verilməsi halları olduqca azdır. Sübutetmə vəzifəsi cavabdehin üzərinə düşür və yalnız faktlara əsaslanmağı tələb edir.

İsveçdə şəxsi məsələlərlə bağlı hadisələr zamanı hər hansı insana qarşı hörmətsizliyə yol verilməsinə, çətin ki, haqq qazandırmaq mümkün olsun. Qanun cavab hüququnu nəzərdə tutmasa da, İsveç mətbuatının başlıca prinsipi bundan ibarətdir ki, xəbərlər materialında təqnid olunan hər hansı şəxsə cavab, düzəliş və ya təkzib dərc etmək üçün yer ayrılmalıdır. Mətbuat materiallarında təqnid olunan şəxsin fikri də əks olunmalıdır, əks halda həmin şəxs Etika Məcəlləsinə əsasən, imkan yaranan kimi cavab dərc etdirmək hüququna malikdir. Cavab hüququ əsasən xəbərlərə aiddir və onun icmallara, redaksiya məqalələrinə birbaşa aidiyyəti azdır. Faktiki olaraq, qəzetlərin çoxu müəyyən bölməldə cavab hüququna yer ayırır.

Norveç qanunvericiliyində şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ Cinayət Məcəlləsinin 390-ci bölməsi ilə müdafiə olunur. Həmin bölmədə nəzərdə tutulur ki, şəxsi və ya ailə məsələləri ilə bağlı fərdi informasiyanı ictimaiyyətə açıq-

lamaqla şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna qeyri-
qanuni müdaxilə edən hər bir kəs ya cərimə olunmalı, ya da
üç ayadək azadlıqdan məhrum edilməlidir. 390-cı bölmədə
həmçinin qeyd edilir ki, nəşri qadağan edilən mətbuat orqanı
yayımlanarsa, o, müsadirə oluna bilər. 390-cı bölmə ilə
bağlı məhkəmədə nadir hallarda iş qaldırılır; bu bölməyə
əsasən, hələ ki, müsadirə halı müşahidə olunmamış və cə-
rimələr kiçik məbləğlə başa çatmışdır. Şəxsi həyatın toxu-
nulmazlığı haqqında 1978-ci il Aktı başqa məsələlərlə ya-
naşı hökumət idarələrində və xüsusi bölmədə şəxsi dosye-
lərdən istifadə qaydalarını tənzimləyir.

Cavab hüququ ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, düzəliş
və yaxud üzrxahlıq tələbi mübahisəyə səbəb olan materialın
dərc olunmasından sonrakı bir il ərzində irəli sürülə bilər
(Cinayət Məcəlləsinin 430-cu bölməsi) və hər bir şəxsə dərc
olunmuş fikrin mahiyyətinə düzəliş etmək hüququ verilir.
Redaktor düzəlişi dərc etməkdən imtina etdikdə məhkəmə-
lər tərəfindən qeyri-məhdud cərimə təyin edilməsi təhlükəsi
ilə qarşılaşır. Lakin son 40 ildə 430-cu bölmədən cərimə
tətbiq etmək üçün istifadə edilməmişdir. 430-cu bölmədə
tələb olunur ki, redaktora qarşı şikayətlə bağlı qərar çıxarı�-
dıqda redaktor məhkəmə qərarını "gözəçarpan yer"də dərc
etməlidir.

3.2. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV təcrübəsində diffamasiya və böhtan probleminin həlli yolları

a) *beynəlxalq media dəyərləri sistemində diffamasiya problemləri*

Bütün ölkələr öz vətənləşlərini kütləvi informasiya vəsítələrinin haqsız basqlarından, yəni onların şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasından, işgüzər nüfuzuna xələl gətirilməsindən qorumağa çalışır. Bu sahədə qanuni məqsədlərin düzgün və obyektiv olması üçün test yoxlanışı başqa şəxslərin hüquq və ləyaqətinə hörməti nəzərdə tutur. Bu amil söz azadlığının məhdudlaşdırılması prosesində əsas kimi çıxış edə bilər. Bununla belə bir sıra ölkələrdə diffamasiya haqqında qəbul olunmuş qanunlar o dərəcədə geniş və mücərrəddir ki, demokratik cəmiyyətdə müzakirəsi vacib olan məsələlərə maneçilik törədir. Rəsmi şəxslər və dövlət orqanları onlar haqqında tənqid materiallarla çıxış edən jurnalistlərə qarşı tez-tez məhkəmə iddiası qaldırır və qanunlardan istifadə etməklə onları cəzalandırmağa və sixisdırmağa çalışırlar. İddialar təmin olunmasa belə, maddi və emosional itkilər o qədər böyük olur ki, gələcəkdə həmin jurnalist və başqa cavabdeh şəxs tənqidı çıxışlara az meyil göstərir. Nəticədə korrupsiya və özbaşınlıq haqqında danışıqlar kəsilir, bu faktlar əvvəller olduğu qaydada baş verməkdə davam edir, insanlarda laqeydlik və inamsızlıq yaranır. Odur ki, diffamasiya haqqında qanunların obyektiv olması və onlardan hərtərəfli və düzgün istifadə edilməsi cəmiyyət üçün

həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən diffamasiya qanunvericiliyinə dair bir sıra standartlar işlənib hazırlanmışdır. Həmin normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq, söz və mətbuat azadlığına heç bir xələl gətirmədən şərəf və ləyaqətin yetərinə qorunmasına nail olmaq olur [173].

Azərbaycan qanunvericiliyinə görə, diffamasiya həm mülki-hüquqi xəta, həm də Cinayət Məcəlləsinin təsiri altına düşən hərəkət kimi qiymətləndirilir. Başqa sözlə, diffamasiya görə cavabdeh şəxs Mülki və Cinayət məcəllələrinə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Beynəlxalq «Article XIX» təşkilatı bu standartları «Diffamasiyanın müəyyənləşdirilməsi: söz azadlığı və nüfuzun müdafiəsi prinsipləri» adlı nəşrdə çap etdirmişdir. Həmin nəşr ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT və ATƏT-in rəhbər orqanları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Diffamasiyaya görə, hüquqi cinayət cavabdehliyi daha çox söz və mətbuat azadlığına problemlər yaradır. Azadlıqdan məhrumetmə, heç bir çərçivəyə siğmayan cərimə məbləği jurnalistlər üçün təhlükə mənbəyinə çevrilir. Hakimiyət strukturlarında baş verən korrupsiya haqqında yazarkən jurnalist, yəqin ki, barmaqlıqlar arxasına düşmək, cərimələnmək haqqında düşünməyə məcbur olur. Amma bu, o deyil ki, diffamasiya ilə mübarizə aparmaq lazım deyil. Əksinə diffamasiya problemlərini aydınlaşdırıb qanuni təqid meyarlarını göstərmək lazımdır.

BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşki-

latlar Cinayət Məcəlləsində diffamasiyaya görə məsuliyyətə cəlb olunma maddələrinin mövcudluğunun təhlükəli olduğunu dəfələrlə vurğulamış və belə qanunların ləğvinə çağırmışlar. ATƏT-in Parlament Assambleyası rəsmi şəxslərin, dövlətin və hakimiyət orqanlarının diffamasiyasına yol verən jurnalistlərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini yolverilməz hesab edir [83].

BMT və ATƏT-in söz azadlığı üzrə səlahiyyətli nümayəndələri daha irəli gedərək bəyan etmişlər ki, «diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə fikri düşüncə azadlığının qanuni yolla məhdudlaşdırılması hesab oluna bilməz; diffamasiya ilə bağlı cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan qanunlar ləğv olunmalı, ehtiyac olduqda isə onlar mülki-hüquqi məsuliyyət tədbirləri ilə əvəzlənməlidir» [211]. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi bununla bağlı dəfələrlə öz narahatlığını bildirmiş və bir-birindən tamamilə fərqli ölkələrdə: Azərbaycanda [141], Norveçdə və Kamerunda həmin sahədə köklü islahatların aparılmasını vacib saymışdır.

Avropa Məhkəməsi heç vaxt bu cür cəza tədbirini haqlı hesab etməmişdir. «Castells v. Spain» – «Kastels İspaniyaya qarşı» işini araşdırarkən Avropa Məhkəməsi dövlətdən dözümlü olmayı və Cinayət Məcəlləsindən kənar, başqa tədbirlərdən istifadə etməyi inadkarlıqla tövsiyə etmişdir. Həmin məhkəmə işində jurnalistin bask separatçı-dissidentin öldürüləsində dövləti günahlandırması və bunun nəticəsində Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsi üzrə azadlıqdan məhrum edilməsi faktı araşdırılırdı. Avropa Məhkəməsi belə qərara gəlmışdır ki, dövlətin nüfuzunun qorunması hə-

min cəzaya heç də haqq qazandırmır [99].

«Article XIX» təşkilatı hesab edir ki, diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma birbaşa söz azadlığının təminatını pozur [173]. Bununla belə təşkilat anlayır ki, bir sıra ölkələrdə həmin qanunlar qüvvədədir və yaxın gələcəkdə ləğv olunacaq deyil. Odur ki, həmin hüquqi-normativ aktların təsirini yumşaltmaq gərəkdir. Bunun üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Təklif olunur ki, iddia qaldıran tərəf cinayəti təşkil edən bütün elementlərin mövcudluğunu aydın və cəm şəkildə ortaya qoymayana qədər heç kəs diffamasiyaya kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasın. Mübahisəyə səbəb olan ifadələr, həqiqətən, yalan olduqda, düşünülmüş şəkildə işlədildikdə qarşı tərəfə zərər vermək məqsədi güddükdə diffamasiya cinayət əməli hesab olunsun Zərərçəkmiş tərəfin statusundan və yüksək vəzifə tutmasından asılı olmayıaraq, dövlət orqanları, o cümlədən polis və prokurorluq cinayət məsuliyyətinə cədb etmək iddiasının meydana çıxmasında heç vaxt iştirak etməməlidir. Azadlıqdan məhrumetmə, hər hansı bir informasiya vasitəsilə fikri ifadə etmək hüququna qadağa, şəxsin journalist və yaxud başqa peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmasına imkan verilməməsi, böyük həcmidə cərimələr və başqa qədar cəza tədbirləri diffamasiya ilə əlaqədar tətbiq olunmamalıdır [173].

Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin maneəsiz müzakirəsi demokratianın əsasını təşkil edir. Odur ki, beynəlxalq məhkəmələr və təşkilatlar cəmiyyətdə olan istənilən xofun aradan qaldırılmasını vacib hesab edir.

Bunun üçün vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları ən kəskin tənqidə belə dözümlü yanaşmalıdır. Möhkəm demokratik ənənələrə malik olan ölkələrdə dövlət orqanlarına, ümumiyyətlə, diffamasiyaya görə iddia qaldırmağa icazə verilmir. Çünkü bu addım mətbuat azadlığına təhlükə yarada bilər. Üstəlik vergi ödəyicilərinin pulunu məhkəmə çəkişmələrinə sərf etmək təqdirəlayiq hesab olunmur. ABŞ-da «heç bir yüksək məhkəmə instansiyası Amerika ədliyyə sistemində dövlət orqanlarının ünvanına böhtan yazıldığına görə kiminsə təqib edilməsi barədə heç vaxt qərar çıxarmayıb» [198].

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, ATƏT-in Parliament Assambleyası, AİHM dövlətin ünvanına böhtan atıldığına görə müəyyən cəza tədbirini nəzərdə tutan qanunları ləğv etməyə çağırır. Sadə vətəndaşlarla müqayisədə vəzifəli şəxsləri daha çox tənqid etmək olar və onlar tənqidə qarşı daha dözümlü olmalıdır. Həmin yanaşma Avropa Məhkəməsinin «Linqens v. Avstriya» – «Linqens Avstriyaya qarşı» işində özünü tam açıq şəkildə göstərmişdir. Başqa bəy-nəlxalq təşkilatlar da bu çıxışlarla razılaşmışlar. Avropa Məhkəməsi dəfələrlə təsdiq etmişdir ki, siyasetçilər nəinki ən kəskin tənqidlərə, hətta sərt ifadələrə düzüm nümayiş etdirməlidirlər. Avstriya Azadlıq Partiyasının lideri Xayder vaxtilə faşistlərə xidmət etmiş əsgərlərin ünvanına tərif söylədiyi üçün qəzetlərin biri onun barəsində «Nasist deyil, idiotdur» başlıqlı material dərc etmişdir. Avropa Məhkəməsi belə qərara gəlmışdır ki, həmin ifadə demokratik cəmiyyətin normalarını pozmaq gücündə deyil [102].

Diffamasiya haqqında qanunlar o vaxt güclü olur ki,

orada cavabdeh şəxsin əsaslı hüquqi müdafiə sistemi mövcud olsun. Cavabdeh şəxsin həqiqəti eks etdirən məlumatları yazdığını sübut olunsa, onda ona qarşı olan iddia təmin olunmur. Bu hüquqi-normativ aktlar vətəndaşların nüfuzuna qanunsuz kölgə salmaqdan qoruyur. Həqiqi nüfuzu kənara qoyub abstrakt, mücərrəd formada şərəf və ləyaqətin qorunmasından çıxış etmək qanunla müdafiə oluna bilməz. Adətən, cavabdeh şəxs irəli sürdüyü ifadələrin doğruluğunu və ona qarşı qaldırılan iddianın əsassız olduğunu göstərməli olur. Amma araşdırılan iş geniş ictimai marağa səbəb olmuşsa (yüksek vəzifə tutan dövlət məmuru ilə bağlırsa), onda sübutetmə yükü iddia qaldıran tərəfin üzərinə düşür. Ondan jurnalist ifadələrinin yanlış və obyektiv olmadığını sübut etmək tələb olunur. Əsaslandırmanın yetərliliyini hakim müəyyənləşdirir [101].

Şərhə, rəy verilməsinə, nəinsə qiymətləndirilməsinə görə heç kəs məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Çünkü bu halda ifadələrin obyektivliyini, fikirlərin satira, yoxsa humor hissi ilə deyildiyini müəyyənləşdirmək mümkün olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüquq insanların istənilən düşüncəyə malik olmaq haqqını qeyd-şərtsiz və birmənalı şəkildə müdafiə edir. Hətta jurnalist ictimai maraq kəsb edən məsələ ilə bağlı müəyyən mövqe sərgilməklə diffamasiya haqqında qanunu pozmuş olsa da, o, həmin fikirlərin diskuсиya şəklində deyildiyi ilə özünə bəraət qazandırı bilər Hadisələr qızığın şəkildə cərəyan etdiyi üçün baş verənlərin nəticəsini gözləməyər və obyektivliyə əmin olduqdan sonra faktı müəyyən qiymət verməyə jurnalistlərin nə imkanı, nə

vaxtı olur. Hətta böyük təcrübəyə malik jurnalistlər “vic-danlı səhv”lərdən sığortalanmamışlar. KİV əməkdaşları ilə bağlı demək olar ki, peşə fəaliyyəti standartlarına uyğun hərəkət edən və etika kodeksinə riyət edən jurnalist «əsas-landırma testi»ndən müvəffəqiyyətlə keçə bilir [95].

Beynəlxalq təşkilatların qərarlarına görə, bir sıra hal-larda istənilən fikrin söylənilməsi və yaxud mövqeyin səs-ləndirilməsi diffamasiya haqqında qanunla məsuliyyətə cəl-bolunma üçün əsas kimi heç vaxt çıxış edə bilməz. Məh-kəmədəki çəkilişlər, seçkili orqanlar qarşısında çıxış zamanı söylənilən fikirlər «yüksək imtiyazla» müdafiə olunur.

Jurnalistlər başqa şəxslərin birmənalı olmayan fikirləri haqqında cəmiyyətə məlumat verdikdə və yaxud onlardan sitat gətirdikdə heç vaxt məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Yetər ki, jurnalist məlumatlandırma məqsədini güdüsün və neytral mövqe nümayiş etdirsin. Avropa İnsan Haqları Məh-kəməsi hesab edir ki, «başqa şəxslərin nüfuzuna xələl gətirə biləcək və onları təhqir edəcək deyə jurnalistlərdən sistematik və rəsmi şəkildə sitat gətirməməyi tələb etmək mətbuatın cəmiyyətdəki rolu ilə daban-dabana ziddir» [106].

Diffamasiyaya görə istənilən cəza zərurətdən kənara çıxmamalı və konkret fakta uyğun olmalıdır. Adətən, jurnalistlərə qarşı cərimələrdən istifadə edirlər. Bəzi ölkələrdə məhkəmə orqanlarının yüksək cərimə məbləği tətbiq etməsi informasiyanın sərbəst yayımına mənfi təsir göstərir. Əslində başqa və “az üzücü”, amma kifayət qədər təsirli üsullardan, o cümlədən məhkəmə qərarı əsasında təkzib verilməsindən, üzrxahlıq edilməsindən istifadə edilə bilər.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, AİHM diffamasiyaya görə azadlıqdan mərhumetmə cəzasını bir dəfə də olsun, haqlı hesab etməmişdir. BMT-nin İHK-si özünün 1994-cü il hesabatında İslandiya dövlətini diffamasiyaya görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasını nəzərdə tutan qanun maddəsinə görə kəskin tənqid etmişdir, baxmayaraq ki, bu maddədən bir dəfə də olsun, istifadə edilməmişdir. İHK eyni mövqeyi Norvec və İordaniya ilə əlaqədar da sərgiləmişdir [226]. BMT İnsan Hüquqları Komissiyasının 1998-ci il qətnaməsində «cinayət məcəlləsinin böhtan haqqında maddələrindən sui-istifadə etməklə jurnalistləri saxlamaq, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək kimi faktların artmasından» xüsusi narahatlıq ifadə edilmişdir [239].

*b) demokratik ölkələrin media təcrübəsində böhtan
və qarayaxmanın qarşısının alınması üsulları*

ABŞ qanunvericiliyinə görə, həm dövlət rəsmiləri, həm də ictimai xadimlər ünvanlarına deyilən iradları qəbul etməlidirlər və yalançı fikirləri təkzib etmək üçün onların media ilə əlaqə yaratmaq imkanları vardır. Sadə vətəndaşların irəli sürdükləri mülki iddialar vəzifəli şəxslərin eyni addımları ilə müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Ali Məhkəmə qərar çıxarmışdır ki, adı fiziki şəxs olan iddiaçılar sadəcə ehtiyatsızlıq üzündən baş vermiş böhtan nəticəsində vurulmuş faktiki ziyanın (mənəvi ziyan kimi gözlə görünməyən ziyan da daxil olmaqla) əvəzini tələb edə bilərlər. Burada sübutetmə vəzifəsi ictimai xadimin üzərinə düşən eyni vəzifədən ağır olmasa da, təqsirin sübuta yetirilməsi ümumi hü-

quqla müqayisədə hələ də çətin məsələdir.

Böhtanla bağlı iş üzrə hər bir iddiaçı, iş ictimai məsələlərə aid olduqda etiraz etdiyi fikirlərin yalan olmasını sübut etməlidir. Ali Məhkəmə qərar çıxarmışdır ki, konstitution qaydaya uyğun olaraq, cinayət əməli kimi böhtan haqqında qanun yalnız aşağıdakı tələblərə uyğun gələn fikirlərə tətbiq edilə bilər:

1) həmin fikir dəqiq, faktiki cinayətkar niyyət (qəsd) məzmunu daşıdığı halda;

2) yüksək ehtimalla, asayışın pozulacağı təhlükəsi yaradıldığı halda.

İctimai maraq doğuran məsələlərə və dövlət rəsmilərinə olan münasibət "Nyu York" Tayms Sallivana qarşı" məhkəmə işində özünü açıq göstərmişdir. ABŞ Ali Məhkəməsinin bu işlə bağlı 1964-cü il tarixli qərarında təsdiq edilmişdir ki, böhtanla bağlı məhkəmədə qaldırılan iddialar fikir azadlığını qanunsuz olaraq pozur.

Sullivanın işində Məhkəmə qərara gəlmışdır ki, dövlət rəsmilərinin rəsmi vəzifələri ilə bağlı davranışını böhtana məruz qaldıqda onlar vurulan ziyanın əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilməzlər; bunu tələb etmək üçün onlar böhtançı fikirlərin həm yalan olmasını, həm də həmin fikirlərin Məhkəmə tərəfindən "qərəzli niyyət" adlandırılan məqsəd güdməsini sübut etməlidirlər.

Bu araşdırmadan sonra Məhkəmə böhtanla bağlı işlərin ayrı-ayrı aspektlərini tənzimləyən Konstitusiya standartlarını təkmilləşdirmiş, təkcə Birinci düzəlişdəki dəyərlərə yox, həm də fərdlərin nüfuzunun konstitution dəyərə malik ma-

raqlarına hörmətlə yanaşmışdır.

Hazırda medianı böhtanla bağlı iddiaların doğurduğu nəticələrdən, məsələn, ziyanın əvəzi kimi həddindən artıq ödəniş tələb olunmasından və redaksiya proseslərinə intensiv müdaxilədən müdafiə etmək lazımdır. Təkzib və ya cavab dərc olunması, böhtanın vurduğu ziyana görə iddia qaldırılmasını istisna etmir, hərçənd bu addımlar məsələni məhkəmədən əvvəl sülh yolu ilə həll etməyin predmeti ola bilər və ziyana görə ödənilməli olan məbləğ azaldıla bilər.

Həmin vaxtdan etibarən hesab edilir ki, söylənilmiş fikir onu eşidənləri qeyri-qanuni və ya zorakı davranışa təhrik etmək iqtidarında olduqda, məhz bu məqsədi güddükdə və qaçılmaz olaraq sözügedən davranışla nəticələndikdə həmin fikrə görə cəza verilə bilər

Böyük Britaniyada böhtanla bağlı cavabdehlik daşıyan media orqanları cinayət ittihamına qarşı qismən müdafiə olunur. Belə ki, sözügedən ittihamın irəli sürülməsi üçün Yüksək Məhkəmənin hakiminin icazəsi olmalıdır. Adətən, böhtan mülki məsələdir və bu məsələ ilə bağlı cinayət ittihamları çox nadir hallarda irəli sürürlür.

Beləliklə, böhtanla və şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması ilə bağlı mülki iddialar Yüksək Məhkəməyə və ya Qraflıq Məhkəməsinə təqdim olunur. Mülki işlərin çoxu bir peşəkar hakim tərəfindən dinlənilir. Lakin böhtanla bağlı işlərdə tərəflərdən hər biri işə hakimin və andlıların iştirakı ilə baxılmasını tələb edə bilər.

Məhkəmə digər cəza tədbirləri ilə yanaşı təqsirkar hesab edilən müttəhimin üzərinə məhkəmə xərclərini bütünlükə

və ya qismən ödəmək vəzifəsi qoya bilər. Həmin xərclər məntiqə uyğun olmalıdır. Lakin cinayət məhkəmələri (mülki məhkəmələr kimi) müttəhimin ödəniş qabiliyyətini nəzərə almalıdır. Fikir o zaman təhqiramız hesab olunur ki, orada iddiaçıya qarşı nifrət əks olunsun, iddiaçı lağə qoyulsun və ya ona hörmətsizlik göstərilsin. Keçmişdə deyildiyi kimi, ümumən xoş niyyətlə söylənilmiş fikir iddiaçının işi udmaq şansını azaldır.

Bütün mülki işlərdə olduğu kimi, böhtanla bağlı işlərdə də iddiaçı öz dəlillərini mümkün ola bilən ehtimalların tərazlığı ilə əsaslandırmalı, yəni göstərməlidir ki, ittihamların bütün elementlərinin mövcud olmaması ehtimalına nisbətən onun gətirdiyi dəlillərin mövcudluğuna daha çox ehtimal vardır.

Üç əsas pozitiv müdafiə vasitəsi mövcuddur: həqiqət (və ya "bəraət"), ədalətli şərh və imtiyaz. "Həqiqət" tam müdafiə vasitəsidir. Keçmişdəki cinayət ittihamlarının dərc edilməsi istisna olmaqla, həqiqəti əks etdirən fikrin ictimai maraqlara uyğun olaraq irəli sürülməsinə ehtiyac yoxdur. "Keçmiş" cinayət ittihamlarının ictimai maraqlarla bağlı dərc olunması əvvəllər çıxarılmış hökmədən asılıdır.

"Ədalətli şərh" fikri azad ifadə etmənin mühüm dayağıdır. Hətta müdafiə olunan tərəf şərhin həqiqətə uyğun olduğunu sübuq edə bilməsə belə, şərh müdafiə oluna bilər. Bu, fakt ilə şərh arasındaki sərhədi mühüm amilə çevirir. Bir çox hallarda iş üzrə qərarı andlılar çıxarırlar, amma dərc olunan fikir şərh kimi qəbul edilə bilmədikdə hakim cavab-dehə qarşı qərar çıxara bilər. Bunlar əlavə tələblərdir.

Cavabdehin şərhitin əsasını faktlar təşkil etməlidir. Həmin faktlar birbaşa dərc olunmalarından, yaxud onlara istinad edilməsindən asılı olmayaraq, həqiqətə uyğun olmalıdır. Cavabdeh şərhit məntiqi olaraq faktiki fikirdən doğduğunu göstərməyə borclu deyil, lakin hər hansı ədalətli bir şəxs şərhit faktiki fikirdən doğduğunu əsaslandırma bilərsə, bu, kifayətdir. İddiaçı cavabdehin bəzi düzgün olmayan və ya "qərəzli" motivlərlə hərəkət etdiyini göstərə bilər. Lakin buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd olunan şərtlər kifayət etdikdə cavabdeh böhtanla bağlı işdə uğur qazanmış olur.

"İmtiyaz" xüsusi hallarda mövcud olur. Reportajlar o halda imtiyazlı ola, yəni iddiaya qarşı müdafiə oluna bilər ki, onların "qərəzli" şəkildə hazırlanması sübuta yetirməmiş olsun. Parlament iclaslarından, geniş (lakin dəqiq müəyyən olunmuş) ictimai əhəmiyyət daşıyan hadisələrdən hazırlanmış reportajlar imtiyaza malikdirlər. Bəzi hallarda imtiyaz sorğuya cavab olaraq fikrin dərc edilməsi ilə bağlı ola bilər. Məsələyə aid olan, böhtanla bağlı fikirləri inkar edən cavablar imtiyaza malikdir. Təqsirsiz böhtan (vicdanlı yanılma) müdafiə olunur, lakin onun çərçivəsi olduqca məhduddur və böyük prosessual çətinliklərlə müşahidə olunur.

Hər bir şəxs məhkəmədə iddia qaldırıa bilər. Lakin böhtanla bağlı işlərdə hüquqi yardım baha başa gəldiyinə görə yalnız varlılar, yaxud imkanlı şəxslərin himayə etdiyi kəslər nüfuzlarına dəyən ziyanın əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı məhkəmədə iddia qaldırıa bilirlər. Yerli hakimiyyət orqanları və dövlət idarələri hökumətin hərəkətləri və siyaseti əlaqədar tənqiq olunmuş olsalar, əgər həmin tənqid maliyyə

itkiləri ilə əlaqədar dəyişsə, məhkəmədə iddia qaldırıa bilməzlər. Həmkarlar ittifaqları sözügedən məsələ ilə bağlı məhkəmədə iddia qaldırıa bilməz.

Böhtanla bağlı işlərdə andlılar qərar çıxarırlar və həkimlərin bu məsələyə müdaxiləsi çox az olur. Ziyanın əvəzinin ödənilməsi barədə qabaqcadan fikir söyləmək mümkün deyil. Bu yaxınlarda ziyanın əvəzi kimi yazıçı və siyasətçi Cefri Arçerə 500.000 ingilis funtu ödənilməsi haqqında qərar çıxarılmışdır (bu cərimə onun əxlaqsız qadınla əlaqədə olması barədə dərc olunmuş yanlış fikrə görə kompensasiya idi).

Ümumi hüquqa əsaslanan, böhtandan fərqlənən, lakin oxşar şəraitdə meydana çıxan iki iddia da mövcuddur. Bunlardan birincisi qərəzli yalandır. Böhtan kimi o da ziyan vura biləcək sözlərin dərc olunması ilə bağlıdır. Lakin burada kiminsə nüfuzuna ziyan vurulması vacib deyil. Bu iddia ticarət mallarına, yaxud mülkiyyət hüququna vurulan ziyanın əvəzinin ödənilməsi kimi nəzərdə tutulur.

Qərəzli yalanla bağlı iddia irəli sürən tərəf böhtanla bağlı işdə iddiaçının dəf etməli olduğu maneələrdən əlavə daha üç maneə ilə qarşılaşmış olur. O sübut etməlidir ki, deyilmiş sözlər yalandır (halbuki böhtanla bağlı işlərdə cavabdeh onların həqiqət olduğunu sübut etməlidir), onlar qərəzli olaraq dərc edilmişdir (böhtanla bağlı işlərdə iddiaçının vəzifəsi yalnız cavabdehin ədalətli şərh hüququnu və ya imtiyaz hüququnu təkzib etməkdir) və (bəzi hallar istisna olmaqla) həmin sözlər maliyyə itkilərinə səbəb olmuşdur (böhtanla bağlı işlərdə kompensasiya maliyyə itkilərinin

sübut edilməsindən asılı deyil). Böhtanla bağlı iddiaya bənzəyən digər iddia ziyan vurma niyyətidir. Bu halda iddiacı cavabdehin əsas məqsədinin iddiaçıya ziyan vurmaq olduğu arqumentini sübut etməlidir.

Cinayət işi ziyanə görə mülki iddia qaldırılmasına mane olmur. Bu məsələ ilə bağlı mətbuat məhdud da olsa, müəyyən müdafiəyə malikdir. Belə ki, ittiham irəli sürmək üçün Yüksək Məhkəmənin hakiminin icazəsi olmalıdır. İcazənin verilməsi üçün, hər şeydən əvvəl, iş çox mühüm olmalı, böhtan çox ciddi olmalı və ictimai maraqlar cinayət prosesi institutlarının işə düşməsini tələb etməlidir.

Almaniya Federativ Respublikasının qüvvədə olan qanunlarına əsasən, həm mətbuat azadlığının müdafiəsi, həm də fəndlərin şəxsi həyatına və işgüzar nüfuzə müdaxiləyə qarşı bir çox imkanlar vardır. Cinayət Məcəlləsinin 185-ci və sonrakı bölmələri diffamasiyanı və böhtanı qadağan edir. Mülki Məcəllənin 823-cü və sonrakı bölmələrinə əsasən, mətbuat orqanları həm də Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilən pozuntu ilə bağlı mülki iddiaların subyekti ola bilər. Mülki Məcəllənin 826-ci bölməsinə əsasən, dərc olunmuş "əxlaqa zidd" və ya düşməncilik məqsədi güdən fikir məhkəmədə iddia qaldırmağa əsas verir. Şəxsin işgüzar nüfuzu 1909-cu il tarixli "Haqsız rəqabətə qarşı" Qanunun 14-cü və 15-ci bölmələri və Mülki Məcəllənin 824-cü bölməsi ilə müdafiə olunur. Bu qaydalara görə, şəxsi nüfuzə və işgüzar nüfuzə zərər vuran yalançı faktlar ifşa edildikdə mülki məsuliyyət müəyyən edilir.

Qanun fikri ifadə etməklə reallıqda baş vermiş fakt ara-

sında fərq qoyur. Başqasının nüfuzunu ciddi şəkildə aşağı salan yalançı faktları dərc edən şəxs onların yalan olmasını bilməşdirdə və ya onların qərəzli olmasına bilərəkdən etinasız yanaşmışdırsa, həmin faktların dərc olunması cinayət xarakteri daşıyır.

İstər mülki, istərsə də cinayət qanununa əsasən, məhkəmə çəkişmələri zamanı mətbuatı ittiham edən və beləliklə də, böhtəni və ya qərəzli yalanı müdafiə etməyə çalışan iddiaçı cavabdeh jurnalistin faktları kifayət qədər yoxlamadığını və bunu qəsdən, yaxud da etinasızlıq üzündən yerinə yetirmədiyini sübut etmək vəzifəsi daşıyır. Hətta məhkəmədə dərc olunmuş faktların yanlış olduğu aşkarla çıxsa belə, ola bilər ki, cavabdeh bunu etinasızlıq üzündən və ya qəsdən etməmişdir, sadəcə, ictimaiyyət üçün ümumi maraq doğuran məlumatı əldə etmək hüququna əməl etməyə üstünlük vermişdir.

Məhkəmə iclaslarında şəxsi məsələlərə aid fikir söylənərkən hakimlər həddindən artıq təhqiramız ifadələrə yol verilməsinin qarşısının alınmasına meyillidirlər. Cinayət Məcəlləsinin 192-ci bölməsinə əsasən, "təhqiramız ifadələr fikrin bildirilməsi və ya yayılması üsulundan və ya şəraitindən doğarsa", fikrin həqiqiliyinin müdafiə vasitəsi kimi nəzərə alınır. Lakin əgər hədə və ya təhqir xarakterli fikirlərin dərc olunması qanuni maraqlara xidmət edirsə, 193-cü bölməyə əsasən, bu, müdafiə vasitəsi sayılır.

Siyasi müzakirələr kontekstində ifadə olunan fikirlər xüsusi müdafiə predmetidir. Siyasi müzakirələrin gedişində sadə vətəndaşlarla müqayisədə siyasetçiye və ya digər

ictimai simaya qarşı yönələn ifadələrin həddən artıq keskin olmasına dözmək olar. "Der Spiegel" məşhur bir hakimin xarakteri və ixtisası barədə hədə xarakterli məqalə dərc etmişdir. Buna cavab olaraq hakim bildirmişdir ki, pornoqrafiya əxlaq sahəsində nədirse, "Der Spiegel" də siyaset sahəsində odur. 5-ci maddəyə əsasən, məhkəmə hesab etmişdir ki, hakim təhqiramız ifadəni öz nüfuzunu müdafiə edərkən işlətdiyinə görə, bunu böhtandan müdafiə olunmaq niyyəti ilə etmişdir.

Cavab hüququ torpaq qanunlarında daha əhatəli surətdə tənzimlənən müdafiə vasitəsidir. 11-ci bölməyə əsasən, qəzeti və ya digər mətbuat orqanının üzərinə qəzetdə dərc olunmuş hər hansı fikrin subyekti olan şəxsin cavabını dərc etmək vəzifəsi bu şərtlə qoyulur ki, etirazın mətni hansı journalist materialına qarşı yönəlmışdır, həcməcə ondan artıq olmasın, reklam xarakteri daşmasın və faktiki fikri ifadə etsin.

Zərərçəkən tərəf cavabı ləngitmədən, ən gec iki ay ərzində məsul redaktora çatdırılmalıdır. Cavab əlavələr və ya ixtisarlar olmadan, orijinal mətnlə eyni formada və eyni həcmidə dərc olunmalıdır. Cavabı oxucuların məktublarına cavab olaraq dərc etdirmək kifayət deyil. Qəzet cavabı dərc etməkdən imtina etdikdə məhkəmə qəzeti buna əməl etməyə məcbur edə bilər.

Fransa qanunlarına əsasən, böhtan həm mülki, həm də cinayət xarakterli hüquq pozuntusudur. Dövlət institutlarına (məsələn, məhkəmələrə, orduya və bütövlükdə hökumət nümayəndəliyinə) qarşı yönələn böhtan 1881-ci il Aktının

30-cu maddəsinə əsasən cinayət xarakterli hüquq pozuntusu hesab olunur. Bundan başqa, nazirə, Parlament üzvünə, ya-xud hər hansı dövlət qulluqçusuna və ya ictimaiyyət nü-mayəndəsinə qarşı onların ictimai vəzifələri, yaxud səlahiyyətləri ilə bağlı irəli sürülən böhtan, 31-ci maddəyə əsa-sən, ayrıca cinayət xarakterli hüquq pozuntusu kimi nəzərə alınır. Respublika Prezidentini təhqir etmə 26-ci maddəyə əsasən, cinayət hesab olunur.

Müşahidəçilərin fikrincə, bu qanunun cinayət hesab et-diyi iki şərt: xarici ölkə başçısını, başqa ölkələrin xarici işlər nazirlərini, xarici səfirləri və ya xarici diplomatik nüma-yəndələri təhqir etmə artıq xeyli köhnəlmışdır. Qanunun bu maddələri indiyədək tətbiq edilməmişdir.

Nazirlər, Parlament üzvləri, dövlət qulluqçuları və digər ictimai-siyasi xadimlər, yaxud müvəqqəti əsaslarla da olsa, ictimai vəzifə yerinə yetirən şəxslər kiməsə qarşı böhtanla bağlı cinayət qaydasında ittiham irəli sürərlərsə, sübutet-mənin daha yüksək standartları tələb olunur. Bu, ictimaiyyətdə maraq doğuran məsələlərin azad və ədalətli mü-zakirə olunmasını təmin etmək üçün lazımdır. Yuxarıda qeyd edilən qrupa daxil olmayan siyasi liderlər də ictimai funksiyaları ilə bağlı böhtana görə kiməsə qarşı cinayət qay-dasında ittiham irəli sürərlərsə, sübutetmə məsələsinə daha ciddi yanaşılır.

1881-ci il Aktının 29-cu maddəsi hər hansı şəxsin şərəfinə və ya nüfuzuna toxunmaq faktını nəzərdə tutur (1881-ci il Aktının 29-cu maddəsi). Redaktor, naşir və ya müəllif təqsirli bilinsə, onların barəsində mülki hüquqi qay-

dada zərərçəkən tərəfə ziyanın əvəzini ödəməklə yanaşı, cinayət hüququ qaydasında cərimə ödəmək qərarı da çıxarıla bilər. Bu zaman mülki və cinayət prosesi eyni məhkəmə qarşısında və eyni vaxtda baş verir. Burada andlı iclasçılar yoxdur. İki başlıca müdafiə vasitəsi kimi həqiqət və xoş məram çıxış edir.

Jurnalist (və ya başqa cavabdeh) xoş məramını, yəni məsələyə diqqətlə yanaşdığını, faktları yoxladığını, maraqlı şəxslərlə təmasa girməyə çalışdığını sübuta yetirərsə, özünü müdafiə etmiş olur. Bəzi məhkəmə qərarlarında "pis niyyət prezumpsiyası" ifadəsi işlənir və onunla mətbuatın ictimaiyyəti məlumatlandırmaq hüququ və vəzifəsi arasında müəyyən tarazlıq olduğu qeyd edilir.

Vurulan ziyanın görə ödənişlər vəziyyətdən asılı olaraq dəyişir. Məhkəmələr həmin ödənişlərin məbləğinin artırılmasına meyilli olsalar da, cərimə məbləğləri çox böyük deyil və Birleşmiş Ştatlarla Britaniya məhkəmələrinin müəyyən etdiyi ödəniş məbləğlərindən xeyli azdır. Qəzetlərin və naşirlərin üzərinə qoyulan ümumi yük vurulan ziyanın görə ödənişdən (mülki iş), cərimədən (cinayət işi), məhkəmə qərarının bir neçə qəzetdə dərc olunmasının haqqının ödənilməsindən və əlbəttə ki, nəşrin özünün qanunla müəyyən edilmiş xərclərinin və digər məsrəflərinin ödənilməsindən ibarətdir. Aşağıdakı örnek vurulan ziyanın əvəzinin ödənilməsinin tipik nümunəsidir. "Paris Apelyasiya Məhkəməsinin işdən azad edilmiş üzvü çap etdirdiyi kitabında keçmiş həmkarına böhtan atlığına görə məhkəmə qərarına əsasən, təqribən 19.000 ABŞ dolları həcmində cərimə olunmuşdur".

Mətbuat haqqında Fransa qanunu cavab hüququnu nəzərdə tutur (1881-ci il Aktının 13-cü maddəsi). Gündəlik qəzetlərin üzərinə üç gün ərzində cavab dərc etmək vəzifəsi qoyulur, dövri nəşrlər isə cavabı növbəti saylarında dərc etməlidirlər. 4 yanvar 1993-cü il Aktı ilə cavab huququ cinyət prosesinə də şamil edilmişdir. Belə ki, indi cinayət işi ilə bağlı bəraət alan, barəsində məhkəmədə hər hansı iddia irəli sürülməyən istənilən şəxs bəraət hökmü çıxarıldan və ya məhkəmənin qərarı təqdim ediləndən sonra üç ay ərzində bu hüquqdan istifadə edə bilər.

Dövlət qulluqçularının vəzifələri və ya funksiyaları ilə bağlı fəaliyyətlərinə dair mətbuatda yanlış məlumat verildikdə qanun redaktorlarının üzərinə ümumi cavab hüququndan əlavə dövlət qulluqçularının (lato sensu) təqdim etdiyi hər hansı düzəlişi (restification) dərc etmək vəzifəsi də qoyur (1881-ci il Aktının 12-ci maddəsi). Realliqda bundan nadir hallarda istifadə olunur və belə presedent hüququnun nümunələri olduqca azdır.

İsveçdə də böhtana dair qanuna əsasən, həm cinayət ittihamları, həm də mülki iddialar irəli sürülə bilər və cinayət işləri həm ümumi ittiham, həm də xüsusi ittiham əsasən qaldırıla bilər. Ümumi ittiham üzrə işlər nadir hallarda qaldırılır və ittiham Ədliyyə Kansleri tərəfindən irəli sürülməlidir. Adətən, ümumi ittihamlar yalnız zərərçəkən tərəf dövlət qulluqçusu olduqda və xidməti vəzifəsini yerinə yetirərkən hüququ pozulduğu halda irəli sürüllür. Məsələn, Kansler xidməti vəzifəsini yerinə yetirən polis zabitinə böhtan atılması ilə bağlı ittiham irəli sürmüştü.

Adətən, fərdlər məhkəməyə cinayət məsuliyyəti və mülki məsuliyyətlə bağlı şikayətlə müraciət edə bilərlər. Böhtanla bağlı məhkəmə işini udmaq üçün istər cinayət qanununun, istərsə də mülki qanunun tələbləri eynidir, yalnız qaldırılan iddianın növündən asılı olaraq, kiçik prosedur fərqləri mövcuddur.

Şirkətlərə, təşkilatlara və hökumət orqanlarına böhtana dair qanunla bağlı hüquqlar verilməmişdir. Ümumən təşkilata qarşı irəli sürülən "iqtisadi böhtan" və ya digər böhtanın dərc olunması mülki iddia qaldırmağa əsas versə belə, MAA-ya görə, cəza üçün yetərli sayılmır. Buna görə də, hökumətin, şirkətlərin, birliliklərin və digər təsisatların fəaliyyətini araşdırmaq və tənqid etmək sahəsində mətbuatın geniş hüquqları vardır.

MAA böhtanın (təhqirin) iki formasını fərqləndirir: mətbuatda böhtan dərc etmə (libel) və ictimaiyyətin gözü qarşısında təhqir etmə (affront). Sonuncu, ilk növbədə "üzbəüz" təhqir edilmiş şəxslərə aiddir və nadir hallarda mətbuata qarşı iddia irəli sürülməsinə səbəb olur. Onunla müqayisədə mətbuatda böhtan dərc etməyə daha tez-tez rast gəlinir və bu, məhkəmə iddiasının qaldırılmasına səbəb olur (hərçənd böhtanla bağlı iddia qaldırma proseduru o qədər də sadə deyil).

Qəzet hər hansı şəxsin həyat yoluna nəzər salaraq, onu cəzalandırılmalı olan bir cinayətkar, ətrafdakılar tərəfindən ittiham edilməli olan bir şəxs kimi təsvir edərsə, qəzeti məsul redaktoru böhtana görə təqsirkar hesab edilməlidir. Həqiqət heç də mütləq müdafiəni təmin etmir. Lakin böhtanı

əks etdirən fikrə şəraitlə bağlı haqq qazandırmaq olarsa və fikir həqiqətə uyğundursa, yaxud onun həqiqət olmasına dair qəzətin məntiqi əsasları vardırsa, bu halda cinayət məsuliyyəti və ya mülki məsuliyyət yoxdur.

Hər hansı şəxs barədə rəy və ya qiymətləndirici mülahizələr böhtan kimi qiymətləndirilə bilməz. Olduqca təhqicramız şəkildə ifadə edildikdə fikir təhqir (affront) kimi də-yərləndirilə bilər (hərçənd belə hallar çox azdır). Əgər fikir dəqiqlik ifadə edilmiş faktlara əsaslanırsa, ona böhtan kimi yanaşmaq olar.

Böhtanla bağlı bir çox işlərdə başlıca məsələ dərc edilmiş materiala "haqq qazandırmağ"ın mümkün olub-olmamasıdır. Materialın dərc olunmasına o vaxt haqq qazandırmaq olar ki, informasiyaya olan ictimai maraq informasiyada sözü gedən şəxsin müdafiəsinin maraqlarından üstün olsun. Məsələn, siyasətçilərin qanunun tələb etdiyindən az vergi ödəmələri barədə informasiyanın dərc edilməsinə haqq qazandırmaq olar, çünki cəmiyyətdə tanınmayan şəxslər barədə eyni informasiya dərc etməyə də haqq qazandırmaq mümkündür.

Müdafiə vasitəsi kimi həqiqəti sübut etməyə ehtiyac olunduqda sübutetmə yükü məsul redaktorun üzərinə düşür. Bu zaman informasiyani doğru hesab etmək üçün məsul redaktorun məntiqə uyğun əsasının olması kifayətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, İsvəçdə qəzetlərin məzmunu ilə bağlı qanunun müəyyən etdiyi məsuliyyətə dair xüsusi sistem mövcuddur. Yalnız bir şəxs – mülkiyyətçinin təyin etdiyi "məsul redaktor" dərc olunan materialları oxuyub-oxumamasından

asılı olmayaraq, onlara görə məsuliyyət daşıyır. Bu sistemin ən azı iki üstünlüyü var: o, məsuliyyətə cəlb oluna biləcək şəxsin (mənbələrlə birlikdə) mövcudluğuna təminat verir və informasiya mənbəyindən tutmuş informasiyanı yayan şəxs-sədək prosesə cəlb olunanların hamısının təhlükəsizliyini təmin edir.

Məsul redaktor təqsirkar hesab edildikdə, adətən, iddiaçıya ziyanın əvəzinin ödənilməsi barədə qərar çıxarılır. Böhtanla bağlı "tipik" məhkəmə qərarında ziyanın əvəzinin ödənişi 3.000 ABŞ dollarına yaxındır. Ziyanın əvəzinin ödənişi kimi ən yüksək məbləğ "Byörn Borqun işi"ndə müəyyən edilmişdir; məhkəmə həmin iş üzrə cərimə olaraq 12.000 ABŞ dollarına ekvivalent olan məbləği təyin etmişdir.

Hökumət institutlarını böhtan və təhqiramız ifadələrdən müdafiə edən hər hansı qanun yoxdur. Bu cür qanun 1970-ci illerin sonlarında "dövlət orqanlarına böhtan atma"nı qadağan edən qaydaların ləğv edilməsindən sonra aradan götürülmüşdür. Həmin qaydaların ləğvi ona əsaslanmışdır ki, demokratik cəmiyyətdə hökumət institutları hər cür tənqidə qarşı, hətta tənqid həqiqətə əsaslanmasa belə, açıq olmalı və onu rahatlıqla qəbul etməlidirlər. Böhtana dair qanuna əsasən, hökumət rəsmilərinin müdafiə olunmaq hüquqları olsa da, onlar məhkəmələrdə nadir hallarda iddia qaldırırlar.

Norveç qanunvericiliyi də həmçinin böhtana (mətbuatda dərc olunmuş böhtan da daxil olmaqla) və şəxsi həyatın toxunulmazlığına görə istər cinayət işi, istərsə də mülki iddia qaldırılmasını nəzərdə tutur. Faktiki olaraq bu iki yanaşma

arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Böhtana qarşı istər cinayət, istərsə də mülki qaydada iddia qaldırılmasının elementləri Cinayət Məcəlləsinin 247-ci bölməsində nəzərdə tutulmuşdur.

Siyasətçilər siyasi məsələlərlə əlaqədar olaraq adı şəxslərə nisbətən daha artıq tənqidə məruz qalırlar. Bu yanaşma digər ictimai xadimlərin işi ilə əlaqədar onlara da şamil edilə bilər, lakin bu, qeyri-müəyyən məsələdir. Norveç qanunvericiliyində "ictimai xadim" standartı yoxdur, ictimai məraqlar doktrinası ölkədə qismən qəbul edilən yeganə yanaşmadır. 247-ci bölməyə əsasən, iddiaçı yalnız etiraz doğrulmuş fikrin həqiqətən ifadə edildiyini və fikrin xarakterinin onun nüfuzuna "böyük ehtimalla, ziyan vurduğunu" sübut etməlidir. Bundan sonra müdafiəçi ifadə edilmiş fikrin həqiqiliyini sübuta yetirməlidir. Lakin fikir həqiqət olsa belə, o, mütləq şəkildə müdafiə edilmir. Cinayət Məcəlləsinin 249(2)-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, əgər məhkəmə müəyyən etsə ki, "fikir nəzakətsiz niyyətlə" bildirilmişdir və ya "formasına, yaxud ifadə olunma tərzinə, yaxud da hər hansı başqa səbəbə görə" nəzakətsiz fikirdir, o zaman hətta həqiqiliyi sübut edilmiş fikrə görə də cəza müəyyən edilir. Xərclərə aid məsələlərdə iddiaçıya böyük üstünlük verilir. Böhtana aid cərimə ilə əlaqədar olan işlərdə ziyanın əvəzinin ödənişi rəmzi olaraq təqribən 8.000-24.000 ABŞ dolları təşkil edir.

Böhtana görə cinayət məsuliyyəti nadir hallarda tətbiq edilir. İddiaçı cavabdehə qarşı cinayət cəzası müəyyən edən xüsusi cinayət işi qaldırmaq barədə ərizə ilə müraciət edə bi-

lər. Böhtanla bağlı bu cür cinayət işlərində qərar cəza və ya cərimədən ibarət ola bilər. Ümumiyyətlə, burada cərimələr mülki işlərə nisbətən kiçik məbləğdə, təqribən 160-3.200 ABŞ dolları həcmində ola bilər. Böhtana görə azadlıqdan məhrumetmə sonuncu dəfə 1933-cü ildə baş vermişdir. Bu cür yumşaq cəzalar olduğu təqdirdə mətbuatə qarşı cinayət işinin bir o qədər əhəmiyyəti olmur. Norveçin mətbuat təşkilatları iddia edirlər ki, böhtana dair qanunlar jurnalistikyanın araşdırılmalarına və qanuni ictimai maraqları doğuran məsələlər barədə reportajlar hazırlanmasına mənfi təsir göstərir.

3.3. Beynəlxalq jurnalistikada və demokratik ölkələrin KİV-ində məhkəmə proseslərinin işıqlandırılması prinsipləri

a) hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin işıqlandırılmasının beynəlxalq prinsipləri

Məhkəmə və hüquq-mühafizə sisteminin fəaliyyətinə ictimai diqqətin təşkili ədalətin bərqərar olmasının və avtoritar idarəciliyin qarşısının alınmasının əsas təminatçısı kimi çıxış edir. Bu prosesdə kütləvi informasiya vasitələri əvəzsiz rol oynayır. ABŞ-in Ali Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, «məsuliyyətli mətbuat ədalətli məhkəmənin etibarlı yolcusudur. Bir neçə yüz illik təcrübə bunu təsdiq edir. Mətbuat nəinki məhkəmə proseslərinin materiallarını dərc edir, həm də polisi, prokurorları, məhkəmə proseslərini ictimai diqqət mərkəzinə çəkmək və tənqid etməklə səhvərin qarşısını alır». [236]

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin işıqlandırılması cinayət faktlarının araştırılmasına da öz təsirini göstərir. İstintaqın gedişatına həsr olunmuş mətbuat materialları bəzən polisin işini çətinləşdirə, onun istifadə etdiyi üsulları açıqlaya bilər və şübhəli şəxslərə «yol göstərmmiş» olar. Bunuyla belə demokratik cəmiyyətlərdə məhkəmələr çox nadir hallarda mətbutedan susmağı tələb edən qətnamə çıxarır. Müstəntiq işinin çətinə düşməsi bəhanəsi mətbuatın həmin cinayət işinin gedişatını işıqlandırmasına heç vaxt qadağa ola bilməz. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi «Weber v. Switzerland» işi üzrə məsələni aşdırarkən bu qənaətə gəlmışdır. İddiaçı, tanınmış jurnalist və ekoloq Frans Veber məhkəmə təhqiqatının bəzi məlumatlarını və sənədlərini açıqladığına və istintaq üsullarını tənqid etdiyinə görə məsuliyyətə cəlb olunmuşdur. Avropa Məhkəməsi qərara gəlmışdır ki, jurnalistin cəzalandırılması zərurətdən doğmamışdır və yoxlama testindən keçmir. İctimaiyyətin bu işə qanuni marağı Veberin nüfuzundan deyil, müstəntiqlərin fəaliyyət metodlarından irəli gəlir [125, 220].

Real həyatda polislər jurnalistlərin onlara diqqət yetirməsinə daha çox sevinirlər, nəinki əksinə. Çünkü hər şeyin nəzarət altında olduğunu cəmiyyətə çatdırmağın ən yaxşı vasitəsi elə mediadır. KİV-də kriminal xəbərlərin yayılması vətəndaşların kifayət qədər diqqətini çəkir. Odur ki, həmin məlumatlar siyasi yönümündən, əlaqə və maraq dairəsindən asılı olmayaraq, bütün mətbuat orqanlarına təqdim olunmalıdır. Avropa Şurası hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin KİV-də işıqlandırılması və

məlumatların təqdim edilməsi haqqında müəyyən prinsiplər işləyib hazırlamışdır.

Sənəddə qeyd olunur ki, əgər jurnalist qanuni vasitələrdən istifadə edərək məhkəmə və polis orqanlarından araşdırılan cinayət işi ilə bağlı müvafiq məlumat əldə etmişsə, həmin informasiya sorğu ilə müraciət edən istənilən KİV nümayəndəsinə verilməlidir. Sayca beşinci olan prinsipin məzmununa görə, məhkəmə və polis orqanları cinayət işinin araşdırılması ilə bağlı məlumatları heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən, imkan daxilində press-reliz və yaxud mətbuat konfransı vasitəsilə kütləvi informasiya vasitələrinə təqdim etməlidir [51, 215].

Avropa Şurası hesab edir ki, təhqiqat geniş ictimai marağa səbəb olduğu halda məhkəmə və polis orqanları özləri sistematik olaraq KİV-ə məlumat verməli və istintaq sırrını açmamaq şərtilə operativ-axtarış fəaliyyəti haqqında informasiya təqdim etməlidir. VSHBP hər kəsə açıq məhkəmə dinləmələri təminatı verir. Bu o deməkdir ki, şəxsi maraqlan asılı olmayıaraq, jurnalist istənilən məhkəmə araşdırmlarında iştirak edə bilər. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi xüsusi vurğulamışdır ki, məhkəmə işlərinin şifahi dinləmələri ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır. [243]

Məhkəmə dinləmələrinin açıq olması bir neçə məqsəd güdürlər. İlk növbədə mühakimə edən hakim, filosof Ceremi Bentamin qeyd etdiyi kimi, «özü publikanın muhakiməsindədir». İkincisi, açıq dinləmələr zamanı vətəndaşlar qanunların mahiyyəti ilə tanış olur, onların işləklik dərəcəsini öyrənir, yalan ifadələrin qarşısı alınmış olurlar və nəticədə

qanunlar daha geniş ictimai əhəmiyyət kəsb edir. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qeyd etmişdir ki, məhkəmə proseslərinin açıqlığı «dövlətin heç bir təklifdən asılı olmayan borcudur».

Avropa Şurası hesab edir ki, jurnalistlər məhkəmə zalına sərbəst buraxılmalı və bunun üçün heç bir akkreditasiya tələb olunmamalıdır. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin (2003) 13 sayılı tövsiyəsində qeyd olunurdu ki, məhkəmə zalında jurnalistlər üçün kifayət qədər yer ayrılmalıdır. Sənədin on ikinci prinsipinə görə, məhkəmə çəkişmələrində jurnalistlərin iştirakına qadağa yalnız o vaxt qoyula bilər ki, proses qapalı keçirilsin və oraya heç bir ictimayyət nümayəndəsi buraxılmasın [51, 217]. Bu vəziyyət VSHBP-nin 14 (1)-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Bununla belə məhkəmə proseslərində iştirak etmək həqiqi heç də söz azadlığı hüququ kimi mütləq ola bilməz. Müəyyən maraqlar, o cümlədən günahkarın təhlükəsizliyi, yeniyetmənin həyəcanı dinləmələri bağlı qapılar arxasında aparmağa məcbur edə bilər. VSHBP-nin 14 (1)-cü maddəsində qeyd olunduğu kimi, «mənəviyyat, ictimai asayış, dövlət təhlükəsizliyi və yaxud tərəflərin şəxsi həyat maraqları tələb etdikdə – məhkəmənin qənaətincə və ehtiyac da-xilində – xüsusi hallarda, üstəlik obyektiv məhkəmə maraqlarından çıxış edərək mətbuat və ictimaiyyət məhkəmə araşdırılmalarına buraxılmağa bilər» [71].

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi vurğulamışdır ki, VSHBP-nin 14(1)-cü maddəsindəki istisnalar əhatəli və yetərlidir. Həmin bəndlər tətbiq edilmədiyi halda məhkəmə

dinləmələri həmi üçün: istər mətbuat nümayəndələri, istərsə də adı vətəndaşlar üçün açıq olmalıdır. Dinləmələrin qapalı şəraitdə keçirilməsi zərurətinin əsaslandırılması yüksək dövlətin üzərinə düşür [244].

VSHBP-in 14 (1)-cü maddəsi məhkəmə çəkişmələrinin yalnız açıq olmasını yox, həm də «ədalətli» keçirilməsini tələb edir. Sözsüz ki, ədalət məhkəmə orqanları tərəfindən təmin olunmalıdır. Amma kütləvi informasiya vasitələrinin də ictimaiyyətə və nəzəri cəhətdən hakimlərə, şahidlərə böyük təsiri var. Cinayət işlərinin araşdırılması zamanı ədalətin bərqərar olmasının əsas prinsiplərindən biri günahı məhkəmə qərarı ilə təsbit olunmaya qədər günahlandırılan şəxsin günahkar elan edilməməsidir. Avropa Şurası KİV-dən tələb edir ki, günahsızlıq prezumpsiyasını pozacaq və yaxud ona kölgə salacaq məlumatlar yayımlanmasın.

KİV-ə hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinə dair məlumatların təqdim edilməsi haqqında Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin (2003) 13 sayılı tövsiyəsində əks olunan prinsiplərin sayca ikincisi «günahsızlıq prezumpsiyası» adlanır. Avropa Şurası qeyd edir ki, cinayət hadisəsinin araşdırılması zamanı kütləvi informasiya vasitələrində məlumatların və fikirlərin yayımlanması təqsirləndirilənin və yaxud günahkar hesab olunanın günahsızlıq prezumpsiyasının pozulmaması şərtilə baş verə bilər [51, 214].

Dövlət «mətbuatın mühakiməsi»nin qarşısını alan qanunlar qəbul edə bilər. Bununla belə günahsızlıq prezumpsiyasının gözlənilməsi heç də KİV-ə cinayət proseslərinin şərh edilməsini qadağan etmir. Çünkü bu, məhkəmə çəkiş-

mələrinin açıqlığı principini pozmuş olardı. Təqsirləndirilən şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ilə vətəndaşların məlumat almaq haqqı arasında olan tarazlığı qorumaq üçün beynəlxalq təşkilatlar bütün mövcud dəlilləri nəzərə almayı tövsiyə edir. Avropa Məhkəməsinin fikrincə, məhkəmənin andlı üzvləri KİV-in təsirinə peşəkar hakimlərə nisbətən daha çox düşürlər. Odur ki, təqsirləndirilənin taleyi hakimlərin peşəkarlığından daha çox asılıdır. Ona görə də hakimlərin hazırlıq səviyyəsinin yüksək olmadığı ölkələrdə mətbuatdan yalnız neytral informasiyanın yayımılanması tələb olunur [237]. Əksinə, əgər məhkəmə dinləmələri böyük ictimai marağa səbəb olan məsələyə həsr olunmuşsa, onda dövlət maksimum dərəcədə kənara çəkilməli və müdaxilə etməməlidir. Avropa Məhkəməsinin «Worm v. Austria» işi üzrə çıxardığı qətnamədə qeyd olunur ki, məhkəmə qarşısında siyasetçi çıkış edirse, əhalinin məlumat almaq və müxtəlif şərhlərlə tanış olmaq haqqı qat-qat artır. Çünkü bu şəxslər şüurlu şəkildə jurnalistlərin və bütövlükdə əhalinin diqqət mərkəzində olurlar. Sözsüz ki, adı şəxslərə nisbətən siyasetçiyə aid olan şərhlərin çərçivələri daha genişdir [238]. Bu fikir siyasetçilərin diffamasiya və şəxsi həyata müdaxilə ilə bağlı daha az qorunmaq imkanları ilə üst-üstə düşür. Amma Avropa Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, bu elə vəziyyət yaratmamalıdır ki, siyasetçilərin ədalətli məhkəmə hüququ pozulsun və yaxud «KİV-də bilərkədən, ya da təsadüfən ədalətli araşdırılmaya zərər vura biləcək bəyanatlar səsləndirilsin» [238].

Güclü demokratik ənənələrə malik olan ölkələrin bir ço-

xunda məhkəmələr onların fəaliyyətinə dair məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində yayımlanmasına müdaxilə etmirlər. ABŞ-in Ali Məhkəməsi cinayətkarın törətdiyi əməllerin qəddarlığının KİV-də yayımlanmasına qadağa qoyması haqqında vəsatəti müdafiə etməmişdir. Ali Məhkəmə bunu qabaqlayıcı senzura kimi qiymətləndirmiştir.

Ali Məhkəmə belə nəticəyə gəlmışdır ki, istənilən halda həmin informasiya şifahi formada (media olmadan) geniş yayılacaq və üstəlik cinayətkarın ifadələri qərarın verilməsinə onsuz da mane ola bilməyəcək [234]. Bir sıra ölkələrdə jurnalistikyanın özünütənzimləmə qurumları günahsızlıq prezumpsiyasını poza biləcək məlumatların və məhkəmə çəkişmələrinin yayımlanmasının qarşısını böyük müvəffəqiyyətlə ala bilirlər.

Dövlətlər məhkəmə proseslərinin işıqlandırılmasını tənzimləyərkən yalnız günahsızlıq prezumpsiyasından çıxış etmirlər. Bəzi ölkələrdə jurnalistlərə günahkarın şəxsiyyətinin elan olunmasına, şahidlərin adının açıqlanmasına, onların fotosəkillərinin dərc olunmasına icazə verilmir. Hesab olunur ki, həmin şəxslərin özəl və ailə həyatına müdaxilə edilə bilər [100].

Jurnalistlər məhkəmə proseslərini işıqlandırmaqla hakimlərin öz vəzifələrində nə dərəcədə obyektiv olmaları haqqında əhaliyə kifayət qədər məlumat vermiş olurlar. Kütləvi informasiya vasitələri məhkəmə araşdırması zamanı buraxılan səhvələri, lazımsız hərəkətləri açıqlayıb tənqid etməklə məhkəmə sisteminin sağlam fəaliyyətinə zəmin yaratır və vətəndaşların ədalətə olan inamını artırmış olur. Bun-

dan çıkış edərək qeyd olunmalıdır ki, hakim strukturlar məhkəmələrin KİV-də tənqidinin qarşısını almamalı və belə hallar yalnız istisna kimi qəbul olunmalıdır. Bəlliidir ki, dövlət strukturları diffamasiya ilə bağlı iddia qaldırı bilməz. Üstəlik sadə vətəndaşlara nisbətən tanınmış şəxslər tənqidə daha dözümlü yanaşmalıdır. Həmin prinsiplər məhkəmə sisteminə də aid edilməlidir. Məhkəmə orqanları dövlət qurumu olduğundan hakimlər bu peşəni seçməklə özlərini ictimai diqqət mərkəzinə qoymuş olurlar.

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi belə bir problemlə dəfələrlə qarşılaşmışdır ki, kütləvi informasiya vasitəsinə hakimə böhtan atlığına və yaxud təhqirə yol verdiyinə görə hansı hallarda məsuliyyətə cəlb etmək lazımdır. Maraqlıdır ki, AİHM-in bu barədə birinci qərarı bütövlükdə tənqid atəşinə tutulmuşdur. Bu qərar «Barfod v. Donmark» işi üzrə verilmişdir [94]. Qreländiya jurnalisti Barfod öz məqalələrində məhkəmə iclasçılarını yerli orqanların xeyrinə qərar verdiklərinə və «rəhbərləri qarşısında borclarını yerinə yetirdiklərinə» görə tənqid etdiyi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur. Dolayısı ilə vurgulanırdı ki, məhkəmə iclasçıları qərəzli olmuş və hakimlər qeyri-peşəkar fəaliyyət göstərmişlər. AİHM məhkəmənin andlı üzvlərinin təqsirləndirilən yerli hakimiyyət orqanları ilə əmək münasibətlərində olduğunu nəzərə alaraq, jurnalist Barfodun tənqidini haqlı hesab etmişdir. Bununla yanaşı Avropa Məhkəməsi belə qərara gəlmışdır ki, jurnalistin şərhləri məhkəmə qərarının tənqidinə yox, «xalq nümayəndələrinin ləyaqətinin alçaldılmasına və birbaşa onların ünvanına yönəlmüşdir» [94].

Avropa Məhkəməsinin qənaətinə görə, Barfodun məsuliyyətə cəlb olunması heç də söz azadlığı hüququnun pozulması kimi yozula bilməz.

Avropa Məhkəməsi «Praeger and Oberschlick» işinə baxarkən Avstriya jurnalistinin hakimə böhtan atlığına və ləyaqətini alçaltlığına görə mühakimə olunduğunu aydınlaşdırmışdır. Öz məqalələrində jurnalist yazmışdır ki, hakim təqsirləndirilən şəxsləri «yekəxanalıqla qorxudur», onlara «artıq cəza kəsilmiş şəxs kimi» münasibət bəsləyir. Məhkəmə jurnalistin şərhinə dözümlü yanaşmayı tövsiyə etmiş və «hətta məhvədici və əsassız mülahizələr olduğu yerdə» də vətəndaşların hakimlərə olan inamını qorumağa çağrırmışdır. Nəticədə bir səs çoxluğu ilə Avropa Məhkəməsi söz azadlığının pozulmadığı qənaətinə gəlmışdır [235].

AİHM «De Haes G ijels v. Belqium» işi üzrə qərarında söz azadlığı hüququnu daha ciddi şəkildə müdafiə edə bilmişdir. Araşdırılan işdə jurnalist apelyasiya məhkəməsinin hakimini boşanma məsələsində azyaşlı uşaqlar üzərində himayədarlığı qeyri-sabit davranışını ilə tanınan atanın üzərinə qoyduğuna görə kəskin təqdid etmişdir. Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, «söz azadlığı hüququ infor-masiyanın məzmunu ilə yanaşı onu təqdimetmə formasını da müdafiə edir» [97]. Odur ki, bu işlə bağlı jurnalistləri diffamasiyaya görə məsuliyyətə cəlb etmək onların özü-nüifadə hüququnu pozmaq deməkdir.

b) Xarici ölkələr jurnalistikasında məhkəmə proseslərinin işıqlandırılması təcrübəsi

ABŞ-da media nümayəndələri ictimaiyyət üçün açıq olan məhkəmə proseslərində iştirak edir. İctimaiyyətin kənarlaşdırıldığı proseslər mətbuatın da üzünə bağlı ola bilər. Hətta məhkəmə iclası açıq olduqda belə, xüsusi maraqların tələb etdiyi zəruri hallarda mətbuat və ictimaiyyət həmin iclasdan kənarlaşdırıla bilər.

Böyük Britaniyada informasiyanın açıqlığı prinsipi həmdə məhkəmə sənədlərinin və iclasların gedişinə aididir. Ədalət mühakiməsinin açıqlığı Avropa qanunvericiliyinin fundamental prinsipi olsa da, qanunda bu meyarla bağlı bəzi şərtlər müəyyən edilmişdir. Ruhi xəstələrin işi ilə, qəyyumluq və övladlığa götürmək məsələləri ilə bağlı məhkəmə iclasları qapalı keçirilə bilər. Uşaqlarla, ailə həyatı ilə, məxfi informasiya ilə, milli təhlükəsizliklə və bir sıra başqa hal-larla bağlı məhkəmə iclası qapalı keçirilə bilər. İctimaiyyət yeniyetmələrin işi ilə bağlı prosesə buraxılmır, lakin mətbuatın bu proseslərdə iştirakına icazə verilir. Belə bir ümumi qayda mövcuddur ki, açıq dinləmələrdən reportajlar mətbuatda dərc edilə bilər. Bu, "ədalət mühakiməsinin açıqlığı" konsepsiyasının real mənasını eks etdirən mühüm prinsipdir. Lakin burada bəzi istisnalar vardır.

Almaniya qanunvericiliyinə, yəni Cinayət Məcəlləsinin 353(d)-cü bölməsinə əsasən, mətbuatda ittiham qərarını və ya digər məhkəmə sənədlərini dərc etmək qanun pozuntusu hesab olunur. Bu şərt yalnız stenogram hesabatdan sitat gətirməyi qadağan edir, deməli, o, müəyyən çərçivə ilə məh-

dudlaşır. Məhkəmə işləri ilə bağlı ictimaiyyətin məlumat almaq hüququ olduğuna görə dirləmələr zamanı səsyazma və şəkil çəkmə qanuna zidd deyil. Hərçənd televiziya kameraları ilə çəkilişə icazə verilmir və məhkəmə iclasına sədrlik edən hakim hətta sadəcə fotosəkil çəkməyi də qadağan edə bilər.

Fransa qanunlarının müəyyən etdiyi prinsipə əsasən, məhkəmə prosesləri ictimaiyyət üçün açıqdır və jurnalistlər həmin proseslərdən sərbəst reportaj hazırlaya bilərlər. Jurnalistlər 1881-ci il Aktı ilə, böhtanla bağlı proseslərdə və açıq məhkəmə iclaslarında səsləndirilən fikirlərlə bağlı xoş məramlı reportajlar hazırlayarlarsa, mətbuat müəyyən immunitet əldə etmiş olur. Məhkəmə proseslərinin ictimaiyyət üçün açıq olması və həmin proseslərdən sərbəst reportajlar hazırlanması prinsipində bəzi istisnalar müəyyən olunmuşdur. Bu istisnaların məqsədi ilk növbədə çəkişən tərəflərin hüquqlarını, proseslərinin ədalətliliyini və şəxsi həyatın, xüsusən azlıqların şəxsi həyatının toxunulmazlığını qorumaqdır. Bəzi hallarda, o cümlədən qadına qarşı zorakılıq halları ilə bağlı cinayət prosesləri, hətta məhkəmə bu prosesdə mətbuatın iştirakı barədə qərar çıxarsa belə, zərərçəkən tərəfin tələbi əsasında kənar şəxslərin iştirakı olmadan həyata keçirilə bilər (Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 306-cı maddəsi). Zərərçəkənin yazılı razılığı olmadıqda mətbuat onun soyadını və ya identifikasiyası ilə bağlı hər hansı informationı dərc edə bilməz (39-cu maddə “quinquies”).

Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməsi kənar şəxslərin iştirakı olmadan həyata keçirilir. Bu cür məhkəmədən qa-

baq həmin məhkəmə prosesindən hesabatları, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin identifikasiyası ilə bağlı hər hansı informasiyanı və ya onun şəklini dərc etmək qadağan olunur (Ordonance of 2 February 1945, Article 14(2)). Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin adını çəkməmək şərti ilə məhkəmə qərarları dərc edilə bilər. 1881-ci il Aktinin 39-cu maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özünə qəsd etməsi ilə bağlı hər hansı mətnin və ya fotonun dərc olunmasını qadağan edir.

İsveçin ədalət mühakiməsi ümumən ictimaiyyətin və medianın üzünə açıqdır, amma məhkəmə zalında çəkiliş kameralarının olmasına icazə verilmir. Hər halda mətbuatın qəbul etdiyi Etika Məcəlləsində nəzərdə tutulur ki, cinayət işlərində ictimai maraqlar tələb etməsə, müttəhimlərin şəxsiyyəti identifikasiya edilməməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, İsveç mediasına nisbətən başqa ölkələrin mediasında məhkəmə prosesləri daha geniş işıqlandırılır.

Norveçdə məhkəmə iclaslarının açıqlığı mühüm şərtlərdən biridir. Ümumiyyətlə, mətbuatın və ictimaiyyətin məhkəmə iclaslarında iştirak etmək hüququ vardır. Lakin məhkəmə iclasın qapalı keçirilməsi barədə qərar çıxara bilər və müəyyən hallarda məhkəmə prosesi barədə yazı dərc etməyi mətbuata qadağan edə bilər. Cinayət Məcəlləsinin 126-cı bölməsində qeyd edilir ki, proses iştirakçılarının şəxsi həyatının toxunulmazlığı hüququ informasiyanın ictimaiyyət üçün əlçatan olması hüququnu üstələyərsə, məhkəmə araşdırması ictimaiyyət üçün qapalı keçirilə bilər.

Bundan başqa, cinayət işi üzrə məhkəmə çəkişmələri zamanı müttəhim məhkəmə zalına daxil olarkən və ya ora-

dan çıxarkən onun fotosəklini çəkməyə qadağa qoyulmuşdur. Lakin cinayət işi ciddi olduğu və ictimai maraqları böyük olduğu hallarda məhkəmə arabir şəkil çəkməyə icazə verə bilər. Radio və televiziya yayımı qadağan edilir, lakin bu barədə müraciət olduqda çox zaman buna icazə verilir.

3.4. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV fəaliyyətindəki problemlərin demokratik çözüm qaydaları

a) demokratik media təcrlübəsində qərəzsiz səhv və cavab hüququ

Bir çox ölkələrdə hətta heç kimin maraqlarına toxunmasa belə həqiqətə uyğun olmayan informasiyanı yayılmamaq jurnalistlərə qadağan olunur. Bəzən bu qadağa jurnalistlərin dəqiq məlumatlar vermək vəzifəsi kimi qarşıya qoyulur. Bununla belə BMT-nin insan haqları problemləri ilə məşğul olan qurumları hesab edir ki, həqiqətə uyğun olmayan məlumatların yayımı cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaya səbəb ola bilməz. İnsan Hüquqları Komitəsi bəyan etmişdir ki, «həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verilməsinə görə jurnalistləri təqib etmək və cəzalandırmaq, sözsüz ki, Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin pozulması deməkdir» [240].

Başqa hallarda İHK qeyd etmişdir ki, qanunların bu kimi maddələri «haqsız olaraq söz azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönəlmışdır». Bu mövqə hətta kütləvi narazılıqlara səbəb ola biləcək yanlış məlumatların verilməsinə də

aid edilir. 2000-ci ildə BMT-nin Düşünçə və İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəcisi bəyan etmişdir ki, «mətbuatda yayılmış yanlış məlumatlara görə jurnalistləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək heç bir tənqidə tab gətirə bilməz. Sülh şəraitində fikrin ifadə edilməsi nəticəsində azadlıqdan məhrumetmə cəzası bütün hallarda insan haqlarının kobudcasına pozulması deməkdir» [262].

Əlbəttə, obyektiv, ölçülüb-biçilmiş məlumatların yayılmasının jurnalist peşəkarlığının əsasını təşkil edir. Amma bu meyarın qanun halına salınması bir çox problemlərə gətirib çıxarar. Birincisi, yanlış məlumata görə cəza tətbiqi jurnalistləri qorxudar və çəkindirər. Çünkü tez-tez dəyişən şəraitdə, müxtəlif məlumatların yayılmış olduğu məkanda, ziddiyətli mənbələrin mövcud olduğu halda faktların obyektivliyini yoxlamaq çətindir və onların araşdırılması xeyli vaxt tələb edir. Reportyorum nüfuzu onun ötürdüyü informasiyadan asılıdır. Odur ki, peşəkar, özünə hörmət edən reportyor obyektivliyinə böyük şübhə ilə yanaşlığı informasiyanı əhaliyə ötürməz. Əgər yanlışlığa görə jurnalistin başı üzərində qanunun cəza maddəsi «Domokl qılıcı» kimi dəyansa, onda o istənilən məlumata şübhə ilə yanaşacaq və onun ictimaiyyətə təqdim etməyəcək. İkincisi, faktlar və onların qiymətləndirilməsi, şərh edilməsi bir-birindən açıq-aydın şəkildə fərqlənmir. Bəzən bir düşüncə qeyri-dəqiq məlumat, istehzalı və satirik ifadə formasında çatdırılır. Bir şəxs başqasını «banda başçısı» adlandırmışsa, o demək deyil ki, onu mütləq qanunsuz hərəkətlərdə günahlandırır. Beləliklə, həqiqətə uyğun olmayan ifadələrə qadağə qoymaq dü-

Şünçə azadlığını məhdudlaşdırmaq deməkdir. Nəticədə fikir və düşüncə yarışına zərbə dəyə bilər və demokratianın inkişafı xeyli zəifləyər. Üçüncüsü, yanlış məlumatların yayılmasına görə qanunla cəza tətbiq etmək konkret şəraitdə hansı fikrin həqiqəti əks etdirdiyini heç də aydınlaşdırır. Beləliklə, bu cür qanunlar mücərrəd ola, ümumi xarakter daşıya və nəticədə üc hissəli testin birinci yoxlamasından keçməyə bilər. Üstəlik bu gün həkk olunmuş həqiqət daimi xarakter daşıya bilməz. Bernard Šou demişkən, "yeni fikirlər zarafat və əyləncə kimi yaranır, sonra onların mahiyyətində satqınlıq və üsyankarlıq görülür, bir qədər sonra həmin məsələləri müzakirə etməyə başlayır, axırda isə onları şübhə doğurmayan həqiqət hesab edirlər".

Söz azadlığı ideyasının əsasında dayanan fikir ondan ibarətdir ki, hansı fikri ifadə edəcəyini, hansı məlumatın başqaları üçün maraqlı və əhəmiyyətli ola biləcəyini hər kəs özü müəyyən edir. Buradan belə nəticə hasil olur ki, söz azadlığı hüququ həm də ümumiyyətlə, heç bir fikir bildirməməyi özündə ehtiva edir. Dövlət öz vətəndaşları üzərinə elə bir vəzifə qoymamalıdır ki, onlar hansısa məsələ, əsasən də düzgün hesab etmədikləri və razılaşmadıqları problem barədə öz düşüncələrini mütləq bildirməli olsunlar.

Fikri sərbəst ifadə etmək hüququ kimi susmaq haqqı da mütləq ola bilməz. İstər-istəməz vətəndaşlar vergi bəyannaməsini doldurmağa, əczaçılıq şirkətləri dərmanların təsiri haqqında məlumat verməyə, şahidlər məhkəmədə ifadə verməyə və s. borcludurlar. Düzdür, beynəlxalq qurumların bu məsələ ilə bağlı xüsusi göstərişləri yoxdur, amma istənilən

addım və qərar üç hissəli testən keçməlidir.

Bir sıra ölkələrdə qanun vətəndaşlara imkan verir ki, hansı informasiya vasitəsi onların fikrini təhrif etmiş və yaxud düzgün qələmə verməmişsə, cavab üçün onlara həmin mətbuat orqanında şərait yaradılsın. Cavab vermək hüququnun iki yönümü var. Birincisi, düzəliş vermək, yəni yanlış məlumatlara aydınlıq gətirmək hüququdur. Burada redaksiya bir qədər sərbəstdir və dəqiqləşməni özü də apara bilər. İkinci halda narazı şəxs əks tərəfə “haqq-hesabı çürütmək” məqsədilə efir vaxtı və yaxud qəzet sahəsi tələb edə bilər. Bu isə fikri ifadə etmək hüququna daha böyük müdaxilə deməkdir.

Cavab hüququ KİV qanunvericiliyinin çox ziddiyyətli bir sahəsidir. Bu hüququn söz azadlığına müdaxilə demək olduğunu heç kəs inkar etmir. Amma hamı razılaşır ki, informasiya yayımı prosesində hər iki tərəfi dinləmək gələcək məhkəmə çəkişmələrinin qarşısını alır, məlumatların təsirliliyini artırır. Bəziləri isə əksinə burada redaksiyanın işinə müdaxilə görülürler.

Beynəlxalq-hüquqi sənədlər dövlətlərdən cavab hüququnu və düzəliş aparmaq haqqını müvafiq qanunlara əlavə edilməsini tələb edir. Avropa insan haqlarının müdafiəsi sistemi də cavab haqqını özündə ehtiva edir. 1989-cu ildə İnsan haqları üzrə Avropa Komissiyası xüsusi vurğulamışdır ki, «demokratik cəmiyyətdə cavab hüququ pluralizmin təminatçısı kimi çıxış edir» [247].

BMT-nin Düşüncə və İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisi qeyd edirdi ki, dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən

cavab hüququ yanlış məlumatların yayılmasının qarşısını almalıdır. Üstəlik cavab hüququ ideal halda mətbuatın özü-nütənzimləmə sisteminə daxil edilməli və «istənilən halda qiymətləndirmə mülahizələrə yox, yalnız faktlara şamil edilməlidir» [267]. İnsan haqları üzrə Avropa Konvensiyasını imzalamış ölkələrə müvafiq tövsiyələr vermək məqsədilə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi xüsusi qətnamə qəbul etmişdir [164]. Avropa Şurası üzv dövlətlərə bir sıra istisnalarda cavab hüququnu tanımağa çağrılmışdır. Bu istisnalar aşağıdakılardır:

- əgər cavab tələbi kütləvi informasiya vasitəsi qarşıında vaxtında qaldırılmamışsa;
- əgər cavabın vaxtı və yeri yanlış informasiyanın düzəlişinə sərf olunmayacaqsa və ondan artıqdırsa;
- əgər cavab imkanları mübahisə doğuran faktların düzəlişinə yönəlməmişsə;
- əgər cavab istəyi özündə qeyri-qanuni hərəkat ehtiva edirsə;
- əgər cavabın mahiyyəti qanunla qorunan üçüncü tərəfin maraqlarına ziddirsə;
- əgər cavab istəyində olan şəxs öz maraqlarının qanuni olduğunu nümayiş etdirə bilmirsə.

Bir müddət sonra Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi bu qaydalara daha iki istisna da əlavə etmişdir:

- əgər cavab mübahisəli və yaxud yanlış hesab olunan informasiyanın yayılmışlığı dildən fərqli dildə verilirsə;
- əgər mübahisəli informasiya dövlət orqanının və yaxud məhkəmənin açıq iclaslarından hazırlanmış hesabat məru-

zəsinin bir hissəsini təşkil edirəsə.

Vergi ödəyicilərinin vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən dövlət informasiya orqanları hər hansı bir siyasi qüvvənin əlində mübarizə vasitəsi ola bilməz. Onlar öz müstəqilliyini qorunmalı və neytral olmalı, imkanlarını cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif baxışların obyektiv əks olunmasına yönəltməlidirlər. Düzdür, əslində – hətta inkişaf etmiş demokratik ölkələrdə də dövlət hadisələrin işıqlandırılması zamanı kütłəvi informasiya vasitələrindən öz xeyrinə istifadə edə bilir, amma cavab hüququ müxalif partiyaları heç də boğmur və onlara seçicilərə birbaşa müraciət imkanı yaradır. Bir çox ölkələrdə məhkəmə orqanları cavab imkanlarını nəzərə alaraq elə şərait yaratmağa çalışır ki, əhali müxalif fikirlərə giriş əldə edə bilsin və beləliklə, plüralizm təmin edilsin.

b) KİV nümayəndələrinin müdafiəsi sahəsində dövlətin məsuliyyəti

Dövlət insan haqları sahəsində pozuntuların qarşısını almaqla yalnız «mənfi» öhdəlikləri yerinə yetirməli deyil, həm də «müsbət» vəzifələri həyata keçirməli, yəni vətəndaşların hüquqlarını hərtərəfli təmin etməlidir. VSHBP-nin 2-ci maddəsində dövlətlərdən tələb olunur ki, «hazırkı Paktda qeyd olunmuş hüquqları təmin etmək üçün müvafiq qanun-vericilik aktları qəbul etsinlər və başqa tədbirləri həyata keçirsinlər» [31, 102]. Beynəlxalq məhkəmə instansiyaları və başqa orqanlar həmçinin vurğulayırlar ki, göstərilən vəzifə dövlətlərdən vətəndaşları və əsasən də KİV əməkdaşlarını hər cür zorakılıqldan, hücumlardan müdafiə etməyi tələb edir.

BMT, Avropa Şurası, ATƏT özlərinin səlahiyyətli nümayəndələri vasitəsilə dəfələrlə qeyd etmişlər ki, kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarına qarşı yönəlmış qlobal zorakılıq problemi kritik həddə çatmışdır. Onlar dövlətlərdən bu cəzasızlıq mühitinə son qoymağın, jurnalistlərə və özünüifadə azadlığı hüququnu həyata keçirən başqa şəxslərə edilən hücumların qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər görməyi tələb edirlər.

Vacib məsələlərdən biri də jurnalistləri müdafiə etmək hüququnun nə dərəcədə geniş məkan əhatə etməsidir. Bir tərəfdən elə tədbirlər görülməlidir ki, jurnalistlərə edilən hücumların, zorakılıq aktlarının sayı gündən-günə azalsın. Başqa tərəfdən dövlət hər bir KİV işçisinin hərəkətlərini müşahidə edib onu addımbaaddım qorumağa çox yüklənməməlidir. İnsan Hüquqları Konvensiyasının 2-ci maddəsində vurğulanır ki, yaşamaq hüququ «müvafiq şəraitdə dövlət orqanlarından müsbət öhdəlikləri yerinə yetirməyi», yəni başqa şəxsin cinayət əməlləri nəticəsində bir şəxsin həyatına təhlükə yarandığı halda, onun müdafiəsi üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməyi tələb edir. Amma müdafiə etmək borcu «dövlət orqanlarının üzərinə mümkün olmayan» işi qoymaq demək deyil. Təhlükələr haqqında məlumatların heç də hamısı hökumət orqanlarına dövlət vasitəsilə müdafiə olunmaq hüququ vermir. Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə əsas amil ondan ibarətdir ki, «üçüncü tərəfin cinayət hərəkətləri nəticəsində konkret şəxsin həyatına real və birbaşa təhlükə olduğu vaxt hökumət bu barədə bilgili və yaxud məlumatı olmalı idi» [104].

Əgər hakimiyyət KİV əməkdaşını hücumdan qoruya bilməmişdirse, o baş vermiş hadisəni hərtərəfli araşdırıb, günahkar şəxsləri məsuliyyətə cəlb etməlidir. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin qeyd etdiyi kimi, bu cür araşdırmaclar zorakılığa məruz qalana «baş vermiş hərəkətlər haqqında, bu hadisəni törətmış insanlar barədə bütün həqiqətləri bilməyə və yetərinçə rahat olmağa imkan verir» [241]

Baş vermiş zorakılıq faktı lazımı səviyyədə araşdırılmasa, ölkədə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vəsítələri əməkdaşları öz peşə borclarını, ilk növbədə cəmiyyəti məlumatlandırmaq vəzifəsini yerinə yetirməyə həvəs göstərməyəcək, vətəndaşlar isə cinayətkarlar haqqında və rəhbər şəxslərin bəd əməlləri barədə jurnalistləri məlumatlaşdırmayacaqlar.

Zorakılıq hallarının araşdırılması həmişə diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Çünkü bəzən hakimiyyət orqanları cinayətin açılması prosesində «gözə kül üfürmək» mövqeyi tutur və istintaqın gedişini qəsdən uzadır. Məhkəmə təcrübəsindən çıxış edərək AİHM araşdırmanın “ağılabatan” zaman kəsiyində aparılmasının vacibliyini vurgulayıb və bunun qiymətləndirilməsi üçün üç amilə: işin mürəkkəbliyinə, maraqlı tərəfin hərəkətinə və məhkəmə orqanlarının davranışına diqqət yetirməyi lazımlı bilir. İstintaq-araşdırma təşəbbüsü dövlətə məxsus olmalıdır.

Beləliklə, jurnalistlərin öz peşə vəzifələrini maneəsiz yerinə yetirilməsi üçün BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq qurumlar tərəfindən aydın, dəqiq və məzmunlu standartlar hazırlanmışdır. Onlar beynəlxalq xarak-

terli sənədlərdə hətərəfli təhlil olunur. Burada həm də həmin qaydaların tətbiqi mexanizmi açıqlanır. Bütün bu standartların əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki:

- istənilən şəraitdə hakimiyyət jurnalistlərin tənqidi çıxışlarını boğa bilməsin və özünə yaxın olan KİV əməkdaşlarına heç bir üstün şərait yaratmasın;
- heç bir halda söz azadlığı hüququna laqeyd münasibət bəslənməsin və bu meyar ilə başqa qanuni prinsip arasında ziddiyət yarandığı halda məsələ əsaslı formada araşdırılsın.

Bu iki amil kütləvi informasiya vasitələrinə dair beynəlxalq standartların əsasını təşkil edir.

3.5. Beynəlxalq jurnalistika və mətbuatın özünütənzimləmə mexanizminin mahiyyəti

Müasir dövrdə media fəaliyyəti beynəlxalq və ölkədaxili hüquqi prinsiplər əsasında qurulsa da, KİV nümayəndələri daha çox özləri mətbuat orqanlarının fəaliyyətini tənzimləmək qərarına gəlirlər. Onlar bir növ dövlət tənzimləmə sistemini qabaqlayaraq özlərinin peşəkarlıq standartlarını yüksəltməyə, vəzifələrini layiqli formada yerinə yetirməyə, bu sahədə baş verən mənfi halların qarşısını almağa çalışırlar. KİV əməkdaşları bu məqsədlə müxtəlif xarakterli jurnalist təşkilatları, mətbuat şurası, müvafiq qeyri-hökumət özünütənzimləmə qurumları yaradırlar.

Adətən, mətbuat şuraları yüksək peşəkarlıq standartlarına etik kodekslər və jurnalist fəaliyyətinə dair tövsiyələr vasitəsilə nail olmağa çalışırlar. KİV işçiləri üçün vaxtaşırı

tədris kursları təşkil olunur, vətəndaşlardan daxil olan şikayət ərizələri, təkliflər araşdırılır. Əksər hallarda qaydaları pozmuş mətbu orqana qarşı yeganə sanksiya kimi təkzibin verilməsi etik qaydaların pozulmasının etirafıdır. Mətbuat şurasının informasiya vasitəsini çıxarılan qərarı yerinə yetirməyə məcbur etmək səlahiyyəti yoxdur. Bununla belə mətbuat şuralarına kifayət qədər nüfuzlu şəxslər seçilir və onlar qərarları geniş müzakirəldən və məsləhətləşmələrdən sonra qəbul edirlər. Odur ki, mətbuatın özünütənzimləmə orqanının çıxardığı qərarlara hörmətlə yanaşılır və əksər informasiya vasitələri təkzib və düzelişlər verir, bəyanatla çıxış edirlər.

Kütləvi informasiya vasitələrinin özünütənzimləmə mexanizminin formallaşmasında və onun təsirliliyinin artırılmasında dövlət çox müdrik addımlar ata bilər. Məhkəmələr böhtanla və yaxud başqa məsələlərlə əlaqədar qərar çıxararkən mətbuat şurasının rəyini nəzərə ala bilər. Əgər evvəllər həmin mətbu orqan şuranın qərarına uyğun olaraq təkzib vermişsə, yaxud bəyanatla çıxış etmişsə, onda ona kəsilən cərimənin həcmi də az ola bilər.

Dünya üzrə müxtəlif özünütənzimləmə mexanizmləri mövcuddur. Sözsüz ki, heç bir ölkədə ideal model yoxdur. Amma bir çox ölkələrdəki qurumların fəaliyyətinin müqayisəli təhlili aşağıdakı çıxarışları xüsusi vurğulamağa imkan verir:

- özünütənzimləmə sistemi imkan dəxilində bütün mətbuat sektorunu əhatə etməlidir, çünki dairəsi geniş olan qurumun jurnalist peşəkarlığının yüksəlməsinə daha böyük

təsiri ola bilər, nəinki seçilmiş nəşrlər «dərnəyi»nin;

- özünütənzimləmə orqanı vahid milli çərçivədən geniş peşə etikası kodeksi işləyib hazırlamağa çalışmalıdır; bunun üçün jurnalist təşkilatları, assosiasiyaları və ittifaqları ilə hərtərəfli məsləhətləşmələr aparılmalıdır;

- peşə davranış kodeksi özündə əhalinin informasiya ilə təmin olunmaq hüququnu; xəbərlərin toplanması və yayımı prosesində dəqiqliyə riayət olunmasını; informasiyanın, şəkillərin və sənədlərin əldə edilməsində vicdanlı metodlardan istifadə edilməsini; əhalinin zərif qrupuna (uşaqlara, zorakılığa məruz qalmış şəxslərə və s.) münasibətdə ehtiyatlı davranışlığını; etnik, milli, dini, irqi ayrı-seçkiliyə yol verməməyi; cinayət işlərinin işıqlandırılmasında günahsızlıq prezumpsiyası prinsipinin gözlənilməsini; informasiya məbəyinin qorunmasını; əvvəllər dərc edilən materiallarda yanlışlığa yol verilmişsə, onların dəqiqləşdirilməsini əks etdirməlidir;

- şikayətləri aşdırılan orqanın və yaxud komissiyanın tərkibi daima diqqət mərkəzində olmalıdır; burada ictimaiyyətin, KİV sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarların nümayəndələri və jurnalistlər təmsil olunmalıdır;

- şikayətlər üzrə qərarlar açıq prosedur qaydaları əsasında qəbul olunmalı, prosesin özü həddən artıq mürəkkəb olmamalı, bürokratik elementlər aradan qaldırılmalıdır;

- ideal halda özünütənzimləmə orqanının maliyyələşməsi mətbuat sistemi tərəfindən aparılmalı, onun büdcəsi hər il dərc edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-da mətbuatın özunutən-

zimləməsi mexanizmi jurnalist hüquqlarının və Birinci düzəlişin pozuntusu hesab olunmasa da, hər hansı mühüm özünütənzimləmə sistemi mövcud deyil. Milli jurnalist təşkilatlarının qəbul etdikləri etika məcəllələri mahiyyət etibarı ilə "idealların və səylərin" qanun qüvvəsinə malik olmayan "ifadəsidir". Fərdi xəbər təşkilatları özlərinin daha müfəssəl davranış məcəllələrini qəbul edə bilərlər, lakin onlar da qanun qüvvəsindən məhrum durlar.

Ölkədə media sahəsinə nüfuz edən təşkilatlar sırasında «Qəzet reklamı bürosu»nu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Təşkilatın 633 kollektiv üzvü vardır. Jurnalistlə təşkilatları sırasında «Amerika qəzet naşirləri assosiasiyası»nın rolunu da vurğulamaq yerinə düşər. Hazırda ABŞ Pensilvaniya Universitetinin professoru Corc Qerbner tərəfindən əsasi qoyulmuş «Jurnalistikada mədəni invayrenmental nəzəri hərəkat» geniş vüsət almaqdadır. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, mahiyyətində “cəmiyyət özünün mənəvi və media sahəsi üzərində nəzarəti itirməməlidir” fikrini daşıyan bu jurnalist hərəkatı artıq beynəlxalq xarakter almışdır.

Böyük Britaniyada mətbuatın özünütənzimləmə vasitəsi kimi Mətbuat Şurası çıxış edir. Mətbuat Şurası qanunun mətbuata aid məsələlərinin tənzimləməsi üçün ilk dəfə 1953-cü ildə təsis edilmişdir. Bu, media nümayəndələrindən ibarət olan könüllü orqan idi və fikir azadlığının müdafiəsində və ictimaiyyətin şikayətləri ilə bağlı məsələlərdə ikili, bəzi müşahidəçilərin fikrincə isə hətta ziddiyyətli rol oynamışdı.

Britaniyada media problemlərinin tənzimlənməsi üçün

Mətbuat Şurasından əlavə, Mətbuatla bağlı şikayetlər üzrə Komissiya fəaliyyət göstərir. Bu Komissiya (MBŞK) 1991-ci ildə təsis edilmişdir. Bu orqan mətbuat azadlığı uğrunda “döyüşçü” rolunda yox, yalnız aşkarlığın müdafiəcisi rolunda çıxış edir. Komissiya mətbuatdan olan doqquz nümayəndədən və başqa sahələrdən olan altı üzvdən ibarətdir və qəzet sənayesi tərəfindən maliyyələşdirilir. Qərarlar yazılı ərizələrə əsasən çıxarılır.

Yeni və daha mükəmməl Prosessual Məcəllənin tərəfdarları hesab edirlər ki, Komissiya məhkəmələrin daha aydın qərarlar çıxarmasına kömək edəcək. Lakin Mətbuat Şurasının bir çox qüsurları yeni Komissiyada da təkrar olunur. Onun öz qərarlarını həyata keçirmək və hətta onların dərc olunmasını təmin etmək səlahiyyəti yoxdur. Böyük Britaniyada milli qəzetlərin eksəriyyətinin oxucularının şikayətlərini araştırmaq üçün könüllü şəkildə Ombudsman təyin olunmuşdur. Amma aydın görünür ki, hələlik Ombudsman yalnız məhdud təsir imkanına malikdir.

Mətbuatla bağlı şikayetlər üzrə Komissiya tərəfindən tətbiq edilmiş Prosessual Məcəllənin tələbinə əsasən, dərc olunmuş materialda yanlışlığa yol verildikdə və buna mənitiqə uyğun cavab dərc etdirmək barədə müraciət edildikdə qəzet bunun üçün lazımı imkan yaratmalıdır. Lakin həmin imkan yaradılmadıqda şikayət təqdim etmək üçün yeganə instansiya MBŞK-dir. O, öz mülahizəsinə əsasən, şikayəti dərc edə bilər, lakin bu, sözügedən materialı dərc etmək istəməyən redaktoru fikrindən dönməyə məcbur edə bilməz.

Dövlət orqanları ilə mətbuatın münasibətlərini tənzim-

ləmək üçün Britaniyada xüsusi "D" Xəbərdarlıq Komitəsi mövcuddur. Bu Komitə media nümayəndələrindən və silahlı qüvvələrin nümayəndələrindən ibarətdir. Onun əsas məqsədi – ziyan vura biləcək mövzuları əvvəlcədən qeyd etməkdə mediaya yardım göstərməkdir.

Almaniyada 1956-cı ildə qəzet naşirlərinin və jurnalistlərin assosiasiyaları mətbuatın özünütənzimləmə meyarını müəyyən etmək üçün müstəqil, qeyri-hökumət qurumu olan Mətbuat Şurasını təsis etmişdir. 1973-cü ildə Mətbuat Şurası naşirlərin və jurnalistlərin assosiasiyaları ilə birlikdə Peşə Etikası Məcəlləsini işləyib hazırlamışdır. Mətbuat Şurası Məcəllənin pozulması ilə bağlı fərdlərin şikayətlərinə baxır, onları haqlı hesab etdikdə töhmət verilməsi barədə qərar çıxarır və həmin qərarın dərc olunmasını tələb edir. Əvvəllər Mətbuat Şurasının işi onu yaratmış qruplar tərəfindən boykot edilir və bununla bağlı müvafiq problemlər yaranırdı. Lakin 1986-cı ildən Şura yenidən təsis edilmiş və bundan sonra onun səmərəliliyi və effektivliyi xeyli artmışdır.

Fransada isə nə Mətbuat Şurası, nə də mətbuatın hər hansı başqa özünütənzimləmə mexanizmi mövcuddur. Burada jurnalist birlikləri və qəzet mülkiyyətçilərinin (Parisin və əyalətlərin gündəlik qəzetlərinin) birlikləri vardır və bundan başqa, bir necə jurnalist assosiasiyası mövcuddur. Jurnalist assosiasiyaları "Le Monde" kimi gündəlik qəzetlərdə, xüsusilə redaktorun seçilməsində olduqca mühüm rol oynayır.

Mətbuata dair beynəlxalq bəyannamələrdə, yaxud milli sənədlərdə (məsələn, Jurnalistlərin peşə borcları haqqında

1918-ci il Xartiyası, 1938-ci il əlavələri ilə) öz əksini tapmış etika standartları qanuni və ya məcburi dəyərə malik deyil və məhkəmələr onlardan istifadə etməyə bilər.

İsveçdə mətbuatın özünütənzimləməsi ənənəsi mövcuddur və onun tarixi XX əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. Mətbuatın özünütənzimləmə sistemi kifayət qədər inkişaf etmişdir. Avropada ilk Mətbuat Şurası 1916-cı ildə İsveçdə yaradılmışdır. 1960-cı illərdə mətbuata qarşı tənqidin artması və MAA-nın şərtlərini ağırlaşdırmaq çağırışları ilə əlaqədar olaraq, qəzet biznesi sahəsində üç aparıcı təşkilat: Qəzet Naşirləri Assosiasiyası, Jurnalistər İttifaqı və Milli Mətbuat Klubu bir sıra peşə islahatlarının aparılmasını təklif etmişdir. Bunların sırasında əsas islahat Mətbuat Şurasının işində mətbuat nümayəndəsi olmayan şəxslərin iştirakını təmin etməkdən və Ümumi İctimaiyyət üçün Mətbuat Ombudsmanı (onun rolu "küçədəki insan"ı təmsil etməkdən ibarətdir) vəzifəsinin yaradılmasından ibarət idi.

Hazırda Mətbuat Şurasının altı üzvü vardır: ictimaiyyətin üç nümayəndəsi (buraya, adətən, Ali Məhkəmənin üzvü olan bir hakim də daxildir və o, Şuranın işlərində sədrlik edir) və hər üç təsisçi təşkilatı təmsil edən üç media nümayəndəsi. Mətbuat Şurası könüllülük prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir və bütünlüklə mətbuat sənayesi və Journalistlər Birliyi tərəfindən maliyyələşdirilir.

Mətbuat Şurası və Ombudsman Etika Məcəlləsinə əsasən fəaliyyət göstərməyə çalışırlar. Ombudsmanın vəzifəsi ictimaiyyətlə mətbuat arasında vasitəçilik etməkdən və düzəlişləri, etirazları dərc etmək yolu ilə vətəndaşların şəxsi hə-

yatının toxunulmazlığının və nüfuzunun qorumasına kömək etməkdən ibarətdir. İstənilən şəxs Mətbuat Ombudsmanına şikayət təqdim edə bilər. Ombudsman işi araşdırır və şikayət əsaslı olarsa, məsul redaktordan cavab verməsini xahiş edir. Proses yazılı şəkildə baş verir, şifahi dirləmələr yoxdur.

Ombudsman əldə etdiyi informasiyaya və dəlillərə əsasən qərar çıxarır. Ombudsman Məcəllənin kiçik pozuntusuna yol verildiyini müəyyən etsə, ittihamədici rəy verir. Ombudsman şikayətin daha ciddi xarakterli olduğu qənaətinə qəlsə, şikayəti Mətbuat Şurasına təqdim edir, Şura isə şikayətlə bağlı qərar çıxarır. Şura şikayəti rədd edərsə, ərizəçi özü həmin şikayəti Şuraya şikayət formasında təqdim edə bilər, lakin Şura, faktiki olaraq, nadir hallarda Ombudsmanın qərarını dəyişir.

Mətbuat Şurası qəzeti təqsirkar hesab edərsə, qəzetiñ üzərinə Şuranın qərarını dərc etmək vəzifəsi qoyulur və qəzet cərimə növü kimi inzibati xərcləri ödəyir. Həmin xərc-lərin məbləği 4.000 ABŞ dollarına yaxındır və bu vəsait Şuranın əməliyyatlarını maliyyələşdirməyə yardım kimi Şuraya ödənilir. Yalnız Naşrlər Assosiasiyanıñ üzv olan qəzətlərin üzərinə Şuranın qərarını dərc etmək və xərcləri ödəmək vəzifəsi qoyulur. Mətbuat Şurasının mövqeyinə ümumən həm mətbuat, həm də cəmiyyət hörmətlə yanaşır. Şuranın müəyyən qərarları qızığın mühakirələrə səbəb ola bilər, lakin buna təbii və hətta faydalı bir şey kimi baxılmalıdır. Özünütənzimləmə sistemi mətbuatda etika ilə bağlı müzakirələri inkişaf etdirir və jurnalistlərin etika standartlarını yüksək səviyyəyə qaldırır.

Norveçdə mətbuatın öxünütənzimləmə mexanizmi kimi Mətbuat Şurası 1936-cı ildən fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Mətbuat Şurası mətbuatın dörd və ictimaiyyətin üç nümayəndəsindən ibarətdir. Şuranın üzvləri Milli Jurnalistlər Birliyi, Redaktorlar Assosiasiyyası və Naşirlər Assosiasiyyası tərəfindən yaradılmış Norveç Mətbuat Assosiasiyyası tərəfindən təyin olunur. Şura mətbuat aləmində böyük nüfuzlu malikdir.

Mətbuat Şurası həmişə şikayətin predmeti olan məqalə və ya davranışla bağlı öz fikrini ifadə edir. O, mətbuat orqanının sui-istifadəyə yol verməsi barədə qərar çıxardıqda öz tənqidü fikirlərini bildirir və həmin fikir müvafiq nəşrin gözəçarpan yerində dərc olunmalıdır. Lakin Şuranın qərarlarının başqa bir sənədlə – “Redaktorplakaten” – ziddiyətə giri bilən hər hansı məcburedici gücü yoxdur.

“Redaktorplakaten” və ya Redaksiya Məcəlləsi redaktorların hüquq və vəzifələrini əks etdirir. O, redaktorların müstəqilliyini təmin etməkdə əsaslı rol oynayır. O həm Redaktorlar, həm də Naşirlər Şurası tərəfindən 1953-cü ildə imzalanmış və 1973-cü ildə ona düzəlişlər edilmişdir. “Redaktorplakaten” uzun illər boyu sanballı və nüfuzlu sənəd olduğuna görə, məhkəmələr onu ənənəvi ümumi “hüquqi” sənəd kimi tanıırlar. Redaksiyaların müstəqilliyi həm də Norveç Mətbuat Assosiasiyanın Etika Məcəlləsinin vacib bəndidir.

Norveç Mətbuat Assosiasiyanın Etika Məcəlləsi “hücumların hədəfi olan” şəxslərə cavab hüququ verir. Praktiki olaraq, Etika Məcəlləsindən tənqidü fikirlərə cavab vermək

üçün istifadə olunur. Məcəllə həm də səhvən yanlış informasiya dərc edilməsinə görə üzr istəmək barədə yazının olunmasını nəzərdə tutur. Etika Məcəlləsinin məcburi qüvvəsi yoxdur, lakin faktiki olaraq bütün nəşrlər Mətbuat Şurasının cavab hüququna dair qərarlarına hörmətlə yanaşır.

İnformasiya sahəsinin gündən-günə genişlənməsi, media əməkdaşlarının iş xüsusiyyətləri, kütləvi informasiya və sitələrinin fəaliyyət prinsiplərinin güclənməsi jurnalistlər arasında ümumi maraqların formalasmasını daha da sürətləndirir. "Korporativ" maraqlar media nümayəndələrini həmişə vahid təşkilatda birləşməyə sövq etmişdir.

Bu təşkilatlar nəinki ayrı-ayrı ölkələrin media işçilərini, hətta bütövlükdə regionda, dünyanın ayrı ayrı yerlərində çalışan jurnalistləri birləşdirir. Jurnalist təşkilatlarının fəaliyyətini təhlil edərkən vurgulamaq lazımdır ki, bu birliklər KİV əməkdaşlarının peşə mənafelərinin qorunmasında, qarşıya qoyduqları məqsədlərə nail olmsında mühüm rol oynayır. Bununla bərabər jurnalist təşkilatları media işçilərinin peşəkarlıq bacarıqlarının artmasına, sənətkarlıq imkanlarının genişlənməsinə böyük təkan verir.

Beynəlxalq jurnalist həmrəyliyinin və bunun nəticəsində formalasın birliklərin əsas funksiyalarından biri də media nümayəndələrinin davranış kodekslərinin hazırlanması və təbliğ edilməsidir. Peşə davranış normaları iki böyük qrupa bölünür. Birinci hissəni jurnalistlərin öz aralarında nümayiş etdirdikləri etik normalar təşkil edir. Bunlar redaksiyada, radio-telestudiyyada, nəşriyyatda media nümayəndələrinin öz aralarındaki münasibətləri əks etdirir və daxili, xidməti mü-

nasibətləri tənzimləyir. İkinci qrup etik normalar isə jurnalistin redaksiyadan kənarda, cəmiyyət üzvləri ilə ünsiyyət yaradığı zaman gözlədiyi davranış normalarıdır. Bu etik normalar əsasında cəmiyyətdə jurnalist obrazı formalaşır və bu düşüncə əsasında media nümayəndələri ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunurlar.

Beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının fəaliyyətini təhlil edərkən onların yaranma şəraitinin, formalaşma prinsiplərinin aydınlaşdırılması çox vacibdir. Beynəlxalq təşkilatlarda nəinki müxtəlif ölkələrin, hətta bir neçə regionun media nümayəndələri birləşirlər. Bunların sırasında Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatı, Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası, Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu, Beynəlxalq Söz Azadlığı Mübadiləsi şəbəkəsi (IFEX), Sərhədsiz Reportyorlar Təşkilatı və başqa birliliklər xüsusü yer tutur.

Beynəlxalq jurnalist təşkilatları sırasında Beynəlxalq Söz Azadlığı Mübadiləsi şəbəkəsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq Söz Azadlığı Mübadiləsi şəbəkəsi (International Freedom of Expression Exchange) 1992-ci ildə Kanadanın Toronto şəhərində media sahəsində fəaliyyət göstərən bir sıra təşkilatların nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Qurumun təşkilində əsas məqsəd bütün dünyada ifadə azadlığı sahəsində baş verən pozuntulardan operativ xəbərdarlıq mexanizminin yaradılması idi. Hazırda bu kompaniya dünya miqyasında ən etibarlı qlobal müdafiə şəbəkəsi kimi tanınır.

Dünyanın 96 ölkəsində IFEX-nin üzv təşkilatı fəaliyyət göstərir. Başqa ölkələrin jurnalist və hüquq müdafiə təşki-

latları da İFEX ilə sıx əməkdaşlıq edir və vahid informasiya müdafiə məkanını formalasdırırlar. Ayrı-ayrı ölkələrdə İFEX-nin təmsilçi təşkilatları fəaliyyət göstərir. Kompaniyanın fəaliyyət xüsusiyyətinə əsasən, hər hansı ölkədə media ilə, jurnalistlərlə bağlı hadisə baş verərsə, üzv təşkilat dərhal həmin informasiyanı araşdırma və İFEX-nin mərkəzi ofisinə göndərməlidir. Burada informasiya qəbul olunan kimi, bir saat ərzində, İFEX-nin Internet səhifəsində yerləşdirilir. Paralel olaraq həmin informasiya bütün üzv təşkilatlara çatdırılır. Onların ilk vəzifəsi həmin informasiyanı öz ölkələrində yaymaqdır. Nəticə etibarilə dünyanın hər hansı ölkəsində söz və ifadə azadlığı ilə əlaqədar baş vermiş istənilən hadisə yaxın üç saat ərzində dünyanın bütün nöqtələrinə çatdırılır və yayılır. İFEX baş vermiş hadisə barədə heç bir bəyanat vermir və mövqə bildirmir, onun vəzifəsi sadəcə olaraq informasiyanı yaymaqdır.

Müasir dövrдə söz və ifadə azadlığı sahəsində insan haqlarının pozulması halları hələ də dünyanın müxtəlif bölgələrində müşahidə olunmaqdadır. Beynəlxalq Söz Azadlığı Mübadiləsi şəbəkəsi ardıcıl olaraq bununla mübarizə aparır. İFEX minlərlə abunəciyə Internet vasitəsilə gündəlik xəbərdarlıqlar, həftəlik bülletenlər, informasiya azadlığına təminat verən konstitusiya maddələrinin qısa şərhi şəklində hərtərəfli azad informasiya mübadiləsi xidməti göstərir. İFEX öz abonentlərinə minlərlə elektron poçt vasitəsilə məlumat almaqda, həbs olunan jurnalistlərə, yazarlara vəkillər tapmaqda yardım edir, hətta onların həyatını dəfələrlə xilas etmişdir. İFEX regionlarda ifadə azadlığının müdafiəsi və

möhkəmlənməsi sahəsində media nümayəndələrinə hərtərəfli kömək edir.

Təşkilat dünyanın müxtəlif regionlarında beynəlxalq tədbirlər keçirməklə, media vasitələrinə maliyyə və texniki dəstək verməklə regionlararası təcrübə mübadiləsi həyata keçirir. Əlavə olaraq, bu məqsədlər üçün məsləhət saatları və treninqlər təşkil olunur. İFEX-nin fəaliyyət sahəsində həm də müəyyən dərəcədə vəkillik işi dayanır. İFEX sistemli olaraq ayrı-ayrı qanun pozuntularına qarşı yönəlmış kampaniyaları dəstəkləyir, diffamasiya haqqında qanunun həyata keçməsinə çalışır. İFEX söz və ifadə azadlığına həsr olunan bir sıra forumlar keçirir ki, burada müxtəlif strateyiylər işlənib hazırlanır, media problemlərinə dair elmi tədqiqatlar müzakirəyə çıxarıılır.

Azərbaycanda JuHİ 1999-cu ildən İFEX-nin təmsilçisi olmuşdur. 2006-cı ildən başqa jurnalist təşkilatı – Reportyörlerin Azadlıq və Təhlükəsizlik İnstitutu (RATİ) İFEX-yə üzv olaraq daha fəal əməkdaşlığı başlamışdır. Hazırda RATİ və JuHİ İFEX-nin Azərbaycanda tam hüquqlu üzvləridir.

Beynəlxalq jurnalistlər hərəkatının tərkib hissəsi kimi başqa nüfuzlu qurumlar, o cümlədən Sərhədsiz Reportyorlar Təşkilatı, Beynəlxalq Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi, "Article XIX" və başqaları da geniş fəaliyyət göstərir. "Article XIX" informasiya azadlığı sahəsində demokratik standartları və onların mahiyyətini açıqlayan sənədləri sistemli şəkildə işləyib hazırlayır. Belə sənədlər sırasında "söz azadlığı haqqında nümunəvi qanun" layihəsini, yaxud "icti-

mai yayım haqqında qanun” layihəsini və başqa layihələri göstərmək olar [78]. Söz azadlığının müdafiəsində, jurnalistlərin peşəkarlıq bacarıqlarının yüksəldilməsində, media qanunvericiliyinin təkmilləşməsində, KİV nümayəndələrinin hüquqlarının müdafiəsində onların əvəzsiz rolü var.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq jurnalist təşkilatları ümumdünya dövlətlərarası və hökumətlərarası birlikləri ilə sıx əlaqədə çalışırlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı öz fəaliyyətlərində jurnalist birlikləri ilə birgə layihələr həyata keçirir, tədbirlər planlaşdırırlar.

Jurnalistlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı nəticəsində bir çox ölkələrin KİV qanunvericiliyində əsaslı demokratik dəyişiklər baş vermişdir. Söz və ifadə azadlığının təmin olunması, dövlət informasiyasına girişin yaxşılaşdırılması və başqa yeniliklər bu əməkdaşlığın əyani sübutudur. İnformasiya sahəsinin qloballaşması şəraitində beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının əhəmiyyəti getdikcə artır.

IV fəsil

ABŞ-DA VƏ AVROPA ÖLKƏLƏRİNDE İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNİN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ VƏ ƏNƏNƏVİ MEDİANIN YENİ ŞƏRAİTƏ UYĞUNLAŞMASI

4.1. İnformasiya cəmiyyətinin mahiyəti

Müasir həyatda informasiya vacib və əhəmiyyətli iqtisadi amilə çevrilmişdir. Hazırda bu amil iqtisadiyyatın özünün təkanverici gücünü müəyyən edir. Buna görə informasiya sahəsində mövcud olan qaydaları hamı bilməli və öyrənməlidir. Çünkü artıq heç kəs gündəlik həyatda bunsuz keçinə bilmir. İnsan fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada informasiyanın əldə edilməsi və istifadəsi ilə bağlı məsələ yaranmasın.

Yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından artıq həyatın bütün sahələrində: biznesdə, inzibati idarəetmədə, təhsildə, asudə vaxtin təşkilində və s. geniş istifadə olunur. Kommunikasiya texnologiyalarının bu gün üçün ən inkişaf etmiş modeli informasiya şəbəkəsidir. Onların vasitəsilə interaktiv kommunikasiya sistemi təşkil edilir, saya-hesaba gəlməyən çox rəqəmli məlumatların yaradılmasına, saxlanmasına və yayılmasına nail olunur. Üstəlik bu məlumatlar istənilən formada: mətn, audiovizual, qrafik formada ola bilər [39].

İnformasiya şəbəkələrinin istifadə olunması ölkə iqtisa-

diyyatından başlamış xüsusi təsərrüfatadək çox çeşidli və əhatəlidir. Müasir şəbəkə sistemində ənənəvi nəşriyyat avadanlığı yeni audiovizual texnologiyalarla həm uzlaşa, həm də müxtəlif tipli məzmunlarla vahid xətdə birləşə bilir. Belə integrasiya kommunikasiya texnologiyalarının genişlənməsinə gətirib çıxarır. O, ənənəvi informasiya vasitələri arasında olan sərhədləri aradan qaldırır və yeni, açıq mediasistemlər yaradır.

Ümumiyyətlə, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyası başqa bir problemi də açıq şəkildə qabardır: ənənəvi informasiya vasitələrinin taleyi necə olacaq? Həzirkı KİV-in informasiya cəmiyyəti konsepsiyası, sözsüz ki, həlledicidir. Mətbuat, radio və televiziya olduğu kimi qalacaq, yoxsa informasiyanın yeni çatdırılma formaları “köhnə” KİV-lərin mahiyyətini dəyişdirəcək? Öz növbəsində bu amil KİV-lərin sosial, siyasi və əyləndirici funksiyalarına nə qədər düzəliş verəcək? Yeni mediaların inkişafı insanlar arasında, həmkarlarla ünsiyyətdə və s. hansı növ kommunikasiyanı, yaxud diskommunikasiyanı yaradacaq?

Bütövlükdə informasiyalasdırma insanlara bilgini axtarmaq, əldə etmək və yaymaq üçün yeni imkanlar yaradır. Bununla bahəm informasiya hər bir şəxsə düzgün, istəyinə uyğun fəaliyyət sahəsini müəyyənləşdirmək və seçmək imkanı yaradır. İformasiyalasdırma iqtisadi həyatda da yeni perspektivlər, imkanlar açır. Çünkü informasiyalasdırmanın nəticəsində iqtisadiyyat və siyaset, iqtisadiyyat və həkimiyət bir yerdə cəmləşir, bütöv bir şəkil alır. İformasiyalasdırma həm də beynəlxalq münasibətlər sisteminə yeni və

çoxsaylı cəhətlər gətirir. Böyük informasiya cəmiyyətinin mahiyyətinə həsr olunmuş və 2000-ci ildə qəbul olunmuş Okinava Xartiyasında (2000) deyildiyi kimi, «informasiyalı cəmiyyət adamlara öz potensialını istifadə etmək və öz istəklərini həyata keçirmək üçün geniş şərait yaradır».

İnformasiya cəmiyyətinin yaranması zəruri və tarixi bir prosesdir. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan belə bir cəmiyyət tarix boyu müşahidə olunan sosial, siyasi, iqtisadi, idarəetmə sistemlərinin məntiqi davamıdır. Tarixi baxış göstərir ki, ənənəvi aqrar cəmiyyətdə əsas məqsəd əhalinin ən minimal tələbatını ödəmək olmuşdur. Buna görə də bütün səylər kənd təsərrüfatının inkişafına, ərzaq məhsullarının istehsalına yönəlmışdır. Onu əvəz edən sənayeləşmiş cəmiyyətdə bu problem ikinci plana keçdi. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanların sayı əhalinin cəmi 5-6 faizini təşkil edirdi. Onlar bütün cəmiyyəti ərzaq məhsulları ilə təmin edə bilirdilər.

Bundan sonra ön plana sənayenin inkişafı çıxdı. Əhalinin əsas hissəsi sənayedə cəmləşmişdi. Cəmiyyət maddi nemətlərin toplanması yolu ilə getməli oldu. Növbəti mərhələ sənayeləşmiş cəmiyyətin postsənaye cəmiyyəti ilə əvəzlənməsi baş verdi. Bu cəmiyyətdə inkişafın əsas sahəsi biliyin istehsalı və yayımı hesab olundu. İqtisadiyyatda da bunlar üstünlük təşkil edirdi. Yaradıcı, intellektual əməyin kütləvi şəkildə yayımı, elmi biliyin və informasiyanın böyük miqyas alması və istehsala ciddi formada təsir etməsi, iqtisadiyyatda xidmət sahələrinin, elmin, təhsilin, mədəniyyətin üstünlük təşkil etməsi postsənaye cəmiyyətinin əsas gos-

təricilərinə çevrildi. Postsənaye cəmiyyətinin nəzəri əsaslarını ABŞ politoloqları: D.Vell, Z.Bzejinski, O.Toffler və fransalı alimlər: A.Tiren, Y.Furastye və b. işləyib hazırlamışlar.

1960-cı illərin ikinci yarısından başlayaraq bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə postsənaye cəmiyyətinin modernləşmiş növü kimi informasiya cəmiyyəti konsepsiyası geniş yayılmağa başladı. Əvvəlcə informasiya cəmiyyəti termini Yaponiyada və ABŞ-da işlənməyə başladı. Bir müddətdən sonra bu sahədə artıq geniş elmi-nəzəri konsepsiyanın özünə yer tapdı.

İformasiya cəmiyyətinin inkişafında bir neçə mərhələ müəyyənləşdirmək olar. Birinci mərhələ 50-ci illərin əvvəllərindən başlayır. Bu dövrdə ilk və böyük hesablayıcı məşinlər yaradıldı. Onlardan daha çox müdafiə sahəsində və mürəkkəb texniki məsələlərdə istifadə olunurdu.

İkinci mərhələ fərdi kompüterlərin yaradılması və istifadəsi ilə bağlıdır. 1971-ci ildə ilk mikrosxem yarandı, 1974-cü ildə isə fərdi kompüterlərin ilk nümunəsi satışa çıxarıldı. Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-ci ilə qədər bütün dünyada cəmi 7 min kompüter istifadəyə verilmişdir. Tarixi dönüş 1993-cü ildə baş verdi. Həmin il fərdi kompüterlərin istehsal həcmi minik avtomobilərinin istehsal həcmini ötdü və 35,4 milyon ədəd təşkil etdi. Bir ildən sonra bu həcm 27 faiz də artdı və 48 milyona çatdı, 1995-ci ildə isə daha 25 faiz artaraq 60 milyon oldu. Hazırda bəzi ölkələrdə, məsələn, ABŞ-da, fərdi kompüter televizordan daha çox istehsal olunur və bu meyil daha da artır.

İnformasiya inqilabının üçüncü mərhələsi 1990-cı ildən, yəni əhatəli informasiya şəbəkəsi olan Internetin yaradılmasından başlayır. Bu mərhələ informasiya kommunikasiyası və informasiya xətləri dövrüdür. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, hesablayıcı texniki vasitələrin istehsalının sürətlə artması hələ postsənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid kimi qəbul oluna bilməz. Son dövrədək kompüterlər əsasən ayrı-ayrılıqda istifadə olunurdu. Hazırda isə müxətlif yönümlü informasiyanın mükəmməl istifadəsi üçün kompüterlərin bir-biri ilə əlaqələndirilməsi, yəni telekommunikasiya infrastrukturunun yaradılması prosesi baş verir. Keyfiyyətcə yeni bir mərhələ başlayır. Bu yeni mərhələ yalnız aqrar cəmiyyətdən sənayeləşmiş cəmiyyətə keçidə müqayisə oluna bilər.

Hal-hazırda «informasiya cəmiyyəti» termini xarici ölkələrin siyasi xadimlərinin çıxışlarında ciddi yer tutur. Dövlət rəhbərləri öz ölkələrinin gələcəyini məhz informasiya cəmiyyəti ilə bağlayırlar. ABŞ prezidentinin icra aparatının fəaliyyətində «Milli informasiya infrastruktur» konsepsiyası əsas yerlərdən birini tutur. Avropa Şurasında «İnformasiya cəmiyyəti», Kanadada, İngiltərədə «İnformasiya supermagistralı» konsepsiyaları işlənib hazırlanmışdır. Bu qəbildən olan irimiqyaslı və gələcəyə yönəlmüş informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişaf programı və konsepsiyaları başqa Avropa və Asiya ölkələrində də meydana gəlmişdir.

Mövcud olan materialların, informasiya cəmiyyəti haqqında olan konsepsiyaların ümumiləşdirilməsi bütövlükdə

belə cəmiyyətin mahiyyətini, onun xüsusiyyətlərini müəy-yənləşdirməyə imkan verir. Aydın olur ki, mütəxəssislər yalnız müəyyən göstəricilərə cavab verən cəmiyyəti «infor-masiya cəmiyyəti» adlandırma bilərlər.

Bu göstəricillər aşağıdakılardır:

- ✓ ölkə əhalisinin yarıdan çoxu iqtisadiyyatın informasiya sahəsində çalışır;
- ✓ informasiya cəmiyyəti birləşdirən və onun əsas sosial dəyərlərindən biri kimi çıxış edir və iqtisadi istehsalın əsas məhsulu kimi özünü göstərir;
- ✓ cəmiyyətdə hakimiyət xalqın informasiyalı təbəqəsinin əlində cəmləşir;
- ✓ cəmiyyətin hər bir üzvü fəaliyyət göstərdiyi coğrafi məkandan asılı olmayaraq, əhatəli informasiya xətləri vasi-təsilə istənilən ölkədən lazımı informasiyanı dolğun və də-qiq şəkildə, operativ əldə edə bilir;
- ✓ elektron kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti informasiya sistemləri ilə bütövləşir, rəqəmli televiziya təşkil olunur;
- ✓ informasiya sistemləri nəzdində ölkələrin coğrafi və geosiyasi sərhədləri itir, müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyi «toqquşur», «sınır», «dəyişdirilir» və «müasirləşdirilir».

İnformasiya cəmiyyəti ənənəvi hesab edilən, sənayenin və xidmət sahəsinin yüksək inkişafı ilə müşahidə olunan cəmiyyətdən onunla fərqlənir ki, belə cəmiyyətdə informasiya, bilik, informasiya xidməti və onunla bağlı olan bütün sahələr (telekommunikasiya, kompüter şəbəkəsi, televiziya sistemi) daha sürətlə inkişaf edir, yeni iş yerlərinin açıl-

masına gətirib çıxarır, iqtisadi inkişaf prosesində aparıcı sahəyə çevirilir.

Sözsüz ki, sosial-iqtisadi inkişaf informasiya cəmiyyətinin başqa xüsusiyyətlərini də ortaya çıxaracaq. Hazırda belə qənaətə gəlmək olar ki, informasiya cəmiyyətinin başlıca göstəricisi artıq formalasmışdır. Bu, ondan ibarətdir ki, istehsalda əsas ağırlıq xammalın istifadəsindən informasiya xidmətlərinin göstərilməsinə keçməlidir.

Müxtəlif yanaşmaların olmasına baxmayaraq, artıq XX əsrin 80-90-ci illərindən etibarən dünya ölkələrin çoxunda informasiya cəmiyyətinin qurulmasına yönəlmış dövlət siyasetinin hazırlanmasına girişmişlər. ABŞ və Cənubi Koreya kimi ölkələr bu cür programları təkbaşına həyata keçirməyi düşünsə də, başqa ölkələr, ilk növbədə Avropa İttifaqının üzvləri öz səylərini və imkanlarını birləşdirməyə çalışmışlar. Informasiya cəmiyyəti haqqında milli programlarla yanaşı beynəlxalq təşkilatlar və birliliklər tərəfindən də müxtəlif konsepsiyanın təqdim olunurdu. 1995-ci ildə «Böyük yeddilik» Brüsseldə informasiya cəmiyyətinin problemlərinə həsr olunmuş görüş keçirmişdir. Görüşdə «əhatəli informasiya infrostrukturunun yaradılması» ideyası irəli sürülmüş və bu layihədə «yeddilik ölkələri»nin aparıcı rolü müəyyənləşdirilmişdir.

Yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafını beynəlxalq təşkilatlar da diqqətlə izləyir və buna uyğun öz siyasetini müəyyənləşdirir. Beynəlxalq təşkilatlar sırasında bu mənada Avropa Şurası, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı öndə gedir. Hazırda

Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin informasiya cəmiyyəti ideyası ilə bağlı artıq vahid yanaşma prinsipləri müəyyən-ləşmişdir. Bu sistemdə ənənəvi mediaqrurumların mövcudluğunu nöqteyi-nəzərindən yeni informasiya strukturlarının inkişaf perspektivlərinin aydınlaşdırılması xətti götürülmüşdür və bu çox maraqlı və əhəmiyyətlidir.

4.2. Beynəlxalq təcrübədə informasiya cəmiyyətinin təşkilinə dair mövcud yanaşmalar

Hal-hazırda Avropa ölkələri milli baxışlardan, iqtisadi yanaşmadan, mədəni qavramadan uzaqlaşaraq, onlardan daha üstün tutulan qeyri-ənənəvi əməkdaşlıq sistemləri təklif edir. Yaponiya və ABŞ ilə yanaşı Avropa İttifaqı hazırlı üç qüdrətli iqtisadi, texnoloji və siyasi mərkəzdən birinə çevrilmişdir. Sözsüz ki, «soyuq müharibə» qurtardıqdan sonra Avropa İttifaqının qarşısında əsas vəzifə kimi ölkələr arasında yaxınlaşmanın daha da gücləndirilməsi və dərinləşməsi durur. Onun əsas məqsədi bütövləşmiş bir sistemin yaradılmasıdır. Nə qədər çətin olsa da, bu mümkündür. [135] Müasir dünyada ABŞ, Avropa və Yaponiyanın üç qüdrətli iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi həm də statistik məlumatlarla təsdiqlənir. 1995-ci ildə dünyanın 500 ən böyük şirkətlərindən 153-ü Avropa İttifaqı ölkələrinə, 154-ü ABŞ-a, 141-i Yaponiyaya məxsus idi.[248]

Avropa siyasilərinin və böyük biznes adamlarının daha sıx əməkdaşlığı can atmaları əslində qlobal dünya iqtisadiyatı şəraitində kəskin rəqabətdən doğan məsələdir və yeni

problemlər yarandığı vaxtda yüksək həyat tərzi, başqa çoxsaylı üstünlükləri saxlamaq cəhdidir. Amma buna baxmayaraq, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə məsələsində Al vətəndaşları amerikalılardan və yaponlardan geri qalır. Bu, özünü həm informasiyanın istehsalında, həm də istehlakında göstərir. Avropa İttifaqının Nazirlər Şurasının məruzəsində qeyd edildiyi kimi, informasiya texnologiyalarının yeni əlavələri bu ölkələrdə kifayət qədər zəif tətbiq edilir; elektron rabitədən az istifadə olunur və bu gözlənilən dərəcədə maraq doğurmur. Mütəxəssislər bunu informasiya infrastrukturunun zəif inkişafı ilə izah edirlər. Avropalıların cəmi 20 faizinin evində fərdi kompüterdən istifadə olunduğu halda, ABŞ-da bu göstərici 40 faiz təşkil edir. Avropa ilə müqayisədə ABŞ-da gündəlik vaxt axarında xidmət göstərən informasiya xətlərinə qoşulan ailələrin sayı dörd dəfə artıqdır. Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə, indiki inkişaf artımı hətta dəyişməsə belə, bu fərq xeyli müddət qala bilər. Maraqlıdır ki, hazırkı Avropa liderləri: Böyük Britaniya, AFR, Fransa, İtaliya Internetə qoşulma göstəricələrinə görə dünya liderlərindən geridə qalır. [271]

Buna baxmayaraq, Avropa İttifaqının üzvləri kapital həcmində, infrastrukturun inkişafına, yüksək ixtisaslı elmi və texniki kadrların sayına görə dünyanın başqa regionlarından müsbət mənada fərqlənir. Hələ 1990-cı illərdə Avropa ölkələrinin əksəriyyətində informasiya xətləri vasitəsilə mürəkkəb məlumatları ötürən kommunikasiya sistemləri mövcud idi. Əslində informasiya cəmiyyətinin əsası o vaxt qoyuldu. Avropa əhalisinin 98 faizi ev telefonları ilə, 92 faizi

televizorlarla təmin olunmuşdu, 25 faizi isə kabel xətlərinin xidmətindən istifadə edə bilirdi. [261]

Bütün bunlar informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafını vahid sistem şəklinə salmağa imkan vermişdir. Al-nin icra qurumu olan Avropa Komissiyası mövcud olan elmi yanaşmaları, təklif olunan milli layihələri təhlil edib bir neçə ümumiləşdirilmiş, əsaslandırılmış sənəd hazırlamışdır. İlk öncə «Ağ kitab» kimi tanınan «Artım, rəqabət və məşgulluq» başlıqlı sənəd meydana gəldi. Burada iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafi birbaşa yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının səviyyəsi ilə əlaqələndirilirdi. Layihə böyük əks-səda doğurdu və geniş müzakirələrə səbəb oldu. Bunun davamı olaraq «Banqemannin məruzəsi» adlı yeni sənəd hazırlanı və birliyə daxil olan ölkələrin daha sürətli inkişafi üçün əlaqələndirilmiş və tarazlaşdırılmış siyasetin konturları təklif olundu.

Avropa İttifaqının komissarı olan Martin Banqemann, sözsüz ki, müzakirəyə çıxarılan sənədin yeganə müəllifi deyildi. «Avropa və əhatəli informasiya cəmiyyəti» başlıqlı məruzə böyük mütəxəssislər qrupu tərəfindən hazırlanmışdır. İşçi qrupa Avropanın böyük biznesinin nümayəndələri, əsasən elektron sənayenin, informasiya və kommunikasiya biznesinin təmsilçiləri də daxil idi. Layihə Avropa İttifaqının 1994-cü ildə Korfu adasında keçirilməsi nəzərdə tutulan toplantısı ərefəsində nəşr edilmişdir. İlk andan bu sənəd genişhəcmli konseptual yanaşması və sosial yönümlü xətləri ilə siyasetçilərinin diqqətini cəlb etdi. Bu xüsusiyyətlərə görə o, bir tərəfdən milli yanaşmalardan, digər tərəfdən

isə ABŞ-da mövcud olan baxışlardan fərqlənirdi. «Banquemannın məruzəsi» əsasında Avropa Parlamenti birliyə üzv olan ölkələrin informasiya cəmiyyətinə keçid yollarını müəyyənləşdirdi. Bunun üçün parlamentin işçi qrupu tədbirlər paketini hazırladı və təsdiq etdi.

Avropa İttifaqının komissarı hesab edir ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyasının inkişafı «sənaye inqilabını sürətləndirən» əsas amildir. Belə şəraitdə cəmiyyət üçün yeni imkanlar yaradılmalı, əhali üçün təzə iş yerləri açılmalı, yeni xidmətlər, mallar təqdim olunmalıdır. Məruzədə başlıca vurğu məhz Avropa sənayesinin inkişafı üzərində qoyulmuşdur. Belə ki, sənəddə İttifaq ölkələrinin audiovizual bazası texniki nöqtəyi-nəzərdən yox, məhz Avropa mallarının azlığı baxımından qeyri-qənaətbəxş qiymətləndirilir. Daha sonra qeyd olunur ki, Avropanın problemi informasiya xidmətlərinin texniki durumundan yaranmır, çünki onlar müasir dövrün tələbatına tam cavab verir, çətinlik istehlakçıların mövcud kommunikasiya imkanlarından az istifadə etməsindən qaynaqlanır.[246]

Sənədin siyasi əhəmiyyəti yalnız informasiya cəmiyyətinin qurulması haqqında çağırışlarla ölçülür. Müəlliflər ölkələrin qanunvericilik bazasında dəyişikliklərin vacibliyini vurğulayırlar. Onlar iqtisadi bazarda inhisarlığın yumşaldılmasını, kiçik və orta biznesin öz informasiya imkanlarından yetərincə istifadə etməsinə imkan yaradılmasını əsas sayırlar. Söhbət telekommunikasiya və kompüter şəbəkələrinin çoxsaylı operatorlarına fəaliyyət üçün yeni şəraitin yaradılmasından gedir. Onların sayının artması inhisarçı-

lığın aradan qaldırılmasından asılıdır.

Bununla yanaşı «Banquemannin məruzəsi»ndə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində cəmiyyətdə yarana biləcək təhlükələrdən də geniş bəhs edilir. Müəlliflərin fikrincə, bu problemlər əsasən üç sahəni: intellektual mülkiyyətin və müəllif hüququnun qorunmasını, şəxsi həyatın toxunulmazlığını və fərdi məlumatların qorunmasını əhatə edir.

Müəlliflərin fikrincə, kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı KİV-in iqtisadiyyatında da problem yaradır. Bir tərəfdən Avropa İttifaqında qəbul olunmuş antiinhisarcılıq qanunları ona yönəlmışdır ki, kütləvi informasiya yayımında böyük mediaşirkətlər yaradılmasın. Üstəlik bu qaydalar böyük şirkətlərə kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əsaslı təsirə imkan vermir. Digər tərəfdən başqa problem yaranır: Avropa şirkətləri böyük əhatəli və geniş imkanlı ABŞ-lı həmkarlarına bu mənada uduzur. [246]

Nəhayət, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları KİV haqqında mövcud olan ənənəvi baxışları kökündən dəyişir. Müasir kommunikasiya sistemi son elmi-texniki nailiyyətləri özündə birləşdiriyinə görə coğrafi sərhədləri və vaxt məhdudiyyətlərini aradan tam qaldırır. Peyk, kabel və telefon birləşməsi (yeni növ informasiyalar) yeni bazar xidmətləri (elektron rabitə, interaktiv video), yeni fəaliyyət növləri (məsafədən təhlil, teleiş) təqdim edir. İnformasiya cəmiyyətinin qurulmasında və onun texnoloji infasturukturunda rəqəmli şəbəkələr, mobil və peyk rabitə sistemləri əsas rol oynayacaq. Belə cəmiyyətə nail olmaq

üçün «körpü» rolunu oynayan «Banqemann qrupu»nun təklif etdiyi 10 praktiki addımı həyata keçirmək lazımdır. Burada:

- telefəaliyyət;
- distansion təhsil;
- universitetləri və elmi-tədqiqat mərkəzlərini birləşdirən şəbəkələr;
- kiçik və orta biznes müəssisələri üçün telematik xidmətlər (elektron rabitə, videokonfranslar və s.);
- nəqliyyat xidmətlərinin kompüterləşdirilməsi və idarəsi;
- hava nəqliyyat vasitələrinin uçuşlarına kompüter nəzarəti;
- səhiyyədə kompüter şəbəkələrinin yaradılması;
- elektron ticarət;
- milli və ərazi inzibati orqanlarının transavropa - şəbəkəsinə qoşulması;
- şəhər informasiya supermagistralları [246] daxildir.

Hal-hazırda «Banqemann qrupu»nun irəli sürdüyü ideyaların praktiki tətbiqi nəticəsində Avropa şəhərlərində 99 layihə həyata keçirilir.

«Banqemannın məruzəsi»nin nəşrindən bir qədər sonra informasiya cəmiyyətinin qurulması prosesinə Avropa Komissiyasının münasibəti xeyli dəyişdi. Məlumdur ki, 1994-cü ildə tərtib olunan tədbirlər planında əsas diqqət müvafiq qanunvericilik bazasının təşkilinə və yeni bazar sisteminin yaradılmasına yönəlmışdır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları iqtisadi

artımın və yeni iş yerlerinin açılması üçün əsas amil kimi dərk edildi. Bu texnologiyalar inhisarçılığın əksi kimi qəbul olunurdu. Amma iqtisadiyyatın inkişafı, yeni media sənayesinin yaranması Avropa İttifaqının bir çox analitiklərinin diqqətini gözlənilməz problemlərə yönəltdi. Bir çox mütəxəssislər sosial məsələləri ön plana çıxarmağa məcbur oldular. Çünkü cəmiyyət daxilində qütbleşmə prosesləri özünü göstərməyə, müxtəlif qruplar arasında anlaşma pozulmağa başladı.

Avropa İttifaqının bir qrup eksperti hesab edir ki, informasiya cəmiyyətinə keçid dövründə yeni bərabərsizlik meyilləri yaranır. İnformasiya cəmiyyəti məşğulluq sahəsində, əməyin təşkilində, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində yeni imkanlar yaradır. Amma buna baxmayaraq, kommunikasiya yenilikləri əhalinin müəyyən qruplarını fəal sosial həyatdan tam kənarlaşdırır. Bu çətinliklərlə daha çox azgəlirli təbəqələr: təqaüdçülər, işsizlər, qadınlar üzləşirlər. Bunlar əhalinin məhz elə qruplarıdır ki, özlərinə interaktiv rəqəmli texnika və yaxud multimedia məhsulları ala bilmir, üstəlik kompüter şəbəkəsindən fəal istifadə etmək imkana malik deyillər. Ekspertlər hesab edirlər ki, bu bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün düşünülmüş xüsusi siyaset yeritmək lazımdır. Onun məqsədi ikilaylı informasiya cəmiyyətinin qarşısının alınması olmalıdır [233].

Sənəddə qeyd edilir ki, yeni informasiya texnologiyaları insanlardan yeni keyfiyyət və ilk növbədə yüksək səviyyəli abstrakt təfəkkür, öz üzərində daimi işləmək, fasiləsiz olaraq maarifləndirmək istəyinin yaranmasını tələb edir. Bu sə-

bəbdən sosial problemin ikinci tərəfi də özünü bürüzə verir. Çünkü reallıqda bəzi adamlar əziyyətə qatlaşmamaq naminə yeni kommunikasiya texnologiyalarına az həvəs göstərir, öyrənmək istəmir və hətta bu təşəbbüs də belə bulunmurlar.

Əvvəllər ənənəvi olaraq kommunikasiya mədəniyyəti birbaşa insani əlaqələr üzərində qurulur və daha çox «düz xətlə» yayımlanan informasiyanın mövcudluğunu tələb edirdi. Hazırkı virtual kommunikasiya sistemi isə həm istifadəçilərin davranışını, həm də informasiya haqqında olan təsəvvürü kökündən dəyişir. Bununla da yeni şəraitə uyğunlaşma çətinlikləri yaranır. Mütəxəssislərin fikrincə, əhalinin bütün təbəqələrinin informasiya cəmiyyətinə cəlb olunması və bu prosesdə yaranan bütün sosial, intellektual ziddiyətlərin aradan qaldırılması müasir dövrün ən vacib siyasi vəzifələrindən biridir.

Avropa İttifaqının Komissiyası informasiya cəmiyyətinin formallaşması istiqamətində ümumi işini davam etdirməklə yanaşı 1996-1997-ci illərdə ayrı-ayrı ölkələrdə milli təşəbbüs lərə də dəstək verməyə başladı. Milli tədbirlər öz mahiyyətinə görə heç də əhəmiyyətsiz görünmür, hətta bəzən əksinə – ümumavropa xəttini daha da gücləndirirdi. Belə təşəbbüs lər dən diqqətəlayiq hesab olunanları bunlar idi:

- ✓ elektron ticarətin inkişafı və bu prosesdə məlumatların, müəllif hüququnun, elektron imzanın qorunması;
- ✓ təhsil şəbəkələrinin inkişafı, məktəblərdə informasiya və kommunikasiya texnikasından geniş istifadə;
- ✓ elmi-tədqiqat işlərinin gücləndirilməsi, Avropada program istehsalının, rəqəmli TV-nin, peyk kommunikasiya

sistemlərinin və multimedianın himayəsi;
✓ əmək şəraitinin yeniləşməsi və yeni iş yeriinin yaradılması;

✓ əməkdaşlığın qloballaşması və ticarətin liberallaşması.

Göründüyü kimi, xalqın təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi informasiya cəmiyyətinin əsas amillərindən birinə çevrilir. Bu mənada Avropa Komissiyası cəmiyyətin maraqlı qruplarını cəlb etməklə sistematik şəkildə müxtəlif tədbirlər keçirməyə başladı.

1995-ci ildən başlayaraq, Avropa İttifaqı ildə iki dəfə informasiya cəmiyyəti ilə bağlı böyük forumlar təşkil edir. Bunların hər birində mədəniyyətin, böyük biznesin, icradıcı orqanların 130-dan artıq nümayəndəsi iştirak edir. Tədbirin əsas hissəsi altı bölmədən ibarət olur. Burada «İqtisadiyyat və məşğulluq», «Virtual cəmiyyətdə insan dəyərləri və demokratiya», «Yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının ictimai qurumlara təsiri», «İnformasiya cəmiyyətində təhsil və maariflənmə», «Mədəniyyətin gələcəyi və KİV», «Taraflı inkişaf və texnologiya» və s. mövzularda geniş müzakirələr təşkil olunur.

Ənənəvi medianın inkişafi baxımından «Mədəniyyətin gələcəyi və KİV» bölməsində cəmləşən mütəxəssislərin fikirləri daha böyük maraq kəsb edir. Onların müzakirələri bu baxışlara əsaslanır:

- yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafi ənənəvi media strukturlarına təsir edir və onları tənzimləmək üçün yeni qanunvericilik sistemi yaradılmalıdır; öz növbəsində bu amil Avropa mədəniyyətini

qoruyub saxlamağa kömək edəcək;

- ictimai yayım öz dəyərini həmişəki kimi saxlayır, ona görə də həmişə cəmiyyətin prinsiplərindən və mövqeyindən çıxış etmək lazımdır;

- hazırda yayım şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən prinsiplər gələcəkdə telekommunikasiya xidmətlərinə də aid edilməlidir;

- yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar informasiya sərbəstliyi qat-qat artmış olur, bununla bağlı (zoraklığın, pornoqrafiyanın təbliği ilə əlaqədar) bəzi məhdudiyyətlərin tətbiqinin vacibliyi yaranır və bu baxımdan hər bir ölkədə milli qərarların, yanaşmanın mövcudluğunu zəruri edir;

- əvvəlki dövrlərlə müqayisədə media sahəsində təhlilin rolu qat-qat artır [264].

Reallıqda baş verən dəyişiklikləri nəzərə alaraq, Avropa Komissiyası informasiya cəmiyyətinin inkişafı ilə bağlı öz mövqeyində bir sıra düzəlişlər etdi. 1997-ci ildə Komissarlıq «Avropa informasiya cəmiyyətində həyat və iş», «İnsanlar ön plandadır» adlı yeni məruzə ilə çıxış etdi. Avropa dəyərlərinin vacibliyini vurgulayan bu sənəd «Yaşıl kitab» sərlövhəsi ilə nəşr edilmişdir. Orada qeyd olunur ki, Avropana formalaşan informasiya cəmiyyətinin əsas məqsədi maarifləndirmə, demokratianın möhkəmlənməsi və qarşılıqlı anlaşma olmalıdır. Avropa İttifaqının diqqət yetirdiyi ən vacib məsələlərdən biri tələbələrin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi və bu məsələdən heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən yaşlı nəslin maarifləndirilməsinin artırılmasıdır.

Təqdim olunan sənəddə qeyd edilirdi ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı iki məsələdə əlavə problemlər yaradır. Bunların biri məşğulluqla, ikincisi isə demokratianın və bərabərliyin qorunması ilə bağlıdır. Ekspertlər hesab edirlər ki, yeni informasiya texnologiyası ayrı-ayrı sahələrdə yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaratsa da, iqtisadiyyatın başqa sahələrində işçi qüvvəsinə olan tələbatı xeyli azaldır. Buna görə də iqtisadçılar və siyasetçilər bir-birini inkar edən bu iki proses nəticəsində həm işsizliyin artmaması həm də gərginlik yaranmaması üçün çıxış yolları arayışındadır.

Bəzən texnoloji proses əhalinin bir hissəsinə üstünlük-lər bəxş etməklə yanaşı digər hissəsinə problemlər törədir: güclü və zəif inkişaf etmiş regionlar, gənclər və ahıllar, təhsillişlər və savadsızlar arasında uçurum yaradır. Ekspertlərin fikrincə, məhz buna görə elə bir siyasi xətt hazırlanmalıdır ki, yeni texnologiyalar cəmiyyətin inkişafını sürətləndirsin və eyni zamanda onun inkişafından doğan fəsadlar özünü az göstərsin [259].

«Yaşıl kitab»da sosial vəzifələrin işıqlandırılması ilə yanaşı informasiya cəmiyyəti haqqında diskussiyaların, müzakirələrin gücləndirilməsinin vacibliyi də vurğulanırdı. Müzakirələrə sahibkarların cəlb olunması daha məqsədə uyğun hesab olundur. Çünkü özəl kapitalın iştirakı yeni informasiya infrastrukturlarının yaranmasına, müxtəlif proqramların hazırlanmasına, onların həyata keçirilməsinə zəmin yaradır.

Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətinin qurulması pro-

sesində dövlət strukturlarının və özəl biznesin qarşılıqlı münasibətləri heç də həmişə hamar olmayıacaq. 1998-ci ilin əvvəlindən başlayaraq Avropa İttifaqının telekommunikasiya sahəsi rəqabət üçün açıq elan olundu. Bu addımı atarkən Al-nin rəhbər qurumları, «Banqemannin məruzəsi»ndə qeyd edildiyi kimi, təxminən 10 il ərzində 1,5 mln. yeni iş yerinin açılacağına və Avropa biznesinin rəqabətdə üstünlük təşkil edəcəyinə ümid bəsləyirdilər. Onlar düşünürdülər ki, telefon və kompüter şəbəkələrinin çoxsaylı operatorları yeni kommunikasiya xidmətləri təklif edəcək və inhisarçılar milli telekommlarla rəqabət aparacaqlar [246].

Realliq isə göstərdi ki, artıq indinin özündə belə dünya və Avropa bazارında aşkar üstünlük cəmi bir neçə qruplaşmanın əlində cəmləşmişdir. Avropanın telekommunikasiya sahəsinin liberallaşması ərefəsində artıq telefon xidməti sahəsində operatorların inhisarlaşması baş verdi. Hazırda onlar həm də yeni xidmət növləri (məlumatların ötürülməsi, kabel televiziyası) təklif edirlər. Faktiki olaraq nəinki Avropa bazarında, hətta bütün dünya miqyasında əsas «oyunçular» kimi iki transmilli şirkət: «Qloubal Uan» (buraya «Frans telekom», «Doyce telekom» və ABŞ-in «Sprint» korporosiyası daxildir) və «Yunisos» (burada ABŞ-in «Ey-Ti end Ti» şirkəti ilə İsveçin, Niderlandın, İsveçrənin, İtaliyanın milli telekommunikasiya operatorları birləşir) çıxış edirdi [223].

Avropa İttifaqında liberallaşma siyaseti o qədər də sürətlə getmir. Bu sahədə ilk addımı 1980-ci ildə Böyük Britaniya atdı. Şimali Avropa ölkələrində telekommu-

nikasiya sahəsinin liberallaşması 80-ci illərin sonlarına təsadüf etdi. İtaliyada «Stet» və «Telekom» telekommunikasiya şirkətlərinin 1996-cı ildə birləşməsi nəticəsində dövlət bu sahədəki nəzarət paketini itirmiş oldu. Həmin ildən başlayaraq Almaniyanın «Doyce telekom» milli operatoru özəlləşdirilməyə çıxarıldı. Dövlət strukturlarında güclü dağayı olan «Frans telekom» 1997-ci ildə özünü özəlləşdirməyə açıq elan etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, telekommunikasiya sahəsinin liberallaşdırılmasını Ümumdünya Ticarət Təşkilatı tövsiyə etmişdi. Bu, strateji xəttin tərkib hissəsi idi. 1997-ci ilin fevralında 69 ölkənin nümayəndələri bu təşkilatın rəhbərliyi altında telekommunikasiya sahəsinin liberallaşdırılması haqqında müqavilə imzaladılar. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu ölkələrin operatorları dünya bazarının 90 faizini əllərində cəmləşdirmişdir.

Şübhəsiz, böyük birləşmələrin mövcudluğu gənc, özəl telekommunikasiya operatorlarının fəaliyyətinə əngəl olur. Belə çıxır ki, «Banqemannın məruzəsi»ndə elan olunan inhisarlaşmanın aradan qaldırılması, rəqabətin gücləndirilməsi bir arzu olaraq qalacaq və heç də asanlıqla reallaşmayacaq. Avropa İttifaqı çıxış yolu olaraq bu məsələlərlə bağlı ortaq qərar qəbul etməlidir.

İnformasiya cəmiyyətinə keçid programında ince və heç də sadə olmayan məsələlərdən biri konkret layihələrin maliyyələşdirilməsidir. «Banqemann qrupu»nun fikrincə, qarşıda duran programı həyata keçirmək üçün iqtisadiyyatın özəl sektorunu cəlb etmək lazımdır. Bu məsələdə Avropa İttifaqının mövqeyi ABŞ mütəxəssislərinin fikri ilə üst-üstə

düşür. Amma diqqətlə araşdırıldıqda hiss olunur ki, Avropa Birliyi daha çox demokratik dəyərlərə, insan haqlarına, təhsilə, məşgulluğun artmasına üstünlük verir. Yəni bu layihə əsasən sosial yönümlüdür.

Avropa İttifaqından fərqli olaraq, ABŞ-da formalaşan informasiya supermagistralının əsas məqsədi istehsalın artırımına, ümumi bazarın və ticarətin inkişafına yönəlmışdır. Yalnız səhiyyə və ümumtəhsil sistemində tətbiq olunan layihələr öz sosial yönümü ilə fərqlənir. Həyatın bütün başqa sahələrində isə informasiya supermagistralı evlərə yeni xidmət növləri gətirir. Bunun nəticəsində ABŞ biznesi daha da inkişaf etməli və əlverişli təşkil olunmalıdır. «Microsoft» şirkətinin rəhbəri B.Heyts hesab edir ki, informasiya supermagistralı bütün dünya üçün bir növ «mərkəzi univermaq» rolunu oynamalı və bu bazarın işinə dövlət heç bir məhdudiyyət qoymamalıdır [89].

Müxtəlif təşəbbüs'lərə yol açmaqla yanaşı Avropa İttifaqı informasiya cəmiyyətinə keçid siyasetinin əsas istiqamətlərini öz əlində saxlamışdır. Məhz buna görə Avropa İttifaqının müxtəlif qurumları bu strateji məsələ ilə bağlı vaxtaşırı geniş məruzələr, sənədlər, qətnamələr hazırlayırlar. Özəl sektorun qarşısında duran əsas vəzifə cəmiyyətin yeni kommunikasiya infrastrukturunu yaratmaq və gücləndirməkdir. Dövlət isə metodoloji funksiyani yerinə yetirməli, programın gerçəkləşdirmə prinsiplərini müəyyənləşdirməli və özəl biznesə lazımı şərait yaratmalıdır. Belə yanaşma əslində Avropa İttifaqı və ABŞ-ı bir-birinə yaxınlaşdırır.

4.3. İnfomasiya cəmiyyətinin formallaşması sahəsində dünya dövlətlərinin ilkin vəzifələri

İnfomasiya cəmiyyətinin nəzəri əsaslarına, mahiyyətinə və təşkili prinsiplərinə dair ABŞ-in, Avropa İttifaqının, Yaponiyanın və Cənubi Koreyanın yanaşma tərzi getdikcə yaxınlaşmaqdadır. Mövqelərin uzlaşdırılması infomasiya cəmiyyətinin qurulmasına böyük təkan verəcək. Artıq başqa dövlətlər də bu prosesə də öz töhfəsini verməkdədir. Bununla əlaqədar dünya dövlətləri vaxtaşırı ümumdünya forumları, beynəlxalq konfranslar təşkil edirlər.

XXI əsrin əvvələrində «Böyük yeddilik»in nazirləri tərəfindən təşkil olunmuş konfrans da bu qəbildən idi. Bu tədbirdə dünyanın bir çox ölkələrinin nümayəndələri də iştirak edirdilər. Konfrans tərəfindən qəbul olunmuş bəyannamədə infomasiya cəmiyyətinin formallaşmasında özəl sektorun rolu həllədici hesab olundu. Dövlətə isə yalnız qanunverici bazanın yaradılması, özəl biznesin himayəsi və yeni xidmət növlərinin şirnikləndirilməsi funksiyası ayrıldı [245].

Bu bəyannamə dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrinin rəhbərləri və nümayəndə heyətləri tərəfindən qəbul olunmuşdur. Sənəddə infomasiya cəmiyyətinin qurulmasına dair konseptual əsaslar öz əksini tapmışdır. Xüsusilə olaraq vurgulanır ki, insanların maraqlarına yönələn və hamı üçün açıq olan infomasiya cəmiyyətinin formallaşması dünya birliyinin əsas məqsədlərindən biridir. Bunun üçün lazımı qətiyyət və hərtərəfli fəaliyyət göstəriləlməlidir. Elə şərait yaradılmalıdır ki, hər bir şəxs infomasiya yarada bilsin, müasir biliyə giriş

əldə etsin, onu bölüşsün və ondan istifadə etsin. Bunun nəticəsində həm ayrı-ayrı şəxslər, həm də bütöv xalqlar, təplumlar öz daxili imkanlarından tam istifadə etməklə özlərinə sabit inkişaf və yüksək həyat tərzi yarada bilərlər.

Forum iştirakçılarının fikrincə, əsas vəzifə yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə «Minnilliyyin Bəyannaməsi»ndə sadalanan məqsədlərə nail olmaqdır. Vəzifələr sırasında dünyada yoxsulluğun və acliğın aradan qaldırılması, ümumi ilkin təhsilin mövcudluğu, qadınların kişilərlə real bərabərliyinə nail olunması, uşaq ölümünün qarşısının alınması, analıq şəraitinin yaxşılaşdırılması, müxtəlif xəstəliklərlə mübarizə, ekoloji tarazlığın və qlobal əməkdaşlığın qorunması əsas yer tutur.

Sənəddə insan haqlarının aliliyi, bölünməzliyi, qarşılıqlı əlaqəsi və əsasən də inkişaf etmək hüququ bir daha xüsusi qeyd olunur. Hər bir şəxsin sərbəst şəkildə istədiyi fikrə malik olmasını və onun azad ifadə etməsini qəbul edərək Bəyannamə vurgulayır ki, ünsiyyət ən vacib sosial proseslərdən biridir, insan tələbatının özəyini və istənilən sosial təşkilatın dayağını təşkil edir. Bu mənada ünsiyyət informasiya cəmiyyətinin aparıcı qüvvəsidir və yaşadığı məkandan və imkanlarından asılı olmayaraq, heç kəsi mövcud üstünlük lərdən mərhüm etmək olmaz.

Bəyannamədə qeyd edildiyi kimi, informasiya cəmiyyətinin inkişafında elmi nailiyyətlər böyük rol oynayır. Əs-lində məhz yeni elmi kəşflər informasiya cəmiyyətinin sütunu təşkil edir. Ona görə də o, biliyə, informasiya yayımına, təhsilə, ünsiyyətə təşəbbüskarlığı şərait yaradır və ona

təkan verir. Yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyaları inkişafın qarşısında duran ənənələri, məsafə və zamanla bağlı olan maneələri dəf edir və tarixdə görünməmiş imkanlar yaradır. Bu üstünlükлərdən milyonlarla insan dünyanın hər yerində istifadə edə bilər.

Bununla belə forum itşirakçıları qeyd etmişlər ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı öz-özülüyündə bir məqsəd kimi çıxış edə bilməz. O, ilk növbədə iqtisadi artımın, yeni iş yerlərinin yaradılmasının, həyat tərzinin yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirilməsinin aparıcı vasitəsinə çevrilməlidir. O həm də müxtəlif xalqlar, ölkələr, mədəniyyətlər, sivilizisiyalar arasında dialoqun qurulmasına və dərinləşməsinə xidmət etməlidir.

Bəyannamədə etiraf olunur ki, informasiya texnologiyalarının nailiyyətləri, onların tətbiqi ölkələr arasında bərabər şəkildə gerçəkləşməmişdir. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələr üçüncü dünya dövlətlərindən xeyli irəlidədir. Ona görə rəqəmli texnologiyaların inkişafı sahəsində geridə qalmış ölkələrə xüsusi yardım göstərilməlidir.

Hal-hazırda informasiya cəmiyyətinin yaradılmasında əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri müvafiq şəkildə iştirak edir. Bəyannamədə qeyd edildiyi kimi, gələcəyin əsas işçi qüvvəsi rolunda gənclər çıxış edəcək. Çünkü başqa təbəqələrlə müqayisədə gənclər yeni informasiya texnologiyalarını daha tez mənimşəyir və ona yaradıcı yanaşırlar. Bununla bağlı onlar qərarların qəbul olunmasına da cəlb olunmalıdır. Gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətiləri üçün geniş şərait yaradılmalıdır.

Yeni inkişaf mərhələsinə keçid dövründə əhalinin aztəminatlı, məhdud imkanlı təbəqələri, o cümlədən qəçqinlar, miqrantlar, işsizlər, təqaüdçülər və başqa azlıqlar xüsusi qayğı tələb edir. Məlumdur ki, imkansız insanlar informasiyaya giriş əldə etməkdə böyük çətinliklərlə üzləşirlər.

Hamı üçün açıq olan informasiya cəmiyyətinin qurulması yeni növ əməkdaşlıq və həmrəylik tələb edir. Sənəddə vurgulanır ki, bu cür qarşılıqlı anlaşma ilk növbədə dövlət orqanları, özəl sektor, mülki cəmiyyət və beynəlxalq təşkilatlar arasında yaradılmalıdır. Yəni rəqəmli həmrəylik həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə özünü göstərməlidir. Bütün maraqlı tərəflər informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına girişini inkişaf etdirməlidirlər. Bunun üçün qarşılıqlı inam mühiti yaradılmalı, kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsində təhlükəsizlik hökm sürməli, onlara yeni əlavələr edilməli və onların tətbiqi sahəsi genişlənməlidir. Kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı mədəniyyət müxtəlifliyini inkişaf etdirməklə informasiya cəmiyyətinin etik problemlərinə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu mənada beynəlxalq və regional əməkdaşlıq vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumdünya forumunda qəbul olunan Bəyannamənin ikinci hissəsi informasiya cəmiyyətinin təşkili prinsiplərinə həsr edilmişdir. Sənəddə dövlət idarəetmə orqanları, beynəlxalq təşkilatlar müvafiq qanunverici bazanın yaradılmasına yönədir. Həmçinin qeyd edilir ki, yaxşı olar ki, milli qanunlar beynəlxalq standartlarla uzlaşın və onlara ziddiyyət təşkil etməsin.

Vacib prinsiplərdən biri informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması və inkişafıdır. Hər bir şəxs informasiya şəbəkəsinə qoşulmaqdə sərbəst olmalı və istədiyi seçimi etməlidir. Çünkü informasiya cəmiyyətinin əsas vəzifəsi universal, əhatəli, qiymət baxımından əlverişli giriş əldə etməkdir.

Kommunikasiya texnologiyalarının və informasiya şəbəkələrinin yaxşı, inkişaf etmiş infrastruktur, onların milli, regional şəraitə cavab verən və ən əsası, yüksək qiymət tələb etməyən əlavələri sosial-iqtisadi tərəqiyə təkan verəcək və əhalinin həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradacaq. Kommunikasiya infrastrukturunun inkişaf siyasəti yalnız böyük həcmli investisiyaların cəlb edilməsi ideyası üzərində qurulmamalıdır. Əksinə yerli şəraitə uyğun olaraq və hətta əlverişsiz rayonlarda rabitə şöbələrində, məktəblərdə, kitabxanalarda, arxivlərdə və başqa yerlərdə əhali üçün informasiya strukturları və məntəqələri açılmalıdır.

İnformasiyaya və elmi biliyə giriş yeni cəmiyyətin təşkili prosesində əsas məsələlərdən biri hesab olunur. Bəyan-namədə qeyd edilir ki, qlobal biliyin inkişafi, onun birgə istifadəsi informasiyaya bərabərhüquqlu girişə zəmin yaradacaq və bu sahədə ayrı-seçkiliyə imkan verməyəcək. Bu-nun nəticəsində sosial sahənin, siyasətin, səhiyyənin, mədəniyyətin, elmin, təhsilin inkişafi daha da güclənəcək, xalqların, millətlərin, müxtəlif icmaların vahid bilgi resursu yarana-caq. İnformasiyaya və biliyə girişin genişləndirilməsi prosesində program təminatının yaradılması başlıca yer tutur. Programların modelləri, müxtəlifliyi, hansı şirkətlər tərəfin-

dən hazırlandığı barədə məlumat maraqlanan şəxs üçün maneəsiz çatdırılmalıdır. Öz növbəsində belə şərait rəqabəti artıracaq və seçim imkanlarını genişləndirəcək.

Forum iştirakçılarının fikrincə, informasiya cəmiyyətinin mahiyyətini, onun fəlsəfi-nəzəri əsaslarını, üstünlük-lərini bütün dünyaya çatdırmaq lazımdır. Hər bir şəxs informasiya cəmiyyətinin yaratdığı geniş fürsətlərdən istifadə imkanlarını bilməli və bu prosesdə fəal iştirak etməlidir. Amma bu tələbatı yalnız təhsil sistemi və peşə hazırlığı vasitəsilə ödəmək mümkün deyil. Odur ki, Bəyannamə fasılısız təhsil ideyasını, böyükler üçün yenidən hazırlıq sistemini, insanın ömür boyu maariflənməsi fikrini, məsafədən təhsil və başqa xidmətlərin mövcudluğunu geniş yaymağa çağırır.

İformasiya cəmiyyətinin yaradılmasında ayrı-ayrı peşə sahiblərinin, mütəxəssislərin, o cümlədən naşirlərin, proqramçıların, kontent istehsalçılarının üzərinə böyük yük düşür. Ölkə daxilində informasiya cəmiyyətinin sabit inkişafi üçün kommunikasiya texnologiyaları sahəsində elmi-texniki və təcrübə-layihə işlərinin milli potensialını artırmaq gərəkdir. Milli potensialın yüksəlməsi qabaqcıl dövlətlərin əməkdaşlığına böyük təkan verə bilər. Qeyd olunur ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları məhsullarının istehsalına, maddi nemətlərin yaradılmasına geniş imkanlar yaranır.

İformasiya və kommunikasiya texnologiyaları istifadəçilərinin sayının artması birbaşa bu texniki yeniliklərə olan inamlı bağlıdır. Şəbəkələrin təhlükəsizliyi, şəxsi həyatın to-

xunulmazlığı, istifadəçilərin hüquqlarının qorunması, informasiya təhlükəsizliyi kommunikasiya texnologiyalarına olan etibarı artırır. Bununla yanaşı «hibertəhlükəsizlik» mədəniyyəti formalasdırmaq və inkişaf etdirmək lazımdır. Beyannamədə qeyd olunur ki, həmin qlobal mədəniyyət tərzini yaratmaq üçün bütün maraqlı tərəflər və beynəlxalq təşkilatlar əməkdaşlıq etməlidir. Yalnız bunun nəticəsində məlumat bankını qorumaq və şəxsi informasiyaya qanunsuz girişin qarşısını almaq olar.

Forum iştirakçıları informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsində hər hansı ayrı-seçkiliyə qarşı çıxaraq vurgulamışlar ki, kommunikasiya kanallarının yeni imkanları dövlət strukturlarını sarsıtmamalı, onların təhlükəsizliyini pozmamalıdır. Geniş mənada sabitliyin pozulmasına yönələn, cinayətkarlığa, terror fəaliyyətinə rəvac verən addımların qarşısı alınmalıdır.

İformasiya texnologiyalarından istifadə ilk növbədə kiçik və orta biznes müəssisələrində əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə xidmət edəcək, bütövlükdə isə iqtisadi artımın əsasını təşkil edəcək. Yeni texnologiya iqtisadiyyatda qlobal innovasiyaların artması deməkdir. Ona görə bu yeniliklər yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və sosial inkişafa xidmət edəcək.

Müasir texnologiyaya əsaslanan cəmiyyətin yaradılması vahid beynəlxalq standartlaşma sisteminin yaradılmasını vacib hesab edir. Bu standartlar açıq olmalı, qarşılıqlı fəaliyyətə imkan verməli, istifadəçilərin tələbatına cavab verməli, qiymət baxımından münasib olmalıdır. Beynəlxalq

standartların mahiyyəti ona yönəlməlidir ki, insanlar dün-yanın istənilən nöqtəsində istifadədə olan cihazlarla mövcud şəbəkə xidmətlərinə daxil ola bilsinlər.

Bəyannamədə qeyd olunur ki, Internet qlobal həcmli resurs mərkəzinə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar Internet fəaliyyətinin idarəolunması məsəlesi ortaya çıxır. Beynəlxalq səviyyədə Internetin idarəolunması şəffaflıq, demokratik dəyərlər əsasında baş verməli, dövlət orqanlarının, özəl sektorun, mülki cəmiyyətin və beynəlxalq təşkilatların iştirakı ilə müşahidə olunmalıdır. Belə idarəetmə forması informasiya resurslarından ədalətli istifadə edilməsinə və Internetin müxtəlif dillərdə fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradacaq.

Sənəddə qeyd olunur ki, ölkə daxilində Internetlə bağlı siyasi məsələlər dövlətin suveren hüququndur. Amma hər bir ölkənin beynəlxalq səviyyədə müvafiq hüquq və vəzifələri var.

İnformasiya cəmiyyəti millətlərin mədəni özünəməxsusluğu, mövcud dinlərə, ənənələrə, dillərə hörmət əsasında qurulur. Yeni texnologiyalar əslində sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasındaki dialoqu inkişaf etdirməli və dərinləşdirməlidir. Yaranan yeni cəmiyyət açıq olduğu üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına əlavələr və «kontentlər» də həm müxtəlif növlərdə, həm də müxtəlif dil-lərdə olmalıdır. Aydındır ki, «kontentlər» müxtəlif xarakterli maarifləndirici, elmi, mədəni, əyləncə mahiyyətli və s. olur. Onların istehsalına və girişlə təmin olunmasına himayə edilməlidir. Sözsüz ki, hazırda yerli «kontentlər»in tətbiqi milli və regional tələblərə uyğun gəlir, sosial-iqtisadi inki-

şafa təkan verir, əhalinin müxtəlif təbəqələrini bu prosesə cəlb edir.

Mədəni özünəməxsusluğun qorunması insan şüurunu dərinləşdirir, cəmiyyəti öz keçmişinə bağlayır və zənginləşdirir. Ona görə də müvafiq metodlardan istifadə etməklə cəmiyyət mədəni irsi toplamalı və gələcək nəsillər üçün saxlamalıdır. Bunun üçün rəqəmli formata köçürmələrdən də geniş istifadə etmək lazımdır.

Ümumdünya forumunda qəbul olunan Bəyannamənin bir bölməsi xüsusi olaraq informasiya cəmiyyətinin etik aspektlərinə həsr olunmuşdur. KİV qanunvericiliyindəki principləri əsas götürərək iştirakçılar insan ləyaqətini və insan şəxsiyyətini informasiya cəmiyyətinin ən üstün varlığı hesab edirlər. Ona görə də şəxsi həyatın toxunulmazlığı, fikir, vicdan azadlığı beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunduğu kimi, hər yerdə təmin edilməlidir. Bununla yanaşı kommunikasiya texnologiyalarından qəddarlıq, irqilik, müxtəlif qeyri-etik, mənfi halların ötürülməsi üçün istifadə edilməməlidir.

Öz mahiyyətinə görə informasiya cəmiyyəti qlobal və geniş əhatəlidir. Ona görə də milli səviyyədə qaldırılan təşəbbüsler və görülən işlər regional və beynəlxalq əməkdaşlığı söykənməlidir. Ümumdünya forumunun iştirakçıları bəyan etdilər ki, informasiya cəmiyyətinin qurulması üçün onlar beynəlxalq səviyyədə mütərəqqi metodlar və mexanizmlər tapacaq və hətta maliyyə, texniki yardım göstərəcəklər. Bununla əlaqədər iştirakçılar bütün dövlətləri «Fəaliyyət planı»nda əks olunmuş «Rəqəmli həmrəyliyin gündəliyi»ni qəbul etməyə və rəqəmli texnologiyaların istifadə-

sində ölkələr arasında yaranmış fərqli aradan qaldırılmasına çağırıldılar.

Bəyannamənin rəhbər prinsipləri və ümumi konsepsiyanın mahiyyəti daha konkret şəkildə dünya forumunun qəbul etdiyi «Fəaliyyət planı»nda öz əksini tapmışdır. Bu sənəd milli, regional və beynəlxalq səviyyədə, təkamül yolu ilə informasiya cəmiyyətinə nail olmağın mərhələlərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Sənəddə ilk növbədə vurğulanır ki, milli elektron strategiyani və dövlət siyasətini müəyyənləşdirərkən informasiya cəmiyyətinin qurulması prosesindəki nəzarət-nəticə göstəricilərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Nəzarət göstəriciləri bu sahədə fəaliyyətin effektivliyini, inkişafın sürətini qiymətləndirməyə imkan verir. Həmin göstəricilər öz növbəsində hər bir ölkənin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş programın hansı mərhələsində olduğunu göstərir. Kommunikasiya texnologiyalarına qoşulma səviyyəsinə və girişin əldə edilməsinə görə 2015-ci il beynəlxalq aləmdə bir mərhələ kimi razılışdırılmışdır. Qarşıdakı dövrdə aşağıdakı məqsədlərə nail olunmalıdır:

- bütün yaşayış məntəqələri, kəndlər informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına qoşulma xətti ilə təmin olunmalı, bu nöqtələrdə əhali üçün kollektiv giriş məntəqələri yaradılmalıdır;

həmçinin:

- universitetlər, kolleclər, orta və ibtidai məktəblər;
- elmi-tədqiqat mərkəzləri;
- itabxanalar, mədəniyyət mərkəzləri, muzeylər, rabitə şöbələri, arxivlər;

- səhiyyə mərkəzləri, xəstəxanalar;
- yerli və mərkəzi dövlət idarələri (onlar veb-saytlə və elektron ünvanla təmin edilməli) İKT-yə qoşulmalıdır;
- ibtidai və orta məktəb programlarına informasiya cəmiyyətinin formallaşması ilə bağlı məsələlər daxil edilməlidir;
- planetin bütün əhalisi tele və radioyayılm xidmətləri ilə təmin edilməlidir;
- bütün dillərdə Internetdən istifadə etməsinə texniki şərait yaradılmalıdır;

Dövlət idarəetmə orqanları mümkün hesab olunan rəsmi informasiyaya müxtəlif rabitə resurslarının köməyi ilə, ilk növbədə Internet vasitəsilə girişi təmin etməlidir. «Fəaliyyət planı»nda qeyd olunur ki, hakimiyyət orqanları sabit çalışan, çoxistiqamətli və kollektiv girişə imkan verən məntəqələr yaratmalı və vətəndaşların açıq elmi informasiya arxivlərindən, kitablardan, jurnallardan bilgi əldə etmək imkanlarını himayə etməlidir.

Təhlükəsizlik və İKT-yə inam yeni cəmiyyətin qurulması prosesində çox vacib məsələlərdən hesab olunur. Sənəddə qeyd olunur ki, istifadəçilərin etibarını möhkəmləndirmək, həmçinin məlumat bazalarını və şəbəkələrini qorumaq, İKT sahəsinə yönəlmış təhlükələri aradan qaldırmaq məqsədilə sistematik şəkildə BMT nəzdində görüşlər keçirmək, müzakirələr təşkil etmək lazımdır. Dövlət idarəetmə orqanları özəl sektorla birgə «hibercinayətkarlığın» qarşısını almalı, İKT-dən lazımsız istifadəni aradan qaldırmalıdır. Bu məqsədlə tövsiyə olunur ki, İKT-nin qanunverici bazası

hərtərəfli işlənib hazırlanınsın.

Kommunikasiya texnologiyalarından lazımsız istifadəni qabaqlayan və təqib edən müddəəalar qanunlarda öz əksini tapmalıdır. Beynəlxalq səviyyədə profilaktik tədbirləri həyata keçirən xüsusi strukturlar yaradılmalıdır. Bununla yanaşı dövlət orqanları və bütün başqa maraqlı tərəflər əsas diqqəti istifadəçilərin maarifləndirilməsinə yönəltməli, onlara şəxsi həyatın toxunulmazlığına hörmət hissi aşilanmalıdır.

Forum iştirakçılarının fikrincə, milli qanunverici baza elə prinsiplər əsasında yaradılmalıdır ki, İKT vasitəsilə elektron müqavilələrin bağlanması, sənədlərdən effektiv istifadə edilməsi və elektron audentifikasiya metodlarının tətbiqi mümkün olsun. İformasiya təhlükəsizliyi sahəsində qabaqcıl nümunələrlə mübadilə təşkil etmək və bu məsələlərə istifadəçiləri cəlb etmək düzgün olardı. Sənəddə qeyd olunur ki, real vaxt axarında maraqlı ölkələr təhlükəsizlik tədbirləri ilə bağlı koordinatorlar təyin edə bilər. Onlar açıq vahid şəbəkədə birləşməklə informasiya mübadiləsini həyata keçirə və təhlükəsizlik məsələlərinə təsir edə bilərlər.

İformasiya cəmiyyətinin üstünlüklərinə nail olmaq üçün etibarlı, şəffaf, hüquqi və gələcəyə hesablanan siyasi mühit yaradılmalıdır. Dövlət orqanları qanunverici məkanı müəyyənləşdirərkən açıq rəqabət prinsiplərini, investisiyaların stimullaşdırılmasını nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Forum iştirakçıları BMT-nin Baş Katibinə müraciət etmişlər ki, İnternetin idarəetmə qaydalarını aydınlaşdırmaq üçün müvafiq işçi qrup yaradılsın və 2005-ci ilədək mövcud

təkliflər əsasında lazımi prinsiplər hazırlanın. İşçi qrup İnternetin idarə edilməsi prosesində dövlət siyasetinin prinsiplərini, bununla bərabər dövlət orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların, forumların, özəl sektorun, mülki cəmiyyətin rolunu və məsuliyyət dairəsini müəyyənləşdirməlidir. Bunun nəticələri ümumdünya forumunun 2005-ci ildə Tunisdə keçiriləcək ikinci mərhələsinə qədər başa çatdırılmalı idi.

Dövlət orqanlarına təklif olunurdu ki, İnternətin milli və regional komutator mərkəzləri yaradılsın, müvafiq qaydada ölkə kodu daşıyan «domenlər» nəzarətdə saxlanılsın. İstehlakçı hüquqlarının təmin olunması üçün milli qanunvericilik aktları informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu məqsədlə qabaqcıl ölkələrin və inkişafda olan dövlətlərin mütəxəssisləri vaxtaşırı təcrübə mübadiləsi aparmalıdır. Hakimiyyət orqanlarına təklif olunurdu ki, dövlət elektron idarəciliyinin milli strategiyası işlənib hazırlanın və tədricən tətbiq edilsin. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşma informasiya cəmiyyətinin tamamilə yeni xarakterindən irəli gəlir və dövlət idarəciliyini daha şəffaf və demokratik edir.

İformasiya cəmiyyətinin formallaşmasına həsr olunmuş ümumdünya forumunda «Rəqəmli həmrəyliyin gündəliyi» də qəbul olunmuşdu. Bu sənəd dünyanın bütün dövlətlərinə ünvanlanmışdı. Forum iştirakçıları vurğulamışlar ki, hər bir ölkədə milli elektron strategiya bütün ölkənin inkişaf sahəsini əhatə edən dövlət planına daxil edilsin. Onun məqsədi IKT-nin inkişaf məsələlərində qabaqcıl ölkələrlə, donor təşkilatlarla təcrübə mübadiləsi aparmaq, əhalinin bütün təbə-

qələrini yeni cəmiyyətin qurulmasına yönəltməkdir. İnkışafda olan ölkələrə tövsiyə olunurdu ki, İKT sahəsinə xarici investisiyaların cəlb olunması istiqamətində şəffaf, sabit, gələcəyə hesablanan mühit yaratsınlar.

Qabaqcıl ölkələr, beynəlxalq təşkilatlar isə onlara milli elektron strategiyanın hazırlanmasında və realizə edilməsində həm nəzəri-təcrübi, həm də maliyyə yardımı etməlidir. Bu kömək texnologiyanın verilməsini, regional potensialın artırılmasını, elmi kəşflərdən istifadəni də nəzərdə tutur. Forum iştirakçıları hesab etmişlər ki, İKT-nin tətbiqi üçün lazımlı olan bütün maliyyə mexanizmləri 2004-cü ilin sonuna dək dəqiqləşdirilsin, təhlil edilsin və BMT-nin Baş katibinin yanında fəaliyyət göstərən məqsədli qrupa təqdim edilsin. Onun nəticələri ümumdünya forumunun növbəti mərhələsində araşdırılmalı və yeniləşməlidir. Nəticə etibarilə ekspertlər Rəqəmli Həmrəylik Fondunun yaradılmasını təklif etmişdilər.

Göründüyü kimi, informasiya cəmiyyətinin formallaşması konsepsiyası artıq bir sıra dövlətlərin siyasi programlarının əsasını təşkil edir. İlk baxışda elə görünə bilər ki, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı cazibədar perspektivlərə nail olmaq üçün hər bir ölkə öz yolunu seçir. Amma əslində belə deyil. Müxtəlif ölkələrdə qəbul olunmuş siyasi, texnoloji qərarlar çox yaxın və oxşardır. Hətta yeni siyasetin gerçəkləşdirilməsi strategiyanın onlar bir-birindən uzağa getməmişdir. Əvvəlki dövrlərin prinsipial xarakterli amilləri öz mahiyyətini, demək olar ki, tam dəyişib. Artıq ölkə ərazisinin böyüklüyü, yaxud

kiçikliyi faktı, əhalinin sayı, milli məhsulun həcmi, siyasi ideallar, millətin tarixi dəyərləri prinsipial əhəmiyyət kəsb etmir.

İnformasiya cəmiyyətinin formalaşması üçün vacib hesab olunan amillər bunlardır:

- elmi-texniki kadrların fəaliyyəti;
- dövlətin siyasi iradəsi və həlledici rolü;
- milli biznesin inadkarlığı (ən azı kommunikasiya sənayesinin bir sahəsində);
- millətin intellektual qüdrəti;
- mediainfrastrukturun inkişafı;
- müəyyən sosial məqsədlərə nail olmaq üçün siyasi və - maliyyə-iqtisadi qrupların əməkdaşlığı.

Bu gün hələ demək olmaz ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları müasir cəmiyyəti artıq kökündən dəyişmişdir. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə informasiya supermagistralı perspektivdə duran bir məqsəd hesab olunur. Bununla belə informasiya sahəsində atılan hər bir addım qarşıda duran strateji proqramlarının reallaşmasını yaxınlaşdırır.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Göründüyü kimi, monoqrafiyada araştırılan problemlər beynəlxalq jurnalistikyanın yalnız bir hissəsini təşkil edir. Qarşıya qoymuşuz əsas məqsəd bu problemlərin əhəmiyyətini elmi ictimaiyyətə çatdırmaqdan, beynəlxalq jurnalistikyanın inkişaf istiqamətlərini gündəmə gətirməkdən ibarət idi. Hazırda dünyada söz və ifadə azadlığının bərqərar olmasında dövlətlərarası təşkilatların böyük rolu var, çünkü bu qurumlar demokratik normalar işləyib hazırlamaqla hüquqyaradıcı mərkəzlər rolunda çıxış edir və həmin dəyərləri dünya dövlətlərinin daxili həyatına daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT, Avropa Şurası, ATƏT və bir sıra başqa təşkilatların daxili quruluşunda üzv ölkələrin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət mexanizmi mövcuddur və o, kifayət qədər işlək vəziyyətdədir. Tarixi mərhələ baxımından ayrı-ayrı ölkələrdə baş verən dəyişikliklər insanlarda demokratik inkişafın çox ləng getməsi görüntüsü yaratса da, ölkədaxili proseslərin xronoloji cəhətdən təhlili söz və ifadə azadlığının getdikcə, ilbəil möhkəm-lənməsini və bu inkişafın, həqiqətən, dönməz xarakter aldığını açıq şəkildə göstərmiş olur. Üzv ölkələrin beynəlxalq təşkilatların mərkəzi qurumlarına sistemli şəkildə təqdim etdikləri hesabatlar və bunun əsasında təşkil edilən geniş müzakirələr demokratik dəyişikliklərin miqyasını və atılacaq addımların mahiyyətini açıqlayır.

Tam əminliklə vurgulamaq olar ki, insan haqları, söz və ifadə azadlığı, kütləvi informasiya vasitələrinin, yeni

medianın demokratik inkişafının əsas prinsiplerinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənib hazırlanması artıq yekunlaşmaq üzrədir. Qarşıda duran mərhələdə əsas məsələ həmin prinsiplerin milli qanunvericiliyə gətirilməsi, onların işlək vəziyyətə salınması və bu dəyərlərdən doğan meyarların alt sisteminin hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Demokratik inkişaf prosesi davamlı olduğu üçün bu meyarlar daima təkmilləşməli və qarşıda duran vəzifələrə uyğunlaşmalıdır.

Ayrı-ayrı ölkələrin media fəaliyyətinin təkmilləşməsi üçün demokratik dövlətlərin KİV təcrübəsi əsaslı mənbə kimi çıxış edir. ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin media fəaliyyəti əsrlər boyu bir çox nəsillər tərəfindən toplanmış intellektual xəzinədir. Bu gün geniş mənada, çox ziddiyətsiz, rahat görünən həmin media mənzərəsi böyük ictimai toqquşmalar, faciəli sonluqlar, sosial gərginliklər nəticəsində əldə edilən uğurlardır. Hazırda gənc dövlətlərin bu nəticələrə böyük ziddiyətlər yaşamadan nail olmaq imkanları var. Bunun da əsas yolu qabaqcıl təcrübədən istifadə etmək və yararlanmaqdır. Aparılan araşdırımlar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin özündə də bir sira media prinsipləri artıq öz dövrünü yaşamışdır və onların da təkmilləşməyə ehtiyacı vardır. Bu problemlər də gündəmə gəlməli və müzakirə olunmalıdır.

Beynəlxalq jurnalistikanın köklü problemlərindən biri informasiyaya çatım və jurnalist-məmür münasibətlərinin nizama salınmasıdır. Faktiki olaraq bütün dünyada bu məsələyə dair beynəlxalq təşkilatların, ilk növbədə də BMT-

nin işləyib hazırladığı prinsiplər əsas götürülür. Amma təəssüflər olsun ki, dünya ölkələrinin çoxunda həmin meyarların real şəkildə tətbiq edilməsi məsələsində xeyli problemlər yaranır. Bunlar da daha çox dövlət məmurlarının demokratik dəyişikliklərə hazır olmaması və mətbuat azadlığından doğan üstünlüklerin dərk edilməməsindən irəli gəlir. Bir çox hallarda inzibati orqanların əməkdaşları, məmurlar öz işlərini çətinləşdirməmək xatirinə yeniliyə can atmırlar. Nəticədə dövlət orqanları özləri jurnalistlər üçün əlverişli şərait sərgiləmək əvəzinə KİV nümayəndələrinə problem yaratmış olur və jurnalistlər də işgüzar enerjisinin böyük hissəsini həmin çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəltməyə məcbur olurlar.

Dünya mediasının təhlili göstərir ki, ən müxtəlif ölkələrdə jurnalistin yaradıcılıq laboratoriyasına, KİV-in nəzəriyyə və təcrübəsinə dair ortaq, universal dəyərlər sistemi, eyni ədəbi və nəzəri əsaslar mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki sovet ideoloji sistemində jurnalistika elminin siyasileşməsi nəticəsində bu yaradıcılıq sahəsinin nəzəri əsasları və peşəkarlıq prinsipləri xeyli dərəcədə əyintilərə məruz qalmışdı. Hətta bir sıra jurnalistika janrlarının adları, onların kompozisiya quruluşu dünya təcrübəsindən fərqli şəkildə təqdim olunurdu. Təəssüflər olsun ki, bu fəsadlar postsovət məkanında hələ tam aradan qaldırılmamışdır. Amma dünya mediasında müşahidə olunan integrasiya meyilləri jurnalistikasının nəzəriyyə və təcrübəsində eyniləşmə proseslərinin sürətlənməsini labüb edir ki, bu məsələlərin araşdırılması və təhlili də beynəlxalq jurnalistikyanın üzərinə dü-

şür. Göründüyü kimi, beynəlxalq jurnalistikanın qarşısında duran vəzifələr nəinki geniş mahiyyətli və əhəmiyyətlidir, onlar həm də demokratik prinsiplərə əsaslanır və daima gələcəyə, demokratik inkişafa yönəlmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abutalibov R. YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları. Bakı:1998
2. ATƏT-in Avropa Təhlükəsizlik Xartiyası, noyabr, 1999-cu il, bənd 26 – <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1049>
3. Avropa İnsan Haqları Konvensiyası. AŞ nəşri. Bakı: 2006
4. Avropa Şurası bir baxışda. Avropa Şurasının Azərbaycan Respublikasında informasiya ofisi. Bakı: 2005
5. Avropa Şurası və Azərbaycan. Sülh, təhlükəsizlik və demokratiya naminə. Bakı: 2000
6. Avropa Şurasının Nizamnaməsi, London, 5 may 1949-cu il, Maddə 3, Parlament Assambleyası, IV.d. – <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Azeri/001-Azeri.pdf>
7. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. I-IV cildlər. Bakı: 1996–1999.
8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.Bakı: “Adiloğlu”, 2008,47 s.
9. Azərbaycan: söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyət. Bakı: 2003
10. Azərbaycan YUNESKO-nun üzvüdür. “Azərbaycan”, 1992, 10 iyun
11. Beynəlxalq müqavilələr toplusu. Bakı: 1998, 214 s.
12. Bəşirli A. Azad mətbuatın çərçivəsində. “The New York Times” Azərbaycandan. Nə? Nə zaman? Necə? Bakı: 2007, 224 s.
13. Bəşirli A., Kərimova A., Vəkilova D. Xəbərçilik. Xəbərin toplanması və yazılması. Bakı: 2007
14. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Azərbaycanda. Bakı: 2003
15. BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının UN Doc. E/CN.4/1997/27 (1997) E/CN.4/1997/27 (1997) qətnaməsi – <http://www1.umn.edu/humanrts/UN/1997/Res027.html>
16. Cəfərov C., İbragimli I. “Mətbuat xidməti əməkdaşının stolüstü kitabı”. Bakı: 2003
17. Dadaşov A.Ə. KİV-də reklam və marketinq problemləri. Bakı: 2001

18. Darabadi P.Q., Əliyev N.A. Xəzər bölgəsində geosiyasi rəqabət və Azərbaycan. Bakı: BAHDM, 2001, 132 s.
19. Demokratik cəmiyyətdə media: beynəlxalq və milli təcrübə. Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: 2010, s.35
20. Diffamasiya və məhkəmə təcrtibəsi. Bakı: 2002
21. "Dövlət sırrı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 7 sentyabr 2004.// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – <http://www.e-qanun.az/?internal=search>
22. Əhmədli N. Con Milton və onun "Areopagitika" əsəri. Bakı: 2011
23. Əhmədli N. Kütləvi informasiya vasitələri xaricə siyasi təbliğat sistemində. Bakı: 2004. 75 s.
24. Əliyev V. Beynəlxalq jurnalistikada etik normalar və Azərbaycan mətbuatı. Bakı: 2006
25. Əlizadə Y. Radiojurnalistikanın əsasları. Bakı: 1991
26. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Bakı: 2006
27. Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 12 mart 2002.// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – <http://www.e-qanun.az/?internal=search>
28. Fishtelius E. Jurnalistin on qızıl qaydası. Bakı: 2002
29. Gün işığı bələdçisi. Bakı: 2004
30. Gün işığı qaçılmazdır. Bakı: "Ləman nəşriyyat poliqrafiya" MMC, 2005, 163 s.
31. Haqları necə qorумalı. Bakı: 1999, 176 s.
32. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. X kitab. Bakı: 2000
33. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyaseti. Bakı: "Azərbaycan", 2005, 752 s.
34. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dörslik. B: Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2002, 420 s.
35. Hüseynov Ş. Müstəqilliyin çətin yolu. Biz hara gedirik? Bakı: 1995
36. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa integrasiya prosesləri sistemində. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 1998, 280 s.

37. "İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 30 sentyabr 2005.// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – <http://www.e-qanun.az/?internal=search>
38. "İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 3 aprel 1998.// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – <http://www.e-qanun.az/?internal=search>
39. İnfomasiyalı cəmiyyət: azadlıqlar, qadağalar. Azərbaycan Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi. Bakı: 2002
40. Jurnalist məsuliyyəti. Dünya Mətbuat Şuralarının təcrübəsi. Bakı Mətbuat klubunun nəşri. Bakı: 2002
41. Jurnalistika və hüquq. Bakı: 2002
42. "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: 2000
43. Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində qanunvericilik. Bakı: 2001
44. Qifilların şifrələrini açmaq vaxtıdır. Article XIX. London: 2009, 43 s.
45. Quliyeva G.M. Azərbaycan yeni geosiyasi münasibətlər sisteminde. Bakı: Elm, 2011, 423 s.
46. Mass-media və intellektual mülkiyyət. Bakı: 1998
47. Mazanlı İ. A. Söz azdlığı və informasiya təhlükəsizliyi: milli və beynəlxalq təminat. – Bakı: "UniPrint", 2005, 160 s.
48. Media azadlığı: qanunvericilik və təcrübə. Bakı: 2000
49. Media və seçkilər. Bakı: 2005
50. Medianın özünütənzimləməsinə dair təlimat kitabçası. Vyana: 2008, 106 s.
51. Mediaya aid Avropa Şurasının bəyannamə və tövsiyələri. Bakı: 2004
52. Mehdiyev R. Azərbaycan: globallaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI-Yeni nəşrlər evi, 2005, 575 s.
53. Məhərrəmli Q.M. Televiziya haqqında etüdlər. Bakı: 1994

54. Məhərrəmli Q.M. Televiziya dili. Bakı: 2002
55. "Məlumat azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyun 1998.// Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. – <http://www.e-qanun.az/?internal=search>
56. Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı: 2006
57. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı: 2003
58. Məmmədli Z., Hacılı R., Əliyev İ. Media hüququ. Bakı: 2006
59. Məmmədov C.A. Geosiyasət. Bakı: Mütərcim, 2005, 280 s.
60. Mətbuat qanunvericiliyi və təcrübə. Bakı: 2001, 684 s.
61. Mustafaev R. Fikir azaddır. Bakı: Azərnəşr, 2000, 247 s.
62. Özünüfadə azadlığı, azad informasiya axını, kütləvi informasiya vasitələri azadlığı (ATƏT-in sənədləri) (ATƏM/ATƏT Əsas müddəalar 1975-2001). Bakı: 2001, 24 s.
63. Rəcəbli H. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı: 2003
64. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri II cild. Bakı: 2001
65. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı: 2005
66. Rüstəmov A. Jurnalistikanın əsasları. Bakı: 2011
67. Ümumdünya davranış etikası sistemləri. Bakı: 2000
68. Vəliyev H. Beynəlxalq jurnalist təşkilatları. Bakı: 2005
69. Vəliyev Ş., Babayev Z. Azərbaycanda internet jurnalistikası: tarixi, perspektivləri. Bakı: 2007
70. Vəliyev Ş. Füyuzat ədəbi məktəbi. Ankara: 2000
71. Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt – <http://migration.gov.az/images/pdf/22c74086f1453974981f0cb446403cf4.pdf>
72. Yaqublu N. Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi. Bakı: 1999

Rus dilində:

73. Аббасбейли А., Гасанов А. Азербайджан в системе международных и региональных организаций. Баку: 1999, 84 с.
74. Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. М.: «Московская школа прав человека», 2003, 560 с.
75. Актуальные проблемы деятельности международных организаций (Отв. Ред. Морозов Г.И.). М.: Международные отношения, 1998
76. Актуальные проблемы журналистики. М.: 1997
77. Аррис К. Понятие и структура системы ООН. М.: 1989
78. Артиклъ 19. – <http://www.article19.org/data/files/pdfs/languages/russian.html>
79. Беспалова и др. История мировой журналистики. М.: 2003, с. 154-155
80. Биштыга А. Европейский Суд по правам человека. Науч. ред. А. Е.Вашкевич; пер. с пол. Е. Г. Генделя. Минск: 2000, 240 с.
81. Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. М.: Издательство БЕК, 1996, 408 с.
82. Буржуазные теории журналистики: Критический анализ / Под ред. проф. Я.Н.Засурского. М.: Мысль, 1980, 253 с.
83. Варшавская Декларация ПА ОБСЕ, 8 июля 1997 г., п. 140. – <http://www.oscepa.org/publications/declarations>
84. Вачнадзе Г. Всемирное телевидение. Новые средства массовой информации – их аудитория, техника, бизнес, политика. – Тбилиси: Изд-во «Ганатлеба», 1989, 672 с.
85. Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе. СПб.: “Издательство В.А.Михайлова”, 2001, 252 с.
86. Виндхукская декларация – http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/windhoek_decl.shtml
87. Виноградова С. М. Прогноз Макбрайда: десять лет спустя/

- Век информации. Тезисы научно-практического семинара / Сост. С. М. Виноградова. СПб.: 1995, с. 46-48.
88. Вызовы XXI века для СМИ на Южном Кавказе: вопросы клеветы и свободы информации. Вена: ОБСЕ, 2005, 168 с.
89. Гейтс Б. Дорога в будущее. М.: 1996
90. Гомиен Д. Комментарии к «Европейской Конвенции защиты прав человека». Изд-во Совет Европы, 1995
91. Давид Р., Жоффре-Спинози К. основные правовые системы современности. Пер. с фр. В.А.Туманова М., 1998, 400 с.
92. Данило А. «Европейская Комиссия и Европейский Суд по правам человека: разграничения между утверждением о факте и выражением мнения». М.: 2004.
93. Дарабади П. Геостратегия Каспийского региона и геополитика современности. Баку: «Элм», 2002, 192 с.
94. Дело “Барфод против Дании”. – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_6.html
95. Дело “Бладет Тромсо и Стенсаас против Норвегии”. – <http://www.mmdc.narod.ru/medialaw/euce/humanrights/decision/vs3.html>
96. Дело “Гудвин против Соединенного Королевства”. – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_26.html
97. Дело “Де Хаэс и Гийселс против Бельгии”. – <http://www.mmdc.ru/european-court/map/single/662>
98. Дело “Информационсферайн Лентиа” и другие против Австрии”. – <http://www.mmdc.ru/european-court/map/single/667>
99. Дело “Кастеллс против Испании”. – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_19.html
100. Дело “Кроне Фэрлаг ГмбХ и Ко КГ против Австрии (№ 3)”. – <http://www.mmdc.ru/european-court/map/single/762>
101. Дело “Нью-Йорк таймс” против Салливана”. – <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1114894>
102. Дело “Обершлик против Австрии” (№ 2) – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_11.html

103. Дело “Обсервер” и “Гардиан” против Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии”. – <http://www.hrights.ru/text/inter/b4/Chapter85.htm>
104. Дело “Осман против Соединенного Королевства”. – <http://ehracsmos.memo.ru/page.php?page=213>
105. Дело “Сенер против Турции”. – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_3.html
106. Дело “Тома против Люксембурга”. – http://mmdc.narod.ru/echr_caselaw/caselaw_8.html
107. Дело “Фон Ганновер против Германии”. – http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Von_Hannover_v_Germany_24_06_2004.pdf
108. Дженис М.: Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека (практика и комментарии). Пер. с англ. М.: Права человека, 1997
109. Джонсон Г., Симонидес Я. Всеобщая декларация прав человека. 45-я годовщина: 1948-1993. Предисловие Генерального директора ЮНЕСКО Федерико Майора. М.: Интерпракс, 1994
110. Доклад комитета по информации ООН. Официальные отчеты. Нью-Йорк: США, 1990, 46 с.
111. Доклад комитета по информации ООН. Официальные отчеты. Нью-Йорк: США, 2001, 39 с.
112. Доклад Совета по правам человека. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12 октября 2009 года № 12/16 // Свобода мнений и их свободное выражение. Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. // <http://www.un.org>.
113. Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите права на свободу мнений и их свободное выражение. 14-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН. Апрель, 2010 год. – 25 с. // www.un.org
114. Доступ к эфиру: принципы свободы слова и регулирования вещания. Аrticle 19. Лондон, 2002, с.67-81 –

[http://www.article19.org/data/files/medialibrary/3073/12-04-26-
REPORT-collection-RU.pdf](http://www.article19.org/data/files/medialibrary/3073/12-04-26-REPORT-collection-RU.pdf)

115. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения. В 2 т. М.: Издательство НОРМА, 2000.
116. Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 2003 год. Вена: ОБСЕ, 2004, 207 с.
117. Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 2004 год. Вена: ОБСЕ, 2005, 161 с.
118. Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 2005 год. Вена: ОБСЕ, 2006, 169 с.
119. Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 2006 год. Вена: ОБСЕ, 2007, 112 с.
120. Ежегодный доклад о деятельности ОБСЕ за 2007 год. Вена: ОБСЕ, 2008, 141 с.
121. Ермишина Е.В. Международный обмен информацией. М.: 1988, 144 с.
122. Журналистика в буржуазном обществе / Под. ред. проф. Я.Н. Засурского. М.: 1976
123. Зайцева О.П. Международные межправительственные организации. М.: Наука, 1998
124. Закон и практика СМИ в одиннадцати демократиях мира (сравнительный анализ). Европа, Америка, Австралия. М.: Изд-во “Галерия”, 2000
125. Закон и практика средств массовой информации в странах СНГ и Балтии. М.: 1999
126. Засурский Я.Н. Совет Европы: новые подходы к проблеме доступа к информации // Я.Н. Засурский. Искушение свободой. Российская журналистика: 1990-2004. М.: МГУ, 2004, с. 32–35
127. Информационное общество: Информационные войны. Информационное управление. Информационная безопасность. Под ред. М.А. Вуса. СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999, 211 с.

128. Информация. Дипломатия. Психология. (Отв. Редактор Кашлев Ю.Б.) М.: "Известия", 2002, 616 с.
129. История европейской интеграции (1945 - 1994). Под ред. А. С. Намазовой и Б.Эмерсон. М.: ИВИ РАН, 1995, 308 с.
130. Кара-Мурза С.А. Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм, 2004, 528 с.
131. Карташкин В.А. Права человека в международном внутригосударственном праве. М.: Институт государства и права РАН, 1995, 134 с.
132. Кашлев Ю. Идеологическая борьба или психологическая война. М.: Политиздат, 1986, 191 с.
133. Кашлев Ю. Информационный взрыв: международный аспект. М.: Международные отношения, 1988, 205 с.
134. Кашлев Ю., Лебедева Т. Информационное взаимодействие. Прага: 1994
135. Кеннеди П. Вступая в двадцать первый век. М., 1997
136. Койбаев Б.Г. Информационная деятельность международных организаций в обеспечении безопасности на Ближнем Востоке: Дис. ... д-ра полит. наук: 10.01.10., СПб: 2003, 411 с.
137. Колосов Ю.М, Кузнецов В.И. Международное право. М.: Международное право, 1996, 608 с.
138. Колосов Ю.М. Массовая информация и международное право. М.:1971
139. Колосов Ю.М., Цепов Б.А. Новый международный информационный порядок и проблемы поддержания мира. М.: Наука, 1984, 56 с.
140. Комиссина И. Азербайджан и Западная Европа. Независимый Азербайджан: новые ориентиры. Т.2. М.: 2000, 142 с.
141. Комитет по правам человека. Заключительные замечания Комитета по правам человека. Азербайджан (2001), CCPR/CO/73/AZE. – http://www1.umn.edu/humanrts/russian/hrcosmee/Razerbaijan_2001.html
142. Конвенция ООН против коррупции – <http://www.un.org/>

143. Константинов Д.Д. Информационная деятельность ООН. М.: 2000
144. Концептуальный доклад о законодательстве США о СМИ. – Современное право СМИ в США. М.: Право и СМИ, 1997, с. 9-10
145. Копылов В.А. Информационное право. М.: "Юристъ", 2003, 512 с.
146. Корконосенко С.Г. Основы журналистики. М.: Аспект Пресс, 2001, 287 с.
147. Корнилов Е.А. Журналистика на рубеже тысячелетий. Ростов-на-Дону: 1999
148. Куллудон В. Представитель ОБСЕ по вопросам свободы СМИ: десять лет спустя. // Журнал «ОБСЕ», июнь – июль 2008, № 2, с. 4-7.
149. Куэльяр Х.П. ООН: сегодня и завтра. М.: Международные отношения, 1988; 416 с.
150. Лазаревич Я.А. Роль техники и технологии в становлении современной системы журналистики. "Информация и общество". М.: 2000
151. Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. М.:2000
152. Лазутова М.Н. Права человека: история и современность. М.: 1992
153. Львов-Рогачевский В. Печать и цензура. "История печати". М.: 2001
154. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. Пер. с франц. М.: Издательская группа Прогресс – Универс, 1993
155. Майкл Скэммелл. Цензура и ее история – <http://www.hrights.ru/text/b4/Chapter5.htm>
156. Массовая информация и коммуникация в современном мире. М.: 1991

157. Матвеева Т.Д. Международные и национальные инструменты и механизмы защиты прав человека. М.: 1995
158. Международная комиссия ЮНЕСКО по изучению проблем коммуникации. Заключительный доклад. Париж: 1979, 181 с.
159. Международно-правовые документы в области СМИ. Минск: Медисон. 1999
160. Международные нормативные акты ЮНЕСКО: Конвенции. Соглашения. Протоколы. Рекомендации. Декларации/ Комиссия РФ по делам ЮНЕСКО / сост. Никулин И.Д./ М.: 1993
161. Международные организации системы ООН. М.: 1990
162. Международный пакт о гражданских и политических правах. Жалоба в Комитет по правам человека в Женеве. Братислава: 1999
163. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. М.: 1999
164. Меморандум по Законам Республики Азербайджан, относящимся к защите репутации. «Артиклъ 19», Лондон, 2004, 21 с. – <http://www.osce.org/tu/fom/35417>
165. Михайлов С.А. Современная зарубежная журналистика: правила и парадоксы. СПб.: Изд-во Михайлова В.А. 2002
166. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. М.: 2000
167. Нартов Н.А., Нартов В.Н. Геополитика. М.: Единство, 2007, 527 с.
168. Неправительственные организации и деятельность Совета Европы в сфере прав человека. Возможности для сотрудничества. Страсбург, Совет Европы, 1998
169. Никулин И.Д. Международные нормативные акты ЮНЕСКО. М.:1993
170. Обеспечение и защита права на информацию / Туманова Л. В., Сытников А. А. М.: Городец-издат, 2001, 344 с.
171. ОБСЕ – Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. М.: 2000

172. ООН и современные международные отношения. М.: 1986
173. Определяя диффамацию: принципы свободы слова и защиты репутации. Артикуль XIX. Лондон, 2000. – http://www.mmdc.narod.ru/books/defamation_book.html
174. Организация Объединенных Наций. Основные факты. Справочник. Пер. с англ. М.: Издательство «Весь мир», 2000, 424 с.
175. Орхусская Конвенция – http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orhus.shtml
176. Основные сведения об ООН. М.: 1991
177. От Хельсинки до Будапешта: История СБСЕ/ОБСЕ в документах. 1973-1994. Том 1. М.: «Наука», 1996, 384 с.
178. От Хельсинки до Будапешта: История СБСЕ/ОБСЕ в документах. 1973-1994. Том 2. М.: «Наука», 1996, 400 с.
179. От Хельсинки до Будапешта: история СБСЕ/ОБСЕ в документах. 1973-1994. Том 3. М.: Наука, 1997, 512 с.
180. Отчет Программы ЮНЕСКО «Информация для всех» (2006–2007 гг.). М.: 2009, 96 с.
181. Панарин А.С. Информационная война и geopolитика. М.: Поколение, 2006, 560 с.
182. Подборка решений Комитета по правам человека. Т.6. ООН, Нью-Йорк, Женева: 2005
183. Права человека в истории человечества и в современном мире. М.: 1989
184. Права человека и политическое реформирование. М.: Институт государства и права РАН, 1997
185. Права человека: история, теория и практика. М.: 1995
186. Права человека: постоянная задача Совета Европы. Пер. с англ. М.: Права человека, 1996
187. Право общественности знать: принципы законодательства о свободе информации. Артикуль XIX. 1999 – http://www.un.org/ru/rights/expression/docs/ecn4_2000_63.pdf
188. Правовое положение журналиста / Под ред. Б.И. Варецкого. М.: 1997

189. Прецедентные дела Комитета по правам человека ООН –
<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/hrtsbook/Rhrcases-hrcreview.html>
190. Профессиональная этика журналиста. Том I. М.: 1999
191. Прохоров Е.П. Журналистика и демократия. – М.: 2001
192. Прутцков Г.В. Введение в мировую журналистику. Том 1,2. М.: 2003
193. Путеводитель по саморегулированию СМИ. Вена: ОБСЕ, 2008, 116 с.
194. Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. М.: 1999
195. Рекомендация № Rec (2002)2 Комитета Министров Совета Европы государствам-участникам о доступе к официальным документам – <http://www.mmdc.ru/dir13/dir33/>
196. Рекомендация № R (99) 1 Комитета Министров Совета Европы государствам участникам относительно мер по стимулированию плюрализма в средствах массовой информации – <http://www.mmdc.ru/dir13/dir25/>
197. Рекомендация № R (81) 19 Комитета министров Совета Европы "О доступе к информации, находящейся в распоряжении государственных ведомств" – <http://www.ifap.ru/ofdocs/eu/stateinf.htm>
198. Решение Окружного суда Соединенных Штатов в штате Колорадо – <http://lkslaw.com/documents/Strandlofbrief%2800379923%29.PDF>
199. Рихтер А. Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики М.: ЮНЕСКО, 2011, 360 с.
200. Рэндалл Д. Универсальный журналист. СПб.: 1999
201. Сборник международных договоров. Нью-Йорк: 1994
202. Свобода информации и СМИ в Закавказье. Артиклъ 19. М.: 2004
203. Свобода самовыражения, свободный поток информации, свобода средств массовой информации. Основные положения

- СБСЕ/ОБСЕ 1975-2007 гг. Вена: ОБСЕ, 2007, 47 с.
204. Сиракузские принципы – <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14624>
205. СМИ Азербайджана. Баку: 1999
206. СМИ как бизнес. Третья южно-кавказская конференция СМИ. Тбилиси, 2 ноября 2006. Вена: ОБСЕ, 2007, 85 с.
207. Смирнова Н.Н. Международное гуманитарное право. СПб.: 2001
208. Смылова Т.М. Международное информационное право. Методические материалы к междисциплинарному спецкурсу. М.: СТЭНСИ, 2002, 192 с.
209. Совет Европы: документы по проблемам СМИ. СПб. Гражданский Контроль, 2002
210. Совет Европы: документы по проблемам средств массовой информации. СПб.: 1998
211. Совместная Декларация о свободе выражения мнений и отправления правосудия, коммерциализации и свободы слова, и уголовное преследование за диффамацию – <http://www.cidh.org/Relatoria/docListCat.asp?catID=16&IID=1>.
212. Современная журналистика. Киев: 1999
213. Современное право средств массовой информации в США / Под ред. А.Г. Рихтера. М.: 1997.
214. Сотрудничество в области массовой информации в интересах прогресса и мира между народами. Париж: 1980:
215. Справочник для журналистов стран Центральной и Восточной Европы. Пер. с англ. М.: Права человека, 1998, 152 с.
216. Степко А.М. Информационная деятельность ООН. Автореферат дис. ... канд. полит. наук. Киев: 2004, 17 с.
217. Теория международных отношений. Хрестоматия. М.: Международные отношения, 2002, 317 с.
218. Терин В.П. Массовая коммуникация: исследование опыта Запада. М.: 2000

219. Токвиль А. Демократия в Америке. М.: 1997
220. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. М.: Логос, 2000, 272 с.
221. Федотов М.А. Труды по интеллектуальной собственности: Правовые основы журналистики. Т.4. М.: 2001, 171 с.
222. Федотова Л.Н. Массовая информация: стратегия производства и тактика потребления. – М., 1996.
223. Финансовые известия. 1997, 7 август, с. 8.
224. Хайлу М. Новый международный информационный порядок. М.: 1990
225. Хрестоматия по международному праву в пяти томах. Право международных договоров. Составитель С.В.Бахин. Т.2. СПб.: 1997.
226. Шестая Центральноазиатская конференция по СМИ. Вена: 2005, с. 106 – <http://www.osce.org/ru/fom/16008>
227. Шибаева Е.А. Специализированные учреждения ООН. М.:1966
228. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием /Научн. ред. Я.Н. Засурский. М.: 1980
229. Шреплер Х.А. Международные организации. М.: 1995
230. Эйвазов Дж. Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики. Баку: Нурлан, 2004, 342 с.
231. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы. М.: 1997

İngilis dilində:

232. Abrams V. United States, 250 U.S. 616, 630 (1919) (Holmes, J. dissenting) – http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0250_0616_ZD.html Building the European Information Society for Us All. P. 44-48
233. Building the European Information Society for Us All. P. 44-48

234. Case “Nebraska Press Assn. v. Stuart” – http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0427_0539_ZS.html
235. Case “Prager and Oberschlick v. Austria” – <http://strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=1999>
236. Case “Sheppard v. Maxwell, 384 U.S. 333 (1966)” – <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/384/333/case.html>
237. Case “Tourancheau and July v. France (affaire Libération)” – <http://merlin.obs.coe.int/iris/2006/2/article2.en.html>
238. Case “Worm v. Austria” – http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/worm%20v.%20austria.htm
239. Commission on Human Rights, Official Records, 1998, p. 147-150 – <http://www.un.org/terrorism/pdfs/2/G9814179.pdf>
240. Concluding observations of the Human Rights Committee: Cameroon. 04.11.1999. CCPR/C/79/Add.116 – <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/805a8d9e0aa3950c8025682300383725?Opendocument>
241. Concluding observations of the Human Rights Committee : Guatemala. 03.04.1996. – <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/176bb26c29e92ac2c12563dc0050f64a?Opendocument>
242. Council of Europe and Azerbaijan: for peace, security and diplomacy. Baku: 2001, 86 p.
243. Decision of the Human Rights Committee “G. A. van Meurs v. The Netherlands, Communication No. 215/ 1986, U.N. Doc. CCPR/C/39/D/215/1986 (1990)”. – <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session39/215-1986.html>
244. Decision of the Human Rights Committee “Miguel Angel Estrella v. Uruguay, Communication No. 74/1980, 17 июля 1980 г.” – <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session38/74-1980.htm>
245. Declaration Adopted At the Ministeriel Conference On The Clobal Information Networks. Bonn.1997, July, p. 4.
246. Europe and Global Information Society. Rekommandations of the high-level group onthe information socity to the Gorfi. European Goungil (Bangemann group) European Gomission. 1994. R.10

247. European Commission of Human Rights. "Ediciones Tiempo S.A. v. Spain" – <http://www.article19.org/resources.php/resource/2328/en/index.php?lang=en>
248. Fortune Global 500 // The Fortune. 1996, 5 Auq.
249. Freedom and Responsibility. Yearbook 1999/2000. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2000, 320 p.
250. Freedom and Responsibility. Yearbook 2000/2001. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2001, 290 p.
251. Freedom and Responsibility. Yearbook 2002/2003. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2003, 320 p.
252. Freedom and Responsibility. Yearbook 2004. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2005, 324 p.
253. Freedom and Responsibility. Yearbook 2005. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. – Vienna: 2006, 223 p.
254. Freedom and Responsibility. Yearbook 2006. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2007, 412 p.
255. Freedom and Responsibility. Yearbook 2007. // OSCE. Representative on Freedom of the Media. Vienna: 2008, 432 p.
256. Grosjean v. American Press Co., 297 US 233, 250 (1936). – <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=297&invol=233>
257. Harms L. S., Fisher D. The Right to Communicate Concept. P.: 1990
258. Joint Declaration by the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media and the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression – <http://www.oas.org/en/iachr/expression/showarticle.asp?artID=319&IID=1>
259. Living And Working In The European Comission. 1996. P.14-29.
260. Many Voices, One World. New York, Unesco, 1980, 303 p.
261. Meche M. The Missing Link – A Real RS Communication Service // Intermedia. 1997. Fevr. V.25. № 1. R.14-15

262. Memorandum on The draft Law of the Republic of Belarus "On the introduction of Amendments and Additions to the Law 'On Press and other Mass Media'" by Article 19. London, 2003. – <http://www.osce.org/fom/17908>
263. Minneapolis Star v. Minneapolis Commissioner of Revenue, 460 US 575, 593 (1983). – <http://bulk.resource.org/courts.gov/c/US/460/460.US.575.81-1839.html>
264. Network 1 For Reorle And Their Communities. Marking the Most of the information Society in the European Union. First Annual Report to the European Commission from the information Society Forum. European Commission. 1996. June.
265. New York Times Co.v. United States, 403 u.s.713, 724 (1971) (Douglas, Y.concurring. – http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0403_0713_ZC1.html
266. Report of the Special Rapporteur, Mr. Abid Hussain, submitted pursuant to Commission on Human Rights resolution 1997/26 – <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/7599319f02ece82dc12566080045b296?OpenDocument>
267. Report of the Special Rapporteur on the promotion and the protection of the right to freedom of opinion and expression, Mr. Abid Hussain, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1998/42 –<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/a1fefdad679b57f780256728004074b9?OpenDocument>
268. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Mr. Abid Hussain, submitted in accordance with Commission resolution 1999/36 – [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/16583a84ba1b3ae5802568bd004e80f7/\\$FILE/G0010259.pdf](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/16583a84ba1b3ae5802568bd004e80f7/$FILE/G0010259.pdf)
269. Texas v. Johuson. 491 U.S. 397. 414 (1989) – <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=491&invol=397>
270. The Court System in The Netherlands. Amsterdam: 1998
271. The Financial Times. 1997. 3 fevr. p.19
272. Thomas I.Emerson, The System of Freedom of Expression (1970)

- <http://law.justia.com/constitution/us/amendment-01/21-philosophical-basis.html>
- 273. **West Virginia State Board of Education v. Barnette**, 319 U.S. 624, 642 (1943) – <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/319/624/case.html>)

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Giriş	9
I fəsil. Müasir dünya jurnalistikasının demokratik yöndə inkişafında beynəlxalq hüquq və media dəyərlərinin yeri	16
1.1. ABŞ və Avropa ölkələri jurnalistikasında eyniləşmə prosesinin dərinləşməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi	16
1.2. Beynəlxalq jurnalistikakanın və demokratik ölkələrin media-informasiya fəaliyyətinin insan hüquq və azadlıqları əsasında təşkili.....	38
II fəsil. Beynəlxalq jurnalistikada dünya təcrübəsi ilə milli xüsusiyyətlərin uzlaşdırılması	56
2.1. Beynəlxalq jurnalistikada media-informasiya azadlığına demokratik təminat	56
2.2. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV təcrübəsində informasiyaya çatım probleminin nizamlanması.....	70
2.3. Beynəlxalq jurnalistikada və demokratik ölkələrin mediasında qanuni məhdudiyyətlər.....	93
2.4. Demokratik ölkələrdə mətbuatın iqtisadi və inzibati vasitələrlə tənzimlənməsi	125
2.5. Beynəlxalq jurnalistikada media əməkdaşlarının hüquqlarının və informasiya mənbələrinin müdafiəsi	144

III fəsil. Beynəlxalq jurnalistikada və demokratik ölkələrin media təcrübəsində KİV-cəmiyyət münasibətləri	157
3.1. Beynəlxalq jurnalistikada şəxsi həyatın toxunulmazlığı məsələləri	157
3.2. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV təcrübəsində diffamasiya və böhtan probleminin həlli yolları	165
3.3. Beynəlxalq jurnalistikada və demokratik ölkələrin KİV-ində məhkəmə proseslərinin işıqlandırılması prinsipləri	188
3.4. Beynəlxalq jurnalistikada və Qərb ölkələrinin KİV fəaliyyətindəki problemlərin demokratik çözüm qaydaları	200
3.5. Beynəlxalq jurnalistika və mətbuatın özünütənzimləmə mexanizminin mahiyyəti	208
IV fəsil. ABŞ-da və Avropa ölkələrində informasiya cəmiyyətinin təşkili prinsipləri və ənənəvi medianın yeni şəraitə uyğunlaşması	222
4.1. İnfomasiya cəmiyyətinin mahiyyəti	222
4.2. Beynəlxalq təcrübədə infomasiya cəmiyyətinin təşkilinə dair mövcud yanaşmalar	229
4.3. İnfomasiya cəmiyyətinin formallaşması sahəsində dünya dövlətlərinin ilkin vəzifələri	243
Son söz əvəzi	258
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	262

Çapa imzalanmıştır 18.02.13.
Kağız format 60x84 ¼₁₆.
Sifariş 014. Tiraj 500.

Kitab «ÜLU» İstehsalat Kommersiya firmasında çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, AZ 1005, H.Aslanov küç., 47 «A»